

צבא ואסטרטגיה

כרך 2 / גיליון 2 / אוקטובר 2010

**מבחן התודעה: משבר המשמעויות בצה"ל ובחברה
וחשיפתם במלחמת לבנון השנייה**

נדיר צור

**הפעלת אש מהים לצורך השתתפות בקרב היבשה
גדעון רז**

**החיפוש אחר "הגביע הקדוש" – האם אפשר לתרגם הישג צבאי למדיני?
רון טירה**

**טבעו של "הצייר הרדיקלי"
יואל גוז'נסקי**

*

**עבדאללה עזאם והשפעת משנתו הרעיונית על תפיסת הג'האד והאסתשהאד
של אל-קאעדה וחמא"ס**

אסף מליח

**אל-קאעדה: מאזן ביניים של חולשות ועוצמות
אסף מוגאדם**

**אל-קאעדה וטרור המתאבדים – החזון והמעש
יורם שוייצר**

**הבסת טרור המתאבדים ביהודה ושומרון 2002-2005
גבי סיבוני**

המכון למחקרי ביטחון לאומי
THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES
INCORPORATING THE JAFFEE
CENTER FOR STRATEGIC STUDIES

TEL AVIV UNIVERSITY
האוניברסיטה תל-אביב

צבא ואסטרטגיה

כרך 2 | גיליון 2 | אוקטובר 2010

**3 מבחן התודעה: משבר המשמעויות בצה"ל ובחברה
וחשיפתם במלחמת לבנון השנייה**
נדיר צור

17 הפעלת אש מהים לצורך השתתפות בקרב היבשה
גדעון רז

33 החיפוש אחר "הגביע הקדוש" – האם אפשר לתרגם הישג צבאי למדיני?
רון טירה

49 טבעו של "הציר הרדיקלי"
יואל גוז'נסקי

*

**65 עבדאללה עזאם והשפעת משנתו הרעיונית על תפיסת הג'האד
והאסתשהאד של אל-קאעדה וחמא"ס**
אסף מליח

79 אל-קאעדה: מאזן ביניים של חולשות ועוצמות
אסף מוגאדם

85 אל-קאעדה וטרור המתאבדים – החזון והמעש
יורם שוייצר

95 הבסת טרור המתאבדים ביהודה ושומרון 2002–2005
גבי סיבוני

צבא ואסטרטגיה

כתב העת **צבא ואסטרטגיה** מיועד להעשיר, להפרות ולהעמיק את השיח הציבורי באשר למרכיב הצבאי של הביטחון הלאומי בישראל. המאמרים המופיעים בכתב עת זה, הרואה אור שלוש פעמים בשנה, נכתבים על ידי חוקרי המרכז ואורחיו והדעות המובעות בהם הן של המחבר לבדו. כתב העת **צבא ואסטרטגיה** רואה אור במסגרת תכנית המחקר 'צבא ואסטרטגיה', המתנהלת במכון למחקרי ביטחון לאומי.

עורך ראשי

ד"ר עודד ערן

עורכים

ד"ר גבריאל סיבוני

יורם שוייצר

חברי המערכת

מאיר אלרון, ד"ר יהודה בן מאיר, משה גרונדמן, ד"ר אמילי לנדאו, גיורא סגל, ד"ר גבריאל סיבוני, ד"ר עודד ערן, ד"ר ענת קורץ, ד"ר אפרים קם, ד"ר ג'ודי רוזן, יורם שוייצר, פרופ' זכי שלום

עיצוב גרפי

מיכל סמו-קובץ ויעל ביבר
המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל-אביב

דפוס

א.ר.ט. שירותים לאופסט, תל-אביב

כתובת

המכון למחקרי ביטחון לאומי

רח' חיים לבנון 40, ת"ד 39950, תל-אביב 61398
טל' 03-6400400, פקס' 03-7447590, דוא"ל: info@inss.org.il

המאמרים המתפרסמים בכתב העת **צבא ואסטרטגיה**

מוצגים באתר המכון: www.inss.org.il/

© כל הזכויות שמורות

ISSN 1565-8880

מבחן התודעה

משבר המשמעויות בצה"ל ובחברה וחיפיתם במלחמת לבנון השנייה

נדיר צור

הפילוסוף הצ'כי, אדמונד הוסרל (1859–1938) קבע, כי בהיותנו יצורים חושבים רוכשי ניסיונות חיים, הנעזרים בשפות, ביכולות תיאור, בכישורים לשיפוט, להסקת מסקנות ולהכרעה ובהיותנו כל העת תרים אחר אמיתות, חלות מזמן לזמן התפתחויות תפיסתיות ובעקבות כך גם לשוניות בהכרתנו את המציאות.¹ הוסרל אשר קדם לתקופת היות הפוסט־מודרניזם רעיון הגמוני המייצג את רוח המחשבה, טען עוד, כי "לחיות פירושו לחיות תמיד בוודאות העולם. לחיות בערנות פירושו להיות ער לעולם. להיות 'מודע' דרך קבע ובאופן ממשי לעולם ולעצמך כחי בתוך העולם."²

במאמר שכותרתו "מלחמת לבנון השלישית", מנה גיורא איילנד בין השאר לקחים אחדים אשר הופקו בצה"ל לאחר מלחמת לבנון השנייה ואשר למיטב ידיעתו נלמדו לעומקם וקיים ניסיון של ממש ליישם. אחד מהם הוא איכות המפקדות וטיב תהליכי הפיקוד והשליטה. לדידו, לאחר שהושקע מאמץ יש להניח כי חל בנושא שיפור מהותי, לפחות בשנתיים הראשונות שלאחר המלחמה. לקח נוסף הוא החשיבה הצבאית ולגביו סבר איילנד, נדרש עוד צה"ל לשיפור ממצה. שני סעיפים אלה בסדר־היום הצבאי כללו נושאי משנה כמו, חשיבה אינטלקטואלית, בחינה מתמדת וביקורתית של הנחות יסוד וגישה יצירתית; וכן, תפיסת הפעלה לכידה וברורה, בהירות שפה וקיום תהליכים שיבטיחו קוהרנטיות וסינרגיה בהפעלת הכוח.³

ד"ר נדיר צור הוא חוקר-אורח במרכז חיים הרצוג לחקר המזרח התיכון והדיפלומטיה, באוניברסיטת בן-גוריון, עמית וחוקר-נלווה במכון ע"ש הרי"ס' טרומן למען קידום השלום באוניברסיטה העברית בירושלים. מתמחה בפסיכולוגיה פוליטית, בכלי השפעה של מנהיגים ובחקר ממדים פוליטיים ובסיכולוגיים של ביטחון לאומי.

לקחים אלה וכן, כלל המסקנות אשר גזר צה"ל מן התחקירים שערך לאחר מלחמת לבנון השנייה, בכל הקשור ללשון המסמכים התורתיים ולתקפותם, לישימותן של תכניות אופרטיביות ולהטמעתן ולבהירות הפקודות ותכליתיותן, מצביעים אפוא על משבר־משמעויות אשר פקד אותה עת את מערכת־הביטחון על יסודותיה האזרחיים והצבאיים ואשר שורשיו נבטו אט־אט מאז ראשית שנות ה־90. היו אלה ימים של ניסויים וטעויות במטרה ליישב את הסכסוך במזרח־התיכון על ערוציו השונים, או לנהלו בדרכים נוחות יותר לישראל; מגזרים לא מעטים בציבור תשו ממלחמות ועייפו ממאבקי פנים, בעיקר בתחום הביטחוני־מדיני. אומצו גם גישות חדשות באמנות המלחמה אשר לא תמיד הותאמו כדבעי למציאות הישראלית; וניכרה כניעה לרעיונות פוסט־מודרניים וגלובליים⁴, בין אם ביטאו מעבר לצבאיות שוחרת־שלום, או שיקפו הגדרות מחודשות של המטרות הצבאיות.⁵

המשבר כלל אפוא ארבעה ממדים ראויים לבחינה: [א] ממד האסטרטגיה־רבתי, המתקשר ל"מדיניות ההכלה" אשר עליה החליטו ממשלות ישראל; [ב] ממד חברתי, המתקשר לתהליכים פנימיים חברתיים ופוליטיים אשר לא אחת מעבירים לצה"ל מסרים תודעתיים סותרים ומעניקים משמעויות שונות ולעיתים מנוגדות, לתפקידו ולציפיות ממנו; [ג] ממד צבא־רעיוני, המתקשר לתפיסת־הפעלה חדשה אשר נוסתה בצה"ל ואשר כשלה בהגדרת העקרונות והמתווים להפעלה מיטבית של כוחות אל מול אתגרים ולנוכח אילוצים; [ד] ממד צבא־ארגוני, המתקשר לתרבות הארגונית וללשון חדשה אשר חלחלה גם לדרגי שדה ושילבה מושגים "גבוהים" וקשים להבנה ולהטמעה.

שני הממדים הפנים־צבאיים של משבר המשמעויות אשר בו היה שריו צה"ל, מבלי שצמרת צה"ל נתנה דעתה לכך ומבלי שגופי הפיקוח והבקרה, לבד ממבקר־המדינה⁶, התריעו על כך מבעוד מועד, נבעו בין־השאר, מכשל בעיצובן של תפיסת־הפעלה ותורות־לחימה אשר יספקו מענה לאופי המורכב החדש של המציאות שעמה התמודדה ישראל ואשר ישכילו להעניק משמעויות ברורות ותכליתיות לדמותו של האויב ולשיטותיו.

להלן, יבחנו ארבעת ממדי משבר התודעה, מקורותיהם, אופיים ההכרתי ומשקלם היחסי. מיותר לציין, כי כמו האדם טווים גם ארגונים ובהם הצבא קורי משמעויות סביב קיומם ומשברי תודעה פוגמים בביצועיהם ובכישוריהם לפעול. ניהול נכון של משמעויות תפעוליות, הבוחן אחת לאחת שורה ארוכה של סביריות, היפוכן והלימותן, הוא אפוא כלי לביצוע מוצלח יותר של משימות לכל ארגון ולבטח לצבא המתמודד לא אחת עם משימות קריטיות תוך סיכון חיים.

ממד האסטרטגיה-רבתי (Grand Strategy) – "מדיניות ההכלה"

ב־7 באוקטובר 2000, כמעט חמישה חודשים לאחר נסיגת צה"ל מרצועת-הביטחון בדרום-לבנון, ימים ספורים לאחר שפרצה האינתיפאדה השנייה, נחטפו שלושה חיילי צה"ל בגזרת הר דב.⁷ חרף הצהרותיו של ראש-הממשלה בדבר תג המחיר הגבוה שישראל תגבה בגין פגיעה בה, באזרחיה, או בחייליה לאחר הנסיגה לגבול הבינלאומי,⁸ בחרה הממשלה שלא לאפשר לאירוע הקשה להצית מחדש את גבול הצפון. בכך, החל למעשה "עידן ההכלה".⁹

האיפוק וההבלגה שבהם בחרה ממשלת-ישראל לנקוט מצאו את ביטויים גם לאחר פיגוע ירי בכביש שבין שלומי לקיבוץ מצובה,¹⁰ וגם לאחר ניסיון חטיפה שסוכל ליד מחסום הכפר רג'ר ובו ביום ניסיון אחר לחדור למוצב "גלדולה" בהר-דב.¹¹

"מדיניות ההכלה" אשר הוכתרה בפי שר-הביטחון דאז, שאול מופז, כ"מדיניות מושכלת",¹² שאפה לגבש בחזית הצפון דפוס של ניהול-סכסוך אשר ימנע הידרדרות לאורך הגבול. לעיניהם של מעצבי המדיניות למן החלטה, עמדו נימוקים אחדים לנקיטת מדיניות זו. בין-השאר, הימנעות מפתחת חזית נוספת לזו הפלסטינית, אשר הטילה אותה עת מעמסה כבדה על הכוחות הסדירים ועל כוחות המילואים של צה"ל; שאיפה להמשיך את השגשוג הכלכלי בצפון ולשמור על שלווה תושבי הגליל שהיו נתונים שנים לא מעטות תחת מטר התקפות; חשש משיבה ל"בוץ הלבנוני" ול"ספירת התגובות ותגובות הנגד"; תקווה לשינויים במערכי הכוחות הפנימיים בלבנון; שחיקת הלגיטימיות של החזבאללה וצבירת אהדה בינלאומית בשל ההבלגה לנוכח התרסות הארגון. אינטרסים אלה הכריעו את הכף גם אל מול דימוי תודעתי של "כניעה לטרור" ואל מול החשש שהתאמת בדבר התעצמות החזבאללה.

המשמעות המעשית אשר צה"ל גזר מן ההנחיות המדיניות של הממשלה,¹³ הייתה גימודן של תקריות ופעולות התגרות שהחזבאללה יזם, לכדי אירועים מקומיים ונקודתיים ועצירתן בטרם יתפתחו למערכה בעלת השלכות אסטרטגיות. קרי, פאסיביות ותגובה מוגבלת ומדודה לפעילות עוינת, בדרך-כלל באש-מנגד. מציאות זו הקשתה במישור התודעתי לגזור מטרות מבצעיות גם לאורך השנים, גם במלחמה עצמה, ולא יצרה תנאים נאותים להגדרת המשימות וכפי שנראה להלן בהקשר אחר, להגדרת שיטות הפעולה. הסביר לאחר המלחמה משה קפלינסקי¹⁴:

"לדעתי, כישלוננו לשנות את הלך הרוח הכללי בצבא החמיר בשל התפיסה שהתפתחה בגבול הצפון מאז היציאה מרצועת הביטחון במאי 2000 ואשר במרכזה עמד העיקרון של "שב ועל תעשה". המשימה המרכזית הייתה למנוע חטיפה, ולא דברים אחרים. ביטחון חיילי צה"ל הוגדר כחשוב מכול. החיבור

של כל אלה עם חוסר הצלחתנו לומר: "עד כאן, מעכשיו אנו בסיטואציה אחרת", היה מהגורמים המרכזיים, אם לא המרכזי ביותר, בעיניי, לדרך ניהול המלחמה.¹⁵

לאחר נסיגתו מרצועת-הביטחון דילל צה"ל את סדר הכוחות בגבול הצפון; שילב אמצעים לעמידה ארוכה ולספיגה של התקפות; הסירורים והפעילות המבצעית לאורך גדר המערכת צומצמו במטרה להקטין את החיכוך עם חזבאללה ואת הסיכון ללוחמים, בעיקר בשל חשש מחטיפת חיילים על הגדר; שונו הוראות הפתיחה באש; והוגבלה יכולתם של חיילי צה"ל להגיב על פעילות עוינת מעבר לגבול.

קו המוצבים החדש אשר נבנה לאורך הגבול הבינלאומי עם לבנון בעלות של יותר ממיליארד שקלים, הותאם לתפיסת הפעלה "בחתמה-נמוכה";¹⁶ משיקולי תקציב נסגרו מוצבים קדמיים ומתחילת שנת 2002 החליפו כוחות מילואים את חיילי הסדיר על קו הגבול הצפוני. זאת ועוד, פריסת אמצעים טכנולוגיים כמו מצלמות וחיישנים באזור הגבול לא הושלמה ואיסוף המודיעין נחלש.

אל מול מדיניות-ההכלה, נקט חזבאללה, אשר הלך והתעצם, בהתקפות ממוקדות וקצובות ובמרווחי זמן ארוכים בין ההתקפות. אופי זה של פעילות שמתבטא ב"הליכה על הסף" הבליט את האסימטריה הקיימת ממילא בין הארגון לבין צה"ל והפך את תגובותיו להתרסות הארגון, למאוחרות מדי בזמן ולמעטות מדי בעוצמה. שיטת הענישה שישראל נקטה בה דשדשה אחר יוזמות חזבאללה והותירו בידי הארגון את ההכרעה מתי לפעול וכיצד לממש את מטרותיו לערער את האיזון התודעתי של צה"ל ושל כלל המדינה, אזרחיה ונבחריה.

יש לציין, כי היו בישראל גם מי שהסתייגו ממדיניות-ההכלה ומתכליותיה האסטרטגיות. בתוך צה"ל וביתר-שאת בין תושבי הצפון היו שקראו לממשלה לשחרר את נצרת הצבא, לשים קץ למדיניות האפקוק, להרחיק את חזבאללה מקו הגבול ולטעת מחדש תחושת ביטחון בקרב התושבים הנפחדים. בביקורתם הגדירו אחדים את איומי הממשלה להיפרע מחזבאללה כאיומי סרק ואת צה"ל כ"נמר של נייר".¹⁷

אף שלמעשה הופעלה מדיניות-ההכלה מאז נסוג צה"ל מאדמת לבנון ב-24 במאי 2000 ועד לבוקר ה-12 ביולי 2006, בתקופתם של שלושה ראשי-ממשלה, ברק, שרון ואולמרט, מגיעים שורשי מדיניות זו כשבע שנים לפני הנסיגה מרצועת-הביטחון, עד למחצית הראשונה של שנות התשעים, בתקופת כהונתו של יצחק רבין כראש-הממשלה.

ב-31 ביולי 1993 לאחר שבעה ימי לחימה בכפרי חזבאללה בדרום לבנון הסתיים "מבצע דין-וחשבון" והושג בין-הצדדים הסכם בלתי רשמי בתיווך אמריקני, אשר זכה לכינוי "הבנות מבצע דין-וחשבון".¹⁸ בשלב ההוא דובר על הכלת האירועים

בדרום לבנון ועל מניעת הפיכתם להידרדרות כוללת אליה הייתה עלולה גם סוריה להישאב. שליטה בגובה הלהבות התחייבה אותה עת מחשש להסלמה שעלולה הייתה למורת רוחה של ארצות־הברית לגדוע את "תהליך מדריד", אשר הושיב את נציגי ישראל וסוריה למשא־ומתן דו־צדדי.¹⁹

את המונח "מדיניות ההכלה" ובעיקר את משמעותו המופשטת שאבה ישראל מהניסיון האמריקני בתקופת המלחמה הקרה. במאמר אשר התפרסם בשנת 1947 בעילום שם תחת הכותרת, "מקורות ההתנהלות הסובייטית" ובמברק ששיגר שנה לפני כן מחבר המאמר, ג'ורג' קנאן,²⁰ הציע הדיפלומט האמריקני לשלב מרכיב פסיכולוגי תודעתי מרכזי באופי ההתייחסות האמריקנית למעצמה הסובייטית. מדיניות ההכלה בחזונו של קנאן כללה איפוק לצד תקיפות וערנות, כאשר אין לדחוק את ברית המועצות לעמדת חוסר ברירה מבלי להותיר לה מוצא של כבוד.

מקצת רעיונותיו של קנאן במדיניות ההכלה הוגדרו כ"אסטרטגיה של הגנה נקודתית", אשר בין־השאר אפשרה לארצות הברית לרכז כוחות בנקודות מפתח החיוניות לה, במקום לנסות להגן על קווי גבול נפתלים.²¹ לקנאן שמורה מאוחר יותר אמרה מכוונת:

"בין הגדרות המלחמה לבין כיווני התפתחותה רב המרחק, היות שטיבן של מלחמות לסחוף את הלוחמים הרחק מכוונותיהם המקוריות".²²

מדיניות־ההכלה אשר הדרג המדיני־ביטחוני הנחיל לצה"ל, שיבשה אפוא את תודעתם של מפקדים ולוחמים כאחד. היא עמעמה את עקרון החתירה למגע והערימה ספקות והתלבטויות באשר לטיבן של תגובות לפעילות התקפית של האויב. מבלי להתייחס לאמירתו של אלוף פיקוד הצפון, אודי אדם, אשר טען, כי "פירושה המעשי [של מדיניות־ההכלה] היה ויתור על ריבונות ישראלית על גבול הצפון ומתן יד חופשית לחזבאללה על קו הגבול",²³ אפשר להעריך כי בהיותה סד אסטרטגי ורסן מבצעי, כרסמה מדיניות־ההכלה בגישה רבת־השנים אשר הייתה טבועה בצה"ל, שלפיה אין לצה"ל כל ברירה אחרת, אלא להביא אם לא להכרעה, אזי לנטרול הכוח הצבאי של האויב בכל סיבוב אלימות, יהא אשר יהיה. כזכור, קבע דוד בן־גוריון, אבי תורת הביטחון של ישראל: "אם יתקיפו אותנו בעתיד, אנו רוצים שהמלחמה תתנהל לא בארצנו, אלא בארץ האויב, ושלא נתגונן אלא נתקוף".²⁴

הממד החברתי – בין כורים גרעיניים לקורי עכביש

בראשית שנות ה־90 לאחר קריסתה של ברה"מ והתפוררותו של הגוש הסובייטי אשר פרשו חסות על מדינות חזית הסיור, לאחר פלישתה של ארה"ב לעיראק

וביצור מעמדה כגורם המוביל במערכת בינלאומית ובכלל זה במזרח-התיכון ולאחר כינוסה של "ועידת-מדריד" לקידום השלום במזרח-התיכון, נוצר מצע נוח לאימוץ מדיניות שתכליתה חתירה להשלמה עם העולם הערבי. בישראל נתפס השלום לא רק כמשאת נפש, כתב הכרה בישראל וקבלתה למשפחת עמי המזרח-התיכון, אלא כמרכיב בסיסי בשיקוליה האסטרטגיים.²⁵

אווירת השלום שאחזה בעם אשר רבים מבניו עייפו ממלחמות שרתה אפוא גם בצה"ל. מלחמות ישראל מאז הקמתה ומחיר הדמים אשר גבו, שחקו מאד את הנכונות המיידית והמובנת כמעט מאליה להתגייס לתמיכה בכל פעולה צבאית. הציבור בישראל רעב לחיי שיגרה שלווים נעדרי מצבי-לחץ ועיסוק אינ-סופי בביטחון, השתוקק להורדת נטל ימי המילואים וחיפש לעצמו תשובות קלות לשאלות קיומיות קשות במסגרות החשיבה הפוסט-מודרנית. חמש-עשרה שנים לערך לאחר שהדהדו המילים: "לא עוד מלחמות, לא עוד שפיכות דמים", גאתה התקווה לכתת חרבות לאתים. המסר שהמנהיגות האזרחית שיגרה היה – עת מלחמות ועת שלום.²⁶

האויב של אתמול אשר הפך "פרטנר", או "שותף-לשלום" הכיל גם גורמים אשר בקשו לחבל בשלום. בחלוקה הדיכוטומית בין אויבי-שלום לבין שותפיו אבדה משמעותו של המונח "אויב", וניכר קושי תודעתי באשר לתפיסת תופעת המלחמה ובאשר לתפקידיו של צבא בעידן הפיוס ואל מול אויבים שסיווגם מתעתע ומקשה על גיבוש משמעויות להרתעתם, או הכרעתם.

ישראל שרויה מאז אמצע שנות ה-90 במשבר זהות חריף, אשר הלך והתעצם בד בבד עם התהפוכות בתהליך אוסלו. היעדרה של הסכמה ציבורית על דרך וביתר-שאת מחשבות שונות שמתרבות בחברה בדבר מידת צדקת דרכיה באופן ניהול הסכסוך, נטלו מישראל משאב תודעתי רב-ערך הנדרש לצבא וללוחמיו בעת לחימה בטרור ומול ארגונים, הנוקטים שיטות של גיוס דעת-קהל הן בקרבה, הן בקרב המערכת הבין-לאומית, לערעור ביטחונה העצמי של ישראל.

המאבק על הזהות הישראלית, המתבטא בין-השאר, במאבק על הזיכרון הקיבוצי, על נרטיבים, על מיתוסים ועל ערכים משותפים נשקל היטב במדדי הלוחמה הפסיכולוגית של האויב. זאת, על אף תדמיתה כמדינה בעלת יכולות גרעיניות ועוצמה צבאית ניכרת. עדות לכך היא דבריו של מנהיג חזבאללה:

"לישראל יש אולי נשק גרעיני ונשק כבד, אולם, חי אלוהים, היא חלשה יותר מקורי עכביש... היה זמן שאנו חששנו מאימיה של ישראל, מהמטוסים, הטנקים והסטי"לים שלה, שפגעו בריבונותנו בשמים, ביבשה ובאוויר, אבל זמן זה חלף ואיננו".²⁷

הממד הצבאי-רעיוני – מנופים ואפקטים

בראשית שנות ה-90 החלו בצה"ל דיונים לגיבוש תפיסת-הפעלה חדשה. הדי הסקאדים שנחתו בישראל מעיראק הרחוקה ולקחיה של ארצות-הברית ממלחמת המפרץ הראשונה העלו מחשבות חדשות באשר ליחס שבין מרכיב האש בלחימה לבין המהלך המתמרן. תפיסת ההפעלה שהתגבשה ייחסה משקל יתר לממד הפסיכולוגי והתודעתי ב"עימות מוגבל" ובעת "לחימה אסימטרית"; בעיקר, לריכוז מאמץ לשינוי תודעתי אשר יניא את ארגוני הטרור מלפעול נגד ישראל ואולי יביאם לשלחן דיונים. הוגי התפיסה החדשה התייחסו אל האויב בדבקות רבה מדי כאל "מערכת" מורכבת, אשר נגדה אפשר להפעיל "מנופים" ו"אפקטים מצטברים", שבכוחם לגרום לה לקריסה תודעתית.

בצה"ל היה פיתוי לאמץ גישה זו, בהיותה "סטרילית" בכל הקשור לצורך בהתכתשויות מדממות המאפיינות תמרונים קרקעיים; לסיכון לחיי לוחמים, מטילי נ"ט וממחבלים מתאבדים, או בעת לוחמה ב"שמורות טבע" ובשטח בנוי רווי מטענים; וכן, לחשש מן המשמעויות המדיניות המתלוות לכיבוש שטחים, סריקה וטיהור ואחיזה בהם לאורך זמן.²⁸

דחיקת רגליו של המהלך המתמרן כמרכיב מרכזי בהכרעה צבאית, ואימוצן של גישת "המנופים העקיפים" ו"המבצעים מבוססי האפקטים" [EBO = Effects-Based Operations] חייב שינוי תודעתי בהבלטת ערעור כוונות האויב על חשבון משקל הפגיעה ביכולותיו הצבאיות; בהתייחסות לאש, למחוללה ולהפיכתה מגורם מסייע בקרב ההכרעה לגורם מרכזי בהשגת האפקטים. יתר על כן, השטח שנתפס בעבר במחשבה הצבאית כנכס הפך בתפיסה החדשה לנטל ובתפיסה החדשה לא ניתן כל מענה לאתגר ירי הרקטות אל עורף ישראל.

מודל "המערכת" לא התאים במלואו לחזבאללה, בהיותו ארגון אשר איננו בנוי כמערכת בעלת צמתים קריטיים ומרכזי כובד ברורים, או כוחות כבדי-תנועה. החזבאללה הוא ארגון מבוזר ו"שטוח" הנחן בשיטות התחפרות ייחודיות. הוא "נעלם" בשטח ונערך במרחב הכפרי בסביבה רווית אוכלוסין. את מערכי השיגור, ההגנה, הפיקוד, השליטה והלוגיסטיקה הוא פיזר במרחבים שונים סבוכים, מיוערים וכמובן, עירוניים. הארגון יצר לעצמו הן אורך נשימה אסטרטגי אשר התבטא במלאים רחבים ומבוזרים של תחמושת ואמצעי-לחימה קלי תפעול והן עומק אופרטיבי אשר אפשר לו להתפרס על פני שטחים נרחבים בעומק לבנון ומהם לשגר אל עבר העורף הישראלי רקטות ארוכות-טווח, מטווחים שונים ומרוחקים זה מזה. יתר על כן, לארגון יש יחידות-קצה אוטונומיות בעלות יוזמות פרטיות, אשר מעצימות את משקלו האופרטיבי.

בנוסף לכל זאת, החזבאללה עושה שימוש באזרחים כמגן חי המעניק לו מחסה ממשי ומסתור בעל ערך תדמיתי. גם רגישותו הנמוכה יחסית לפגיעה

במערכים מדינתיים ותשתיתיים; למצוקת אזרחים ולמניין הנפגעים בקרב כוחותיו, הפכו את הרעיונות האופרטיביים והטקטיים שבבסיס המודל המערכתי לכמעט בלתי־אפשריים ליישום ולבלתי יעילים במונחים של אש, סדר־כוחות, יעדים, גזרות, הישגים ושיטות לחימה. הדבר צמצם מאד את היתרונות התודעתיים שישיראל יכולה הייתה להשיג באש־מנגד אווירית, או ארטילרית, במסגרת תפיסת־ההפעלה המעדיפה "יצירת אפקטים" ו"מנופים" על פני כיבוש קלאסי של שטח.²⁹

הממד הצבאי־ארגוני – תכליות ונחילים³⁰

מרכיב חשוב בתרבות הארגונית של צבא הוא – הלשון. באמצעותה מתקיימים תהליכי התקשורת הפנים ארגונית, בעזרתה מוגדרות מטרות הצבא ומשימותיו והיא זו שיוצרת מכנה תודעתי משותף מובן ומוסכם, לצורך חיבור בין רעיונות לביצועם, בין הדרג הפוקד לדרג המתכנן והמבצע. במלחמת לבנון השנייה ניתנו פקודות לא ברורות ובלתי תכליתיות מבחינת תפקוד הלוחמים אל מול ההישגים הנדרשים מהם, היה זה שילוב בין אי בהירות המטרה מבחינת המחשבה והתכנון לבין שפה לא ברורה. לא אחת תאר נוסח הפקודות את האפקט הצפוי של הפעולה ולא את אופן ביצוע הפעולה עצמה.

אחד המונחים שהציב קשיי תפיסה לא מעטים במהלך ימי המלחמה היה ה"השתלטות" במובחן מן המונח "כיבוש". בעוד שבלחימה ימית, ואווירית די ב"שליטה" על גזרה מסוימת על־מנת לנטרלה, בלוחמה יבשתית רק כיבוש והבסת האויב, לרבות טיהור שטחים והתמקמות פעילה ביעדים מרכזיים בלב השטח, לעיתים תוך הצבת דגל סמלית, עשויים לנטרל גזרה. בשיח ובפרקטיקה הצבאית שהתגבשו מאז שנות ה־90 נשא המונח "כיבוש" משמעות פוליטית אשר התקשרה גם למציאות בשטחי עזה, יהודה ושומרון ועל־כן, ניכרה מגמה לדחוק מונח זה מהשיח הפומבי. כך נשמעו מונחים כמו: השתלטות, השתלטות סמלית, השתלטות מאסיבית, העמקת אחיזה, כיתור, טיהור, כחלופות לשוניות קלושות למשימה שיש לבצעה, או למשימה שכבר בוצעה.

מונח אחר אשר התגלה במלחמה כבלתי נהיר, היה "שיבוש". בימיה הראשונים של הלחימה עד ה־8 באוגוסט, שימשה בפיקוד הצפון הפקודה – "לשבש" באמצעות ירי מכוון מן הקרקע את פעולתם של המחבלים משגרי הקטיושות לצפונה של המדינה. פקודה זו התייחסה לתווך הצר שבין גבול ישראל בדרום לבין "הקו הצהוב" (נהר הליטני) שהיה גבול אחריותו של חיל־האוויר בלחימה. מונח זה המקובל יותר במערכות אלקטרוניות ובעיבוד נתונים אוטומטי, החליף מונח שנהג בצה"ל מקדמא דנא בשם מקצועי אחר, "הטרדה", או "נטרול" אשר היה תכליתי, מוכר

ונשא משמעות ברורה.³¹

המשגה מחדש של מונחים איננה כלל ועיקר מקור למשבר משמעויות, כל עוד מונחים המונחים החדשים ליחידות הלוחמות ולמפקדיהן, בסדר ובמילואים. אולם, המונחים אשר חדרו לרמות האופרטיביות והטקטיות בשנים שבהן פרחו צוותי-החשיבה בצה"ל, לא שוננו, או שולבו באופן שיטתי במערכי ההדרכה, היו בשפה "גבוהה", מופשטת, לא חד משמעית, ולא תוך שימוש במונחי יסוד צבאיים מוכרים [מטרה, כוונה, שיטה, כוחות ומשימות].³² שפת הפקודות אשר אמורה להיות מוכרת לכל, פשוטה בניסוח ונקייה ממונחים נעדרי תכלית מבצעית, הפכה למסורבלת, לכזו הנתונה לפרשנויות בדרכים שונות ואף סותרות.³³ בכך, ניטל מצה"ל הכלי המרכזי לפיקוד ולהפעלת לוחמים בדרגים השונים ובעיקר אנשי מילואים.

בין-שאר המונחים מן התורה שבעל-פה ומן התבניות הלשוניות החדשות אשר ליוו את השינויים בתפיסת האויב ובדרכים להתמודד עמו ואשר התנחלו לא רק במטה-הכללי של צה"ל אלא חלחלו אל הפיקודים המרחביים ואל דרגי שדה השונים, אפשר לציין את "הרקמה-הסופגת",³⁴ "תמרון הדעת",³⁵ "השתבללות",³⁶ "התנפלות נחילים", או "עקיצה חד-לילית".³⁷ הללו לא היו מובנים במלואם לכל הדרגים בסדר ובמילואים.³⁸

צידוקן של פקודות שמקורן בדרגים גבוהים ויועדו לדרגים נמוכים יותר, הסתמך על הנחיות, הוראות, סיכומי דיון, המלצות, יעוץ והצעות של בכירים בפיקוד, או במטכ"ל, רק לא פקודות. כאילו לטשטש את סמכות המפקד. הכלי התודעתי המכונן הברור בלשון הצבאית, ניטל משום החשש ליטול אחריות.³⁹

במקום סיכום – החשיפה

ב-12 ביולי 2006 זמן מה לאחר היוודע דבר חטיפת שני חיילי צה"ל בגזרת הצפון, הופעל נוהל "חניבעל" והממשלה כונסה לשיבה דחופה. ישראל אשר הייתה נתונה זמן רב בסד "מדיניות ההכלה" יצאה אפוא למבצע צבאי רב-עוצמה. מעשה החטיפה והירי על יישובי הצפון נתקלו בתגובה תקיפה וחסרת תקדים. מהירות התגובה ושלילת כל השהייה עד להיערכות צבאית שקולה, שיקפו את החשש בישראל מפני הכרה תודעתית אשר עלולה הייתה להתגבש בקרב ארגוני הטרור וחזבאללה בראשם, כי ישראל חלשה עד כי תתקשה להיחלץ מנסיגות ומלחצים בינלאומיים למנוע ממנה תגובה מתבקשת.⁴⁰ יתר על כן, ישראל ראתה בפעילותה הזדמנות לשנות מן היסוד את המציאות שהתגבשה מאז נסיגת צה"ל מרצועת-הביטחון וכן לערער תודעתית את ביטחונה העצמי הרב של האויב, אשר גאה מאז והעניק לו תחושת עוצמה ויוקרה בעיני עצמו, בעיני פטרונו באיראן ובסוריה ובעיני שותפיו ברשתות הטרור הנלחמות בישראל.⁴¹

המעבר ממדיניות־ההכלה למדיניות תקיפה ויוזמת ומתפיסת־הפעלה ב"חתימה־נמוכה" למהלך צבאי נמרץ, הפתיע את חזבאללה.⁴² מצב זה של פעילות מרוכזת ומאומצת לאחר עידן מאופק ומדוד זורע ללא ספק קשיים תודעתיים לא רק בקרב האויב, אלא גם בקרב כל צבא לוחם הנקלע למעבר פתאומי מפעילות סבילה ומוגבלת לפעילות יוזמת ונמרצת ולא־יודאות תודעתית. התמשכות הלחימה 34 ימים, בעוד הצבא מאבד לוחמים והעורף חשוף לירי בלתי נשלט, ערערו את ביטחון צה"ל בכוחו והשפיעו תודעתית על תפיסותיו ועל ביצועיו.⁴³ המלחמה חשפה כשל שמקורו בתפיסת־ההפעלה אשר התבססה על פגיעה מתמשכת ומבוקרת ביעדים עתירי השפעה תודעתית על הארגון, שולחיו, מנהיגיו ומדינת־הקינן אשר ממנה הוא פועל. לא עוד "אפקטים" שמשמעותם התמודדות רק עם כוונות האויב באמצעות הפעלת כוחות בביזור־יתר, ללא ריכוז, ללא מאמץ וללא תנופה שעשויים למוטט אויב ולהכריעו גם ביכולותיו. התברר כי לא נס לחו של התמרון הקלאסי בהפעלת כוחות קרקע, כיבוש שטחים, סריקתם וטיהורם, תוך ריכוז מאמץ, מיצוי כוחות, הסתערות, יוזמה התקפית, רציפות, דוגמה אישית, מקצוענות ודבקות במשימה.

יותר משלוש שנים לאחר מלחמת לבנון־השנייה ולאחר שהתנסה בלחימה בחזית עזה ב"עופרת יצוקה" ניכר כי צה"ל מתמודד בהצלחה עם הממד הצבאי־ארגוני ומיטיב לתפוס את מהות הכשל הצבאי־רעיוני שפקד אותו לפני המלחמה בלבנון ואשר נחשף בה במלוא חריפותו. יחד עם זאת, בעטיים של ניגודים ושסעים בעמדות פוליטיות והיעדר תמימות דעים באשר לסכסוך על רבדיו השונים, נותר הממד החברתי בלתי מפוצח. לא נוצקה תודעתית אסטרטגיה־רבתי. אף שמדיניות ההכלה בטלה כביכול מן העולם, חסרה ישראל את היוזמה בהכתבת מהלכים ובשמירת האיזון הצבאי, גם בכל הקשור להתחמשות המאסיבית של חזבאללה שעלולה עוד להתבטא בעת התפרצות. ממד זה משפיע מן הסתם על ניסוח תפיסת הפעלה ברורה, למשל כזו המאמצת גישה מבצעית שיטתית של יזום פעולות מוגבלות ויצירתיות לענישה, לפגיעה בתשתיות ולהרתעה, הנוטלות מן הארגון את הבכורה במיקוח האלים עמו והמאלצות אותו להתמודד תדיר עם אתגרי שרידות.

הערות

1. ראו: אדמונד הוסרל, **משבר המדעים האירופיים והפנומנולוגיה הטראנסצנדנטלית** (תרגום דוד זינגר), הוצאת ספרים על שם י"ל מאגנס, ירושלים 1996, עמ' 244.
2. שם, עמ' 145.
3. ראו: גיורא איילנד, "מלחמת לבנון השלישית, המטרה – לבנון", **עדכן אסטרטגי**, כרך 11, גיליון 2 (אוקטובר 2008), עמ' 11.
4. דיון בתמורות פוסט־מודרניות וגלובליות בעשור האחרון של המאה העשרים מובא

- בתוך: Avi Kober, "Low-Intensity Conflicts: Why the Gap Between Theory and Practice?" *Defense & Security Analysis*, Vol. 18, No. 1 (March 2002), pp. 15-38.
5. ראו: אורי בן-אליעזר, "מאומה במדים לצבא פוסטמודרני: פוליטיקה צבאית בישראל בזמנים חדשים", בתוך: סטיוארט כהן (עורך), **תרבות דמוקרטית**, כרך 4-5, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן והמכון הישראלי לדמוקרטיה, 2001, עמ' 55-97.
 6. ראו דו"חות שנתיים של מבקר המדינה: דו"ח 44 לשנת 1993, עמ' 1067-1078; דו"ח 46 לשנת 1995, עמ' 894-900; דו"ח 51 א' לשנת 2000, עמ' 109-148; דו"ח 52 א' לשנת 2001, עמ' 82-109; ודו"ח 57 א' לשנת 2006, עמ' 45, 61-66.
 7. ב־7 באוקטובר 2000 הותקף מן המארב סיור של צה"ל בנקודה 590 באזור חוות שבעא. סמל ראשון עדי אביטן, סמל ראשון בני אברהם וסמל ראשון עומר סוואעד נהרגו ונחטפו ללבנון. לאחר 1,210 ימים, ב־29 בינואר 2004, הוחזרו גופותיהם של החטופים בעסקת חילופי שבויים עם חזבאללה.
 8. ראש הממשלה אהוד ברק: "הבהרתי באורח שאינו משתמע לשתי פנים כיצד תנהג ישראל אם ינסה גורם כלשהו בלבנון לפגוע באזרחינו או בחיילינו לאחר יציאת צה"ל אל הגבול הבין לאומי. הודעתי, שישיראל תראה בכך פעולה מלחמתית, ושום מטרה ושום גורם כוח בלבנון לא יהיו חסינים בפני תגובה קשה", **דברי הכנסת**, 25 במאי 2000.
 9. דו"ח חלקי ועדת וינוגרד, 2007, עמ' 44.
 10. קצין צה"ל, סגן גרמן רוזקוב, סגן מפקד פלוגה בנח"ל וחמישה אזרחים נהרגו ב־12 במארס 2002 בפגיעו ירי שביצעו שני מחבלים אשר חדרו מלבנון, התחפרו על גבעה ממערב לכביש שלומי מצובה, ירו מנשק קל והטילו רימונים על מכוניות. בתקרית נפצעו עוד שבעה אזרחים.
 11. ב־21 בנובמבר 2005 סוכל ניסיון של חזבאללה לחטוף חייל בכפר רג'ר בתקרית אש אשר בחסותה חדרה חוליית מחבלים לבניין המועצה המקומית בכפר. באירוע נפצעו 12 חיילים ואזרחים. עוד באותו יום נרשמה תקרית נוספת כאשר מחבלים התקרבו למוצב גדלולה בגזרת הר דב ופתחו באש לעבר חיילי המוצב, YNET, 21 בנובמבר 2001.
 12. שאול מופז בסיכום ההערכת המודיעין השנתית מ־5 במארס 2004: "עלינו להמשיך במדיניות המושכלת בה נהגנו עד כה, במגמה לרסן את המערכת הצפונית ולסדוק אותה, ועלינו להשלים הכנותינו לעימות אפשרי, באופן שיאפשר לנו לנטרל, ביעילות ובמהירות מרביים, את המערך הרקטי של חזבאללה", המזכירות הצבאית, 19 באפריל 2004.
 13. ראו: גבריאל סיבוני, "מעזה ללבנון וחזרה", **עדכן אסטרטגי**, כרך 10, גיליון 1 (יוני 2007): "תפקידו העליון של כל צבא הוא להשיג את יעדי האסטרטגיה רבתי שהגדיר הדרג המדיני, אף שבמקרים רבים הצבא הוא שותף חשוב בהגדרת היעדים האלה. משהוגדרו, יעדים אלה נעשים ליעדי של הדרג המדיני ועל הצבא להשיגם".
 14. אלוף (מיל') משה קפלינסקי, סגן הרמטכ"ל בשנים 2005-2007.
 15. משה קפלינסקי, "צה"ל בשנים שלפני המלחמה", **צבא ואסטרטגיה**, כרך 1, גיליון 2 (אוקטובר 2009), עמ' 24.
 16. חתימה נמוכה היא צורת תפקוד יבשתית ויצירה של תבניות מבצעיות בפרופיל נמוך. ראו: גל הירש, **סיפור מלחמה – סיפור אהבה**, ידיעות ספרים, תל אביב 2009, עמ' 141.
 17. שלמה בוחבוט, יושב ראש פורום קו העימות וראש העיר מעלות, במכתב לראש הממשלה אהוד ברק. "אין לכבול את ידיו [של צה"ל] בכל הנוגע לתגובה ראויה [...] עליך לחדול ממדיניות ההבלגה [...] לצערי, זה נתפש כפשיטת רגל וכחולשה של הנהגת המדינה", **הארץ**, 3 בנובמבר 2000.
 18. ראו: ראובן ארליך, **הסכמים, הסדרים והבנות בהם הייתה מעורבת ישראל בזירה הלבנונית בשלושים השנים האחרונות – רקע, נתונים, לקחים ומסקנות**, מרכז המידע

- למודיעין ולטרור, המל"מ, 5 באוגוסט 2006. http://www.terrorism-info.org.il/malam_multimedia/Hebrew/heb_n/html/agreements.htm
19. ראו את דברי האלוף במילואים, חבר הכנסת רחבעם זאבי (מולדת) בכנסת: "כאשר אנשי החיזבאללה חידשו את הפיגועים באזור הביטחון – צה"ל כמעט שלא הגיב, במצוות הממשלה, וזאת כדי לא לקלקל את שמחת ההבנות. מבצע 'דין וחשבון' יכול היה להפסיק את הפיגועים גם באזור הביטחון, אלא שהממשלה צהלה מהישגה בהבנות המוגבלות ולא תבעה את החלתן גם על גזרה זאת. [...] סוריה אחראית במידה רבה למבצעי החיזבאללה, היא חולשת על צירי האספקה שלהם והיא יכולה לרסנם. אבל לסוריה טוב שממשיכים לפגוע בישראל, להכות בישראל. והיהודים ממשיכים לבוא לשיחות שלום אתם", דברי הכנסת, 30 באוגוסט 1993.
20. המאמר "The Sources of Soviet Conduct" התפרסם ביולי 1947 בכתב העת *Foreign Affairs* ונחתם בידי "א". ב-22 בפברואר 1946 שלח ג'ורג' קנאן, המשנה לראש הממשלה, הדיפלומטית בברית המועצות, מברק למזכיר המדינה בווישינגטון, זה זכה לכינוי – "The Long Telegram".
21. ראו: Gaddis John L., *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security* (New-York: Oxford University Press, 1982) pp.57-59.
22. ג'ורג' קנאן בריאיון ל-Albert Eisele בכתב העת *The Hill* מ-26 בספטמבר 2002.
23. דו"ח חלקי ועדת וינוגרד, 2007, עמ' 47.
24. דוד בן-גוריון, **ייחוד וייעוד**, מהדורה שלישית, מערכות, תל אביב 1980, עמ' 142. ההדגשה אינה במקור.
25. שר החוץ שמעון פרס לאחר החתימה על "הסכם טאבה": "הביטחון האישי של ישראל יובטח על-ידי מפה אסטרטגית שבה מהירדן מזרחה ועד הים, מן הים מערבה עד גבול רצועת-עזה לא יחנה צבא זר. הצבא היחיד שיהיה פרוס בשטח זה או באתרים הצבאיים שלו יהיה צבא-ההגנה לישראל. צה"ל יהיה אחראי לביטחון ישראל, לביטחון הישראליים, לביטחון היישובים הישראליים, ויווצר אצלו אינטרס להילחם בטרור כמו בצד השני", דברי הכנסת, 23 באוקטובר 1995.
26. ראש הממשלה יצחק רבין בעת מסירת הודעת הממשלה בנושא הצהרת העקרונות בדבר הסדרי ביניים של ממשל עצמי וחילופי האגרות עם אש"ף: "אם וכאשר יגיע לכאן השלום, שאנו כה רוצים בו, ישתנו חיינו מן הקצה אל הקצה. לא נחיה עוד רק על חרבנו. [...] אחרי מאה שנות אלימות וטרור, אחרי מלחמות וסבל, יש סיכוי גדול היום לפרק חדש בתולדות מדינת ישראל, יש תקווה לחדול מן הדמעות. נפתחים בפנינו אופקים חדשים בכלכלה, בחברה, אך מעל לכול אני רוצה לומר לכם: זהו ניצחונה של הציונות, זו שזוכה להכרה גם מאויביה המושבעים והמרים ביותר", דברי הכנסת, 21 בספטמבר 1993.
27. חסן נסראללה בנאום שנשא ב-26 במאי 2000, בבית ג'בל לאחר נסיגת ישראל מלבנון.
28. ראו: דו"ח סופי ועדת וינוגרד, 2008, בפרק השביעי עמ' 254; וכן ראו את דבריו של תת-אלוף איתי ברון בסיכום "כנס לטרון השני" בנושא "התמרון היבשתי במאה ה-21", 16 ו-17 בספטמבר 2008, עמ' 37–40.
29. רבי-אלוף (מיל') דן שומרון: "פעם נתת לאויב עם נבוט בראש – וזו היו לו אפקטים. מדינת ישראל חייבת לנצח. וכאן – לא ניצחנו. לא הציגו את הניצחון כמטרה במלחמה הזו. לא אמרו לצה"ל שהוא צריך לנצח – אלא שהוא צריך לעשות 'אפקטים'", **ידיעות אחרונות**, 5 בינואר 2007, המוסף לשבת, עמ' 14.
30. שיטת "התנפלות נחילים" היא התקדמות של כוחות רבים, קטנים ומבוזרים, להבדיל מן העיקרון של ריכוז מאמץ וכוח בנקודה אחת. ראו: דו"ח ועדת וינוגרד, 2008, פרק 8, עמ' 318.

31. דו"ח ועדת החוץ והביטחון בנושא הפקת לקחי מלחמת לבנון השנייה, דצמבר 2007, עמ' 78.
32. ראו: יהודה וגמן, "עימות מוגבל – הכישלון", בתוך: גולן חגי ושי שאול (עורכים), **העימות המוגבל**, ההוצאה לאור, משרד הביטחון, תל אביב 2004, עמ' 252–253: "במקביל להרס התשתית של התורה ומושגי היסוד הקיימים בה, עסקו בכירי צה"ל בקליטתה של שפת מושגים צבאיים חדשה שלווה בהערכת מצב מערכתית חדשנית, שהיו צבעוניות, עתירות מילים גבוהות ובמושגים רבי השראה".
33. ראו: דברי אלוף (מיל') יורם יאיר: "אני לא מבין את התחביר העברי, אתם מדברים על שיטת הלחימה ולא על המטרה שאתם צריכים להשיג. מזה מפקד בשטח לא יכול להבין מה רוצים ממנו", **ידיעות אחרונות**, 13 באוקטובר 2006, **המוסף לחג**, עמ' 11.
34. רקמה סופגת היא – יחידה צבאית הפועלת בתצורה של "השתללות" (ראו להלן).
35. "תמרון הדעת הוא אישוש או שיבוש תמונת המציאות העכשווית והעתיידית המצטיירת אצל מנהיגים, חלקים בחברה או פרטים, כדי שישנו תפיסה, הערכה, עמדה או החלטה. את תמרון הדעת מחוללים באמצעות חיכוך יזום, המפיק תוצרים תודעתיים ופיזיים המעצימים זה את זה, כדי לתמון את דעתו של היריב, יש להגביר את החיכוך התודעתי". ניר שמואל, "טבע העימות המוגבל", בתוך: גולן חגי ושי שאול (עורכים), **העימות המוגבל**, ההוצאה לאור של משרד הביטחון, תל אביב 2004, עמ' 26.
36. השתללות היא הקטנת שטח הפנים של מרחב המגע האפשרי עם חוליות טרור כדי להפחית את מספר המטרות אשר חשופות לפגיעתן.
37. דו"ח ועדת החוץ והביטחון בנושא הפקת לקחי מלחמת לבנון השנייה, דצמבר 2007, עמ' 81.
38. אלוף משנה תמיר ידעי, מח"ט גולני: "אני גולנצ'יק, אני לא מכיר צרצורים". הראל עמוס ויששכרוף אבי, **קורי עכביש**, ידיעות ספרים, תל אביב 2008, עמ' 246.
39. ראו: גבריאל סיבוני, "על הפיקוד בצה"ל", **עדכן אסטרטגי**, כרך 9, מס' 4 (מארס 2007), עמ' 59.
40. עמיר פרץ: "אני חושב שהאווירה בתוך הממשלה הייתה שיש תמימות דעים שאכן צריך לנקוט בפעולה חריפה ובתגובה חד משמעית. אני לא חושב שגם מי ששאל שאלות הטיל ספק בצורך לפתוח בפעולה ולבצע אותה", עדות שר הביטחון עמיר פרץ בפני ועדת וינוגרד, עמ' 33–34.
41. ראש הממשלה אהוד אולמרט בטקס סיום קורס במכללה לביטחון לאומי, ב' באוגוסט 2006, בעיצומה של המלחמה: "לפני 21 ימים, חזבאללה, ארגון טרור, היה נחשב לאימת חלק ניכר מהגורמים שראו אותו במשך שנים צובר כוח, צובר אמצעי לחימה מהמודרניים והמשוכללים ביותר שישנם בעולם, מאמן את לוחמיו, מארגן אותם, משתלט על מדינה ונערך לשמש זרוע ארוכה כחלק ממאבק אסטרטגי של מדינות אחרות בעיקר סוריה ואיראן. [...] 21 ימים לאחר מכן האיום הזה שוב לא יהיה מה שהיה".
42. חסן נסראללה, בטלוויזיה הלבנונית, ב' 27 באוגוסט 2006: "אם הייתי חושב ששביתת החיילים תביא ולו בהסתברות של אחוז אחד למלחמה כזו, בהחלט לא הייתי מורה לבצע אותה".
43. "חוסר ההבנה וההפנמה המלא של העובדה, כי הלחימה בלבנון הייתה בחזקת מלחמה של ממש, היה רכיב חשוב בתוצאות הלקויות של הפעלת הכוח הצבאי במלחמה". ראו: דו"ח ועדת וינוגרד, 2008, עמ' 408.

הפעלת אש מהים לצורך השתתפות בקרב היבשה

גדעון רז

"הכוח האווירי אינו יכול עוד לשמש לבדו [...] על חיל הים של ישראל להפוך את הים לחלק מהעומק הביטחוני שלה" אלוף (מיל') ישראל טל, מתוך ספרו **בטחון לאומי**

לצאת מ"הקופסה"

בתוך "הקופסה" הגאו-אסטרטגית הצפופה שישראל נתונה בה, האגף המערבי הוא הגבול הפתוח היחיד, ולפיכך הוא נקודת התורפה של אויבי ישראל וההזדמנות הגדולה של צה"ל. מנגד, השיפור הטכנולוגי של האויב והצטיידותו רחבת ההיקף בטיילים ורקטות מסוגים מגוונים הם איום חמור על ישראל בכל מערכה יבשתית. התווך הימי נהנה מיתרונות רבים – נוכחות קבועה בזירה, קושי לאיתורו, פעולה גם במזג אוויר בעייתי, יכולת התחמקות, היעדר טיווח על ידי האויב (מצב שמרבית בסיסי חיל האוויר והיבשה מצויים בו כעת), והיקף חימוש רב על גבי פלטפורמה אחת.

על צה"ל, באמצעות זרוע הים, לבנות את עצמו לניצול יתרון זה. בצבאות אחרים כבר השכילו להבין זאת, לדוגמה הצי האמריקאי אשר משתמש שימוש הולך וגדל בטיילי ים-יבשה (טומהוק ודומיו), ומשלים בכך את פעילות כוחות חיל האוויר והיבשה. לעומתם, צה"ל טרם החל לממש את ההזדמנות המתבקשת הזאת – שילוב הכוח הימי בקרב היבשה באמצעות שיגור מהים של מטחי טילים ארוכי טווח ובעלי כושר דיוק רב.

בעשור האחרון אירעו כמה שינויים דרמטיים באופי המלחמה באזורנו, ואלה מחייבים חשיבה, ניתוח והפקת לקחים, כלומר יישום שונה של המענה האופרטיבי:

גדעון רז, תא"ל (מיל.), לשעבר סגן מפקד חיל הים

- הטכנולוגיה של חימוש מדויק נעשתה זמינה וזולה יחסית.
 - ההתפתחות הטכנולוגית מאפשרת שליטה ואיכון מצוינים.
 - האויב, באמצעות טילים ורקטות מכל הסוגים, בהיקפים חסרי תקדים, מאיים על פנים הארץ.
 - לפלטפורמות ימיות יש הפוטנציאל לשגר מאות טילים מונחים אל עומק שטח האויב.
- בשנים האחרונות נדונו שאלות רחבות יותר בנוגע לשינוי משמעותי במקומו של חיל הים כחלק מן המענה הביטחוני של ישראל.² בחינת עומק של הנושא היא מחוץ לתכולתו של מאמר זה, ומחייבת עבודה נפרדת.

האיום

בעבר נערך צה"ל מול תרחיש של תקיפת ישראל על ידי כוחות אויב מתמרנים כדי לכבוש שטח, ומעתה במשוואת האיומים של האויב נמצא ירי הטילים והרקטות כמרכיב ליבה. הטענה היא שישראל אינה יכולה להמשיך להגן על עצמה במתאר הגבולות הקיים, תוך כדי עליות המדרגה של הטכנולוגיות המתרחשות במהירות ומדביקות את הפער שצה"ל נהנה ממנו ולמול תרחישי הייחוס המסתמנים לקראת המלחמה הבאה. מדינת ישראל, על אתריה, בסיסה ותשתיותיה הסטטיים מטווחת כולה על ידי האויב, המגמה הנצפית היא שטווחי חימוש האויב ימשיכו לגדול וכן ישופר הדיוק ותגדל מידת ההרס.

הים כעומק אסטרטגי

במאמר העוסק בעומק האסטרטגי של מדינת ישראל טוען ד"ר יובל שטייניץ³ כי לראשונה מאז 1967 ההתפתחויות הטכנולוגיות מאפשרות לצבאות ערב לעקוף את נחיתותם האווירית ולפגוע בתשתיות הצבאיות ובצמתים האסטרטגיים של ישראל (באמצעות גרילה ומתקפת טילים). פלטפורמות ימיות, בעלות כושר ניידות, הנושאות כמות גדולה של טילי שיוט (וחימוש מדויק אחר), בסיוע יכולות בתחום הלוויינים, יכולים למלא תפקיד מרכזי בנגזרת משימות התקיפה. פלטפורמה ימית שקולה ביכולת נשיאת החימוש למספר רב של טייסות קרב. אמנם גם הפלטפורמות הימיות פגיעות, אולם שדה הקרב הימי הפך למתוחכם ורווי טכנולוגיה, באופן המחזק את העצמות שישראל עדיפה בהן. הפתרון המוצע אינו בהעברת יכולות התקיפה מחיל האוויר לחיל הים, אלא שילוב ביניהם, אשר נראה כי הוא השילוב המנצח.

החוף אינו ניתן להטבעה – מבט היסטורי

בהתבוננות היסטורית, המאפיין של ה"דוֹקֶרֶב" בין כלי שיט תוקפים ובין מערכת הגנת החוף מצביע על עמדת הנחיתות שהיה נתון בה הכוח הימי מלכתחילה. החוף כפלטפורמה (להבדיל מספינה) אינו ניתן להטבעה, ואילו עצמת האש, אורך הנשימה, כמות ורמת הדיוק של אמל"ח המותקן ביבשה עולים על אלה של כלי השיט. יחסי כוחות אלה היו נכונים בעבר, בעת שלרשות שני הצדדים עמדו תותחים. כניסת מערכות חימוש ארוך טווח בעלות כושר דיוק רב משנה מאוד את המשוואה הזו.

עד לאחרונה הייתה התועלת הגלומה מתקיפה של מטרות ביבשה מהים מוגבלת, בעיקר עקב משקלו המוגבל של קליע הפגז. תועלת זאת בוודאי פחותה מהתועלת של תקיפת אותן מטרות מהאוויר או מהיבשה, ואף בהתייחס לרמת הסיכון שהייתה נדרשת מכלי השיט התוקף כדי להגיע לנקודת תקיפה מתאימה.

בתקופת מלחמות העולם התאפיין דימוי הסיוע באש מהים בדמות אניות המערכה והסיירות הגדולות היונקות אש כבדה וזורעות הרס על שטחים נרחבים בחוף. כיום, עקב שינוי במבנה כלי השיט, נדרש חימוש שיחליף את התותחים הכבדים. המגמה היא חימוש המבוסס על טילים ורקטות עם דיוק פגיעה, והדבר מקטין את הצורך בנפח אש רב. ההתפתחות הטכנולוגית בתחום הטילים והרקטות לסוגיהם וכן השינוי במבנה כלי השיט הצבאיים מצד אחד והשינויים במערכי הגנת החוף מצד אחר מחייבים בחינה מחודשת של סוגיית תקיפת יעדי האויב בחוף ובעומק על ידי הכוח הימי.

"לחימה מנגד" באמצעות חימוש מדויק

ה"לחימה מנגד"⁴ היא גישה החותרת להפעלת חימוש מתוך שאיפה לממש שליטה מרחוק במרחב המבצעים תוך כדי איתור פתרונות לפגיעה מרבית באויב מרחוק באמצעות חימוש וטכנולוגיה מתקדמים. לגישה זו יתרון של ממש בכל הקשור ליכולת לפעול במרחבים שקיים בהם קושי לפעול בפעולה קרקעית רחבת היקף.

יחסי השחיקה בשדה הקרב העתידי ומיצוי הפוטנציאל של מערכות הנשק העכשוויות הביאו את צה"ל לאמץ תורת לחימה המבוססת על אמצעי לחימה שיהיו מסוגלים לפתור את בעיות השחיקה בשדה הקרב העתידי. אמצעים אלה, לרבות חימוש מדויק (חמ"מ), נועדו לפגוע במערכות הלחימה של האויב בעומק שטחו. הטכנולוגיות הזמינות בתחום החמ"מ מספקות הזדמנות לפיתוח מערכות לחימה בעלות תכונות המאפשרות השגת יעדים מבצעיים אלה.

אש מדויקת מהים – הצי האמריקאי

נתונים גלויים מההתפתחות בצי ארצות הברית מציגים תמונה דומה לצרכים המתהווים בנושא הסיוע באש מהים בצה"ל. סקירות בכתבי עת אמריקאיים מעלים על נס את מעבר חיל הים מייעודו ההיסטורי לשליטה בזירה הימית לתומך ומשפיע הרבה יותר על המערכה ביבשה. במאמרו של אוון קוט⁵ מודגש כי השיפורים הטכנולוגיים של חימוש מדויק ארוך טווח מתרחשים בקצב מהיר. עיקר המשימה לפגיעה במטרות בעומק שטח האויב מוטל על הכוח האווירי. בשל הצפיפות והשיפורים במערכות הטק"א נעשית משימה זו קשה יותר ויותר, דורשת יותר משאבים ועלולה לגבות מחיר יקר בפגיעה בכוח האווירי. כיום מטופל איום הטק"א באמצעות הפעלה מסיבית של טילי שיוט מסוג "טומהוק". בצי ארצות הברית הגיעו למסקנה שקיימת דרישה להפעלת חימוש מדויק ארוך טווח מפלטפורמות ימיות, בעיקר בעקבות ההתפתחויות הטכנולוגיות בתחומים הרלוונטיים לסוג זה של חימוש.

במאמר נוסף בנושא גורס טוד מורגן כי הימצאותו של חימוש ארוך טווח ומדויק על פלטפורמות ימיות עשוי להיות סיוע בעל ערך רב לכוחות היבשה.⁶ כושר הניידות הרב של כלי השיט בתוספת היכולת להביא לידי ביטוי את האש מהים בכל שעה משעות היממה וכמעט בכל תנאי מזג האוויר, בתכנון מראש או על פי פנייה של הכוחות ביבשה, הם מרכיבים בעלי משמעות רבה בניהול המערכה ביבשה. קיומו של כוח האש מהים תבטל או תפחית במקרים רבים את הצורך בקיום מבצעים מורכבים של כוחות האוויר והיבשה.

אש ישראלית מהים – סקירה

בהיסטוריה הימית מילאו מבצעי הפגזת ים-חוף תפקיד חשוב במכלול תפקידיה של העצמה הימית. שימוש נרחב בארטילריה ימית להרעשת מטרות חוף נעשה במלחמות הימיות בעולם הרחב ואף באזורנו. אצלנו זכורים במיוחד בהקשר זה התקיפה של המשחתת המצרית "איברהים אל-אוואל" (במבצע קדש), הפגזות חוף של ספינות חיל הים בסוריה ובמצרים במלחמת יום הכיפורים, הפגזות של מטרות מחבלים בלבנון ב"מבצע ליטני", ב"מבצע שלום הגליל", הפגזות מטרות מחבלים בבירות על ידי אניית המערכה האמריקאית "ניו ג'רסי", ולאחרונה הפגזות של ספינות חיל הים על יעדי חמא"ס ברצועת עזה במבצע "עופרת יצוקה".

במלחמת יום הכיפורים הפגזו ספינות חיל הים את חופי סוריה.⁷ מלבד נטרול הצי הסורי, הייתה לחיל הים מטרה כפולה: פגיעה במתקנים אסטרטגיים וריתוק כוחות של צבא סוריה להגנת החוף, נפגעו מכלי אחסון דלק, והדבר גרם שיבושים ניכרים באספקת דלק וחשמל ברחבי סוריה, הפגזות הסטי"לים אילצו את הסורים להקצות כוחות שריון וארטילריה לתגבור הגנת החוף, על חשבון יחידותיהם בחזית

הגולן. כן בוצע לראשונה באותה מלחמה ירי טילי ים-ים מסוג גבריאלי על מטרות בחוף המצרי, ומלבדו הפגזה מסיבית של מוצבים, תחנות מכ"ם וסוללות תותחי חוף. היעדים נמצאו לכל אורך החוף המצרי עד הגבול הלובי.

כחלק מן הלחימה בארגוני המחבלים בחוף לבנון השתמשו רבות בהפגזות ימיות בשל קרבתם של בסיסי המחבלים לחוף. הפעילות שהחלה באמצע שנות השבעים הגיעה לשיאה ב"מבצע שלום הגליל" ונמשכה בשנות השמונים והתשעים. בכמה מבצעי ים-חוף שוגרו אף טילי ים-ים מסוג "גבריאלי". הסטי"לים פעלו בדרך כלל צמוד לכוחות היבשה, ההפגזות בוצעו בתותחי הספינות בקוטר 76 מ"מ שאינו גדול, אך קצב האש המהיר פיצה על כך במידה רבה, דוגמאות טובות לכך הן "מבצע ליטני" והמצור על בירות.

"אש מהים" אל מטרות אויב ביבשה

האם על צה"ל לפעול כדי להקנות לחיל הים את היכולות הנדרשות להפעלת חימוש מדויק מהים כחלק אינטגרלי של המערכה ביבשה? נראה שיש מקום לברר את השאלות האלה:

1. מה אפשר ללמוד מניסיון החיל עד כה בתחום הסיוע באש מהים?
2. מה הן האפשרויות הטכניות הקיימות והצפויות בתחום זה, אשר עשויות להשתלב בפלטפורמות הימיות הקיימות החיל?
3. האם המשימה של הפעלת אש מהים תשתלב במכלול ייעוד החיל ומשימותיו?
4. האם צה"ל זקוק ליכולת משמעותית של אש מהים (מלבד יכולות האש מגד מהאוויר ומהיבשה).

כיום, כדי לפגוע במטרות בעומק שטח האויב יש להפעיל ברוב המקרים את חיל האוויר. נשאלת השאלה אם אמנם זו דרך הפעולה היעילה ביותר? האם אין ביכולת הטיל הבליסטי ארוך הטווח לתת מענה יעיל יותר, מהיר יותר, כלכלי יותר וברמת סיכון נמוכה הרבה יותר, בהתייחס למציאות שלפיה קיימת סבירות כי שדות התעופה שלנו יהיו מאוימים על ידי טילים ורקטות של האויב מצד אחד ומטרות האיכות של האויב יהיו מוגנות על ידי מערכי טק"א צפופים מצד אחר. השימוש ברקטות וטילים בהיקף גדול על ידי האויב יוצר מצב חדש בכל הקשור לפעילות צוותי הקרקע בבסיסי חיל האוויר.

קיימות דעות התומכות בצורך⁹ לעכל, ובהקדם, את המשמעות של כניסת טילים ארוכי טווח ובעלי דיוק משופר הן בצד האויב והן בהפעלה מושכלת של נשק זה על ידי צה"ל. יש להניח שהיזום והפותח בפעולות איבה יהיה האויב ולא צה"ל, ולכן השעות והימים הראשונים יחייבו את חיל האוויר לנקוט פעולות מנע בעדיפות על הפניית משאבים לתקיפת מטרות בעומק שטח האויב. בטכנולוגיה

העכשוויות, הטילים (במקרים רבים) הם תחליף למטוסים, ולכן יש לתכנן ולהפעיל את סדר הכוחות.

עם פרוץ פעולות איבה, ביזמת האויב או ביזמתנו, צפוי שחיל האוויר יהיה עמוס במשימות לאבטחת העליונות האווירית ובמשימות לנטרול איומים מידיים על כוחות צה"ל ועל העורף האזרחי. בו בזמן הכוח הימי עשוי להימצא בנקודה שהיא עמדה נוחה להפעלת אש יעילה על מטרות נבחרות לאורך החוף ובעומק שטח האויב. יש להתייחס למציאות שלפיה לאויב יש יכולות של שיגור מטחי רקטות וטילים אשר עלולות להביא לשיתוק לפרקי זמן של המערכים ביבשה, שדות תעופה ומערכים לוגיסטיים.

תקיפה (של מטרות יבשתיות) מהים⁹ היא בעלת חשיבות רבה בידיעה שהמערכות הקבועות של ישראל נמצאות כולן בטווח הטילים והרקטות של האויב, ולכן קיימת חשיבות לייצר בסיס אש נוסף שפועל מחוץ לטווח הפגיעה של האויב. המציאות החדשה מחייבת את ביזור בסיסי האש של צה"ל, למימוש מגמה זו הכוח הימי עשוי להיות מרכיב חשוב. הכוח הימי יגדיל את זמינות החימוש שיהיה אפשר להפעיל בכל זמן נתון נגד מטרות בשטח האויב. לצורך זה מצטרפת העובדה שהטכנולוגיה הקיימת בעולם ובישראל מאפשרת את חימוש סדר כוחות חיל הים במערכות חימוש מתאימות. לא היה אפשר ליישם זאת בעבר.

התווח הימי מאפשר לפעול מתוכו¹⁰ בשל היותו מאוים פחות מן הזרוע האווירית ומאפשר לשגר ממנו חימוש מדויק לטווח ארוך. ככלל, פלטפורמות ימיות מאפשרות נשיאת חימוש רב יותר, קשה יותר לאתרו, והן מאפשרות גם הפעלת מבצעים מיוחדים כדי לפגוע במטרות, דוגמת אתרי שליטה, בקרה וטילי קרקע-קרקע. לתווח הימי יתרונות בטווחים ארוכים,¹¹ בתנאי מזג אוויר משתנים ובתנאי אי-ודאות מדינית. דרך התווח הימי קיימת נגישות למטרות ערכיות (אסטרטגיות וטקטיות) אזרחיות (תשתית לאומית כלכלית ושלטונית) וצבאיות, ובכלל זה במרחב המגבלות של זרועות האוויר והיבשה. היתרון המוחלט בא לידי ביטוי בממד הטווח, במשך שהייה, בגודל הכוח שאפשר לנייד, בגמישות בתזמון הפעולה וביכולת לשמור על חשאיות.

מדיונים בצה"ל¹² עולה הצורך להיערך באש מנגד כחלק מטיפול באש האויב על שדות התעופה שתשבש את הפעילות האווירית. מלבד זה, יש להעריך שבחדשי החורף תוגבל הפעילות האווירית לפרקי זמן ממושכים עקב תנאי מזג האוויר (חיל האוויר מסתייג ממסקנות אלה). לכן יש לשקול יכולת של אש מנגד בשלושת הממדים: אוויר, יבשה וים. הערכה היא שחזבאללה נערך לשיגור סדר גודל של אלף רקטות ביממה. מול איום זה על צה"ל להיערך על ידי הפעלת אש, הן סטטיסטית והן מדויקת במשולב, מותנה בסוג המטרות ובסביבתן. גם באגף המבצעים במטכ"ל¹³ יש הרואים את היתרונות הגלומים בהקניית יכולת לכוח

הימי להפעיל אש מהים כמרכיב בקרב היבשה. קיימת הכרה ביתרונות של הספינות הנמצאות בים, מוכנות לפעולה, ללא צורך להזניק אותן במיוחד, והספינות גם אינן מאוימות לעומת כוחות המבוססים על הקרקע. מלבד זה, הכוח הימי ערוך להגיע לנקודת תקיפה ללא "חתימה" גדולה. מנגד, שיתופו של הכוח האווירי במערכה היבשתית מושרש היטב, עובד ביעילות עם מסורת ונהלים מתורגלים ומנוסים, ולכן מטבע הדברים אין מחפשים בצה"ל דרכי פעולה אחרות או נוספות. עמדת חיל האוויר היא שהוא מסוגל לטפל בבעיית הפעלת אש תלולת מסלול על בסיסו, החיל מחויב לעמידה בכל משימותיו, למרות האיום על בסיסו. בעימותים הצבאיים כיום עיקר נפח האש הוא "האש מנגד".¹⁴ הקרב הרלוונטי מתרחש ביבשה, ויש לראות במרחב הים המשך של אותה זירת מערכה.

היתכנות הטכנולוגיה להפעלת אש מהים

הטכנולוגיה של החימוש מאפשרת להפעיל גם מהים כמה ממערכות האש מנגד הקיימות ביבשה, אולם חשוב להדגיש שמהים אנו פועלים בסביבה עם סיכונים פחותים. מן הנמנע לפרט פה את סוגי האמל"ח אשר כבר נמצאים בשירות צה"ל וכאלה הנמצאים בשלבי פיתוח שונים בתעשייה הביטחונית. אפשר לומר בהכללה שקיים מבוחר של טילים ומל"טים אשר אפשר להתאימם להפעלה יעילה מסיפון פלטפורמות ימיות מגדלים שונים – מסירות וספינות קלות שבשירות הקומנדו הימי או הביטחון השוטף עד ספינות הטילים והאניות שבשירות החיל. סיפון כלי השיט יכול לשמש פלטפורמה להמראה של סוגי מזל"טים, מל"טים, טילים "משוטטים" וטילים "שגר ושכח" למיניהם.

לחיל הים היכולת הטכנית¹⁵ להתקין תשתית משגרים הן על הסטי"לים והן על אניות עזר, ההתקנות על אניות העזר פשוטות יותר, דורשות פחות משאבים, ואפשר לבצען בהתרעה קצרה יחסית. כדי שהכוח הימי יהיה בעל השפעה בקרב היבשה, יהיה עליו לבנות תשתית על פלטפורמות ימיות עם כושר שיגור של מאתיים עד שלוש מאות חמ"מ ליממה, לפגיעה במטרות מתוכננות ומזדמנות בשטח האויב. היקף כזה של חימוש מוכן לפעולה מחייב התארגנות עם אניות עזר בעלות שטח סיפון מתאים, מלבד התקנות בסטי"לים.

לעומת ההתקנות בספינות הטילים, שהן התקנות קבע, יתבססו ההתקנות על אניות העזר על תשתית של ערכות (מכולות) שיהיה אפשר להעמיסן על האנייה ולשנע אותן בפשטות, בלוח זמנים קצר ובעלויות קטנות יחסית. הערכה תכלול מכולת מערכת הנשק (מענ"ש) ובה: ציוד שליטה ובקרה (שו"ב) ושידת ירי (לתקשורת עם הטיל עד שיגורו). יתר המכולות יכילו את הטילים על המשגרים. תשתית האנייה תאפשר גם טעינה חוזרת של טילים על המשגרים בהתאם לצורך. אנייה שהשלימה את שיגור כל החימוש תשוב לנמל או למעגן לטעינה חוזרת.

התפתחות החימוש המדויק ארוך הטווח

כאשר המטרה היא השמדת מטרות נקודה דיוק הפגיעה הוא המרכיב החשוב ביותר. מידות הטיל הן פונקציה של משקל הראש הקרבי ושל טווח השיוט. ככל שדיוק הפגיעה ישופר, כן יהיה אפשר להקטין את משקל הראש. מערכות חימוש מדויק¹⁶ עשויות להפחית מאוד את הצורך בהפגזה מסיבית כדי ליצור את האפקט הדרוש ביבשה. ההפחתה בצורך לכמות אש גדולה נובעת מהיכולת להגיע להישג הנדרש על ידי שיגור של טיל מדויק אחד או שניים. מלבד זה, על ידי הגדלת טווחי השיגור יגדל הן המספר והן הסוג של הפלטפורמות הימיות העשויות להיות בסיסי שיגור לחימוש מדויק.

פיתוח החימוש המדויק ארוך הטווח נמצא כיום בתחילת דרכו יחסית, ועדיין לא הגיע לבשלות מלאה, ולכן מותר להניח שסוג אמל"ח זה ימשיך להתפתח ובו בזמן גם תפחת עלותו. מציאות זו מחייבת את מקבלי ההחלטות לאמץ ולכוון את היכולות שהטכנולוגיה צופנת בתוכה ולשלב כבר בשלב זה את יכולות השיגור מהים לשם השמדת מטרות הרחק בעומק שטח האויב. ההשקעה בשלב מוקדם זה בקליטת הטכנולוגיה תגדיל את התמורה יחסית להשקעה עם ההתפתחות של הטיפוסים השונים של החימוש המדויק לטווח ארוך. מחיר ההשקעה בשיפור החימוש נמדד יחסית לדיוק המושג. אפשר לומר שככל שהדיוק משתפר, כן המחיר קטן. הרכיב המשמעותי ביותר בשיפור הדיוק הוא הג'י-פי-אס. אפשר לקבוע כי דיוק פגיעה ברדיוס של שניים-שלושה מטרים הוא הערכה סבירה.

מנקודת ראות של העלות, מחיר הטיל גבוה יחסית למטח ארטילרי, לפיכך סוג זה של לחימה מתאים נגד מטרות נקודה איכותיות, ולא למשימת כיסוי שטח באש. ירי טילים עשוי להיות יעיל ביותר נגד מטרות "נקודה", פגיעת הטילים היא בדרך כלל בדיוק רב, והדבר מחפה על ראש קרבי קטן יחסית. שיגור הטילים החדשים יכול להתבצע מטווחים ארוכים. טילים ורקטות תופסים כיום מקום רב יותר, הן בזכות השיפור בדיוק ובטווח והן משום שהם מותאמים יותר לסוג הפלטפורמות הימיות שבשירות הציים.

הצי האמריקאי בוחן סוגי טילים במגמה למצוא תחליף לתותחים שיענו לצורך תקיפת מטרות ביבשה באש מהים. בין היתר בוחנים בצי את השימוש ברקטות מסוג HIMARS ו-MLRS מערכות המסוגלות להעסיק אויב בטווחים של עד 85 ק"מ. נראה שמערכות הנשק האלה הן המועמדות המובילות: הטומהוק (SLAM) טילי סטנדרט (ים-אוויר) ורקטות ATACM (army tactical missiles) אשר ישולבו בהם מערכות ג'י-פי-אס לשיפור הדיוק.

מעניין להזכיר ניסויי ירי¹⁷ של רקטות שבוצעו ב-1994 מסיפון ספינה שהפליגה במהירות עשרה קשר. על הספינה הועמס רכב השיגור היבשתי בתוספת מערכת ניווט אינרציאלית שהחליפה את מערכת הג'ירו המקורית של רכב השיגור. הניסוי

הוכיח כי אין כל בעיה לשגר מכלי הרכב הייעודי שהוצב על סיפון כלי שיט בתנועה. בצי ארצות הברית נדחית שוב ושוב ההחלטה על סוג האמל"ח שייעודו אש מהים לחוף עקב הדיונים המתמשכים על אפיון כלי השיט לפעילות בקרבת מימי החופים (Littoral).

האתגרים הטכנולוגיים הקיימים בהתאמת המשגרים להפעלה בים הם משוואת הירי של פלטפורמת המשגרים (לטיפול בבעיית טלטול הספינה), תקשורת טובה ורציפה עם הטיל (כאשר הטיל הוא מסוג "משוטט") ומערכת שליטה ובקרה בין הכוחות. טווחי החימוש הקיים ארוכים דיים כדי לא להזדקק למעורבות כוח אווירי כתנאי לביצוע, ומאפשרים את הגדלת הטווחים של צה"ל אל עומק מערכי האויב. קיים היצע של מערכות נשק מונחה ומדויק, לטווחים המתאימים לצורך המבצעי. חשוב להדגיש שהממדים הפיזיים מאפשרים התקנה על הפלטפורמות הקיימות בשירות החיל.

שליטה ובקרה

כאשר עוסקים בתחום הסיוע באש מנגד בכלל ומהים בפרט מופעלים כוחות מזרועות היבשה האוויר והים באזורים המרוחקים לעתים זה מזה, עם מחויבות לתיאום מלא ולהתייחסות לבסיס נתונים משותף, זהה ועדכני. מערכות השו"ב נעשו מרכזיות יותר ויותר בתהליכי הלחימה. כדי ליצור יתרון יחסי נדרש למצות את יכולות מערכות הלחימה. מיצוי יכולות אלה בא לידי ביטוי על ידי תיאום וסנכרון המהלכים בין כלל הגופים הפועלים במערכה ובהקצאת המשאבים על פי תמונת הקרב.

התקדמות הטכנולוגיה מקנה יכולת הפעלה של מערכות נשק אפקטיביות ויכולת להביא לביטוי שיתוף פעולה¹⁹ עם מערכות של גופים אחרים על ידי שימוש במערכות משוכללות של תכנון ותיאום בין "בסיסי האש". האימוץ של מערכות משולבות (רב־זרועיות) יאפשרו (לכוח בים) לפעול בצורה חלקה עם הכוחות ביבשה ולסייע באש מיד כאשר נדרש. תנאי הכרחי הוא שהכוח הימי יהיה מרושת היטב במערכת המודיעין והשו"ב עם כוחות היבשה והאוויר.

יש לשאוף להשיג את היכולת להפעיל אש מדויקת מהים בהתרעה קצרה לצורך שיגור חימוש מדויק. ההנחה היא שבמקרים רבים יימצא כלי השיט בנקודה עדיפה כדי להגיע אל המטרות שצוינו בזמן נתון מאשר לבסיסי האש ביבשה או מהאוויר. על יחידות הכוח הימי להיות מרושתות ברשת (ממוחשבת) של שדה הקרב היבשתי. על מערכות הקשר לתת מענה אמין לטווחים הנדרשים בין הגופים השונים הפועלים בשדה הקרב ביבשה, באוויר ובים. הכוח הימי יהיה מצויד באמצעים הנדרשים לתכנון ותיאום שיקנו לו את היכולת להפעיל ביעילות את מערכות הטילים אל המטרות שצוינו לו ביבשה. תיאום בין מערכות ויצירת תמונה

טקטית משותפת הם מפתח ליעילות הסיוע באש מהים. במבצעים בעתיד יכלול הסיוע באש מהים מגוון של מערכות נשק, מערכות תכנון והכוונה אשר ישולבו במערכת תיאום האש המערכתית. המטרה היא להקנות לכוח בים את היכולות הנדרשות לסיוע באש צמודה, אש מניעה ואש לעומק בקרב היבשתי המשולב. הכוח הימי ישולב במערכת משולבת של תכנון ותיאום הסיוע באש. הפיתוח של מערכת משולבת זו יבטיח את היכולות הנדרשות לסיוע באש ליחידות הפועלות בקרב היבשה במאה העשרים ואחת.

על "מאמץ האש" הצה"לי להתבסס על שילוב היכולות המבוזרות בין הזרועות והגופים השונים. המאמץ ייגזר מייעודו של כל אחד מהגופים. מציאות זו מחייבת שפה משותפת, תיאום, שליטה, בקרה, תקשורת, תזמון ונגישות למידע. על הכוח בים להיות ערוך להשתלב ב"מרכזי האש" המופעלים ברמות השונות, מטכ"ל, פיקוד ואוגדה. הדרישות מכוחות התקיפה מהים הן:

- קיום אמצעי שיגור המתאימים לסוגי המטרות
- התאמת החימוש לסוג המטרה
- יכולת פעולה בכל תנאי מזג האוויר
- יכולת לפעול במינימום תגניות
- יכולת לפעול סמוך לזמן גילוי המטרה.

פיקוד ושליטה

- קביעת תכנית התקיפה מבחינת השיטה והעיתוי
- קבלת המידע הדרוש בכוח הימי
- קבלת תוצאות התקיפה וניתוחן.

שילוב ההשתתפות בקרב היבשה במשימותיו של חיל הים

הפעלת כוח מהים היא היכולת לפעול ולהשפיע על המערכה ביבשה. יש להקנות למערכות הנשק שעל סיפון הפלטפורמות הימיות את היכולות להפעיל אש אל מטרות ביבשה לטווח ארוך ובדיוק רב. הכוח הימי בנוי לשהייה ממושכת, עליו להיות מרכזי יעיל לאיסוף מודיעין רציף ועדכני ולהיות מוכן להפעיל אש בהתרעה קצרה. על הצי להיות בנוי כדי לנצח במערכה הימית, וכן עליו להיות עם מוכנות להשתלבות בקרב היבשה, להשפיע על אירועים בחוף ובעומק היבשה. מכאן הצורך של זרוע הים להבין את תורת הלחימה ביבשה. תפיסת ההפעלה תותאם להתפתחות הטכנולוגית, לפיתוח המערכות ולכניסתן לשירות.

על חיל הים לקדם שיתוף פעולה בין־זרועי שיוביל להרחבת משימותיו בכל הקשור למערכה היבשתית. מכאן שעל החיל לפעול להתאמת הטילים וחמ"מ אחר שנמצאים בשלבי פיתוח והצטיידות בצה"ל להפעלה מהים.

ייעוד הקרב הימי הוא ביבשה; המערכה הימית אינה מתקיימת למען עצמה, מטרתם העיקרית של הציים היא להגיע לעליונות בים כדי לתמוך בכוחות היבשה הן באש מהים והן על ידי ביצוע של מבצעי איגוף ימי. ההיסטוריה מוכיחה שהקרב הגדולים בים היו קשורים להתרחשויות ביבשה. בדרך כלל בצורה ישירה. בתקופתנו, ההשפעה הישירה של הכוח הימי היא באמצעות (בין היתר): א. אש ים-יבשה על ידי שיגור טילים מסוגים שונים, תקיפות אוויר מנושאות מטוסים ותותחנות ימית; ב. הנחתת כוחות בהיקפים שונים.

יש להדגיש שמאז ומתמיד הייתה הדרישה הראשונית מהצי להבטיח את השליטה בים (בזירה הרלוונטית). כיום מודגש התיאום הטקטי בין הכוח בים לפעילות הכוחות ביבשה. התשובה לשאלה איך יתגבר הכוח הימי על "המבצר החופי" (כלומר מערכות תותחנות וטילי חוף-ים של האויב) היא לתקוף מכיוון או מטווה שקצרה בהם ידו של "המבצר החופי". רצוי להקדים ולהשמיד את מרכז הכוח של ה"מבצר" על ידי פגיעה ונטרול של מערכות הגילוי והבקרה שלו. כושר הניידות הרב של כלי השיט בתוספת היכולת להביא לידי ביטוי את האש מהים בכל שעה משעות היממה וכמעט בכל תנאי מזג האוויר, בתכנון מראש או על פי פנייה של הכוחות ביבשה הם מרכיבים בעלי משמעות רבה בניהול המערכה ביבשה.

קיומו של כוח האש מהים תבטל או תפחית במקרים רבים את הצורך בקיום מבצעים מורכבים של כוחות האוויר והיבשה. כאשר הכוח הימי פועל עצמאית יש ביכולתו לפגוע בריכוזים של כוחות האויב, במרכזים לוגיסטיים ובמתקני בקרה. הירי המדויק מהים עשוי להוזיל מאוד את דרכי הפעולה המקובלות כיום, שהן בעיקר על ידי תקיפות מהאוויר. אין לראות באש המדויקת מהים תחליף לפעילותו של חיל האוויר, אולם ביכולת הכוח הימי לתת מענה רציף במשך כל שעות היממה גם כאשר הכוח האווירי עוסק בפעולות אחרות או כאשר מדובר במטרות באזורים המוגנים בצפיפות על ידי מערכות טק"א.

המתח הקיים²⁰ בין הצורך לקיים צי בעל יכולת להשגת השליטה ושמירה עליה בזירה הימית ובין היכולות הנדרשות לו להשפעה על המערכה ביבשה אינו מחייב ויתור על מי משתי המשימות. צפוי שאימוץ מערכות חימוש מדויק אשר יהיה צורך להפעיל אותן לעבר מטרות היבשה ימנע לחלוטין את הקונפליקט בין שתי המשימות. יכולות חדשות אלה ניתנות ליישום באחת משתי הדרכים: (1) הרחבת תרומתו של הכוח הימי כחלק מן המאמץ במערכה היבשתית; (2) צמצום מספר כלי השיט שישתתפו במאמץ היבשתי – בזכות הנשק החדש – כדי להפנות עוד משאבים למשימת השליטה בזירה הימית. הצי חייב לקיים נוכחות רציפה בים כדי להבטיח את שליטתו בזירה. בתוקף נוכחותו זו יש ביכולתו הפוטנציאלית של כוח זה לפעול ולהשפיע על המערכה ביבשה בסביבת פעילותו.

ישנם בצה"ל הטוענים כי על חיל הים להתרכז בתפקידו העיקרי, שהוא השגת עליונות ימית כדי להגן על המדינה מכיוון הים ולהבטיח את השיט אליה וממנה, וכי אין עליו לבזר מאמצים לנושא היבשה. הטענה הנגדית היא כי על חיל הים לקדם שיתוף פעולה בין-זרועי שיוביל להרחבת משימותיו בכל הקשור למערכה היבשתית, ולכן על החיל לפעול נמרצות להתאמת מערכות החמ"מ הנמצאות בשלבי פיתוח והצטיידות בצה"ל להפעלה מהים.

תפיסת הלחימה של חיל הים היא התקפית,²¹ הקניית יכולת של הפעלת אש ים-חוף משרתת תפיסה זו ומגדילה את ההרתעה שהנוכחות של הכוח הימי יוצרת. על חיל הים לשאוף שמיד עם פרוץ פעולות איבה על הכוח הימי לפעול להשמדת מערכות האויב המשפיעות על פעילותו, ובכלל זה תחנות מכ"ם, סוללות תותחים וטילים חוף-ים.

סיכום

ההזדמנות הגדולה של צה"ל במערב היא גם איום גדול, אם לא ישכיל צה"ל לתרגם את העליונות הימית והגבול הפתוח במערב, יהיה עליו להתמודד בתנאים קשים יותר בזירה שהוא אינו נהנה בה עוד מאותו יתרון כבעבר. "הקופסה" הגאוגרפית שישיראל נתונה בה תלך ותתהדק, קרוב לוודאי, וחובה על צה"ל לראות את הנולד ולפעול בהתאם. מגמות העתיד ברורות:

א. "הקופסה" שישיראל נתונה בה רק תלך ותצטמצם, והרצף האורבני הערבי יגדל ויתהדק.

ב. שיפור טכנולוגית מערכות הנ"מ וצפיפותן במרחב עלול לצמצם את מרחב הפעולה של חיל האוויר.

ג. הערבים זיהו את נקודת התורפה של ישראל (עורף ותשתיות), ורק יעצימו את היקפי הטילים והרקטות שברשותם.

ד. בסיסים ואתרים אסטרטגיים יהיו חשופים עוד יותר לאש מדויקת תלולת מסלול.

ה. הטכנולוגיה תאפשר שליטה קלה ומדויקת יותר בחימוש מונחה וקטלני.

ו. הטכנולוגיה והפלטפורמה הימית יאפשרו שיגור מסיבי של חימוש מדויק באפקטיביות גדלה והולכת.

מציאות זו מחייבת את מקבלי ההחלטות לאמץ ולכוון את היכולות שהטכנולוגיה צופנת בתוכה ולשלב כבר בשלב זה את יכולות השיגור מהים לשם השמדת מטרות בעומק שטח האויב. ההשקעה בשלב מוקדם זה בקליטת הטכנולוגיה תגדיל את התמורה יחסית להשקעה עם ההתפתחות של הטיפוסים השונים של החימוש המדויק לטווח ארוך. התווך הימי נהנה מיתרונות רבים ומעליונות טכנולוגית של ישראל. צו השעה הוא שילובו של תווך זה עם שאר

הכוחות הלוחמים. הדגש הוא על שילוב ולא על החלפת היכולות באוויר וביבשה. פתיחת מעטפת יכולות של אש מהים תאפשר לכוחות היבשה והאוויר לפעול ביתר חופשיות בשעות ובימים הראשונים הקריטיים במערכה הבאה. התעלמות מתובנה זאת עתידה להתברר כמחדל בתפיסת הביטחון הלאומי.

להלן קטע מספרו של אלפרד מהן²² שנראה מתאים גם לנושא המאמר הזה.

הסוקר בעיון את הסיבות להצלחה או לכישלון (בקרבנות) ייווכח לדעת שהשינויים בטקטיקה לא רק התרחשו לאחר השינויים בכלי הנשק, כפי שחייב להיות בהכרח, אלא שפסק הזמן בין השינויים האלה היה ארוך מן הדרוש [...] השינויים בטקטיקה מחייבים להתגבר על כוח ההתמדה של מעמד שמרני. זוהי רעה חולה. אפשר להביא את הדברים לתיקונם רק על ידי הכרה חסרת פניות בכל שינוי [...] ההיסטוריה מלמדת כי לשווה נקווה שאנשי צבא ינהגו כך בדרך כלל, אולם מי שינהג כך ייכנס לקרב ביתרון ניכר-זה לכשעצמו הריהו לקח בעל ערך לא מבוטל.

מלבד המשימה הראשית של זרוע הים, שהיא הבטחת ריבונות המדינה בים, עליה להכין את עצמה להשתלב בכל עת במערכה היבשתית. הפעלת הכוח מהים היא באמצעות אש מהים ובסיוע במאמץ אוגף על ידי הנחתת כוחות ותמיכה בכוחות היבשה מצד הים; ואכן, ההתרשמות היא שבכוונת חיל הים²³ לאמץ ולהתאים לפלטפורמות שלו את הטילים ומערכות חמ"מ שצה"ל מצטייד בהם, הפלטפורמות הן ורסטיליות, הן ספינות הטילים שעשויות לשאת סוג טילים בכמות שתענה למטרות מסוימות. מלבד זה, אפשר להתאים כלי שיט גדולים למשימה זו עם כמות גדולה של חימוש מונחה ומדויק מסוגים שונים.

בשלב זה נשוב, נבחן וניתן מענה לסוגיה אם יש לדון בנושא ה"אש מהים" אל מטרות אויב ביבשה. כבר נאמר שבנושא זה יש לבחון את התשובות לשאלות האלה:

- א. מה אפשר ללמוד מניסיון חיל הים בתחום האש ים-חוף – אנחנו למדים שמיום כניסת ספינות הטילים לשירות בשנות השבעים, במלחמת יום הכיפורים 1973 ובלחימה במחבלים ביטא הכוח הימי את יכולתו לפעול ביעילות באש נגד מטרות אויב בחוף, בהתחשב במגבלות מערכות החימוש שהיו ברשותו.
- ב. אשר לשאלה מה הן האופציות הטכניות הקיימות והצפויות – אפשר להיווכח שעל כל סוגי הפלטפורמות הימיות שבשירות כיום ואלו המתוכננות בעתיד אפשר להתקין ללא קושי טכני מיוחד את מגוון הטילים והחמ"מ הנמצא בשירות צה"ל ומתוכנן להיכנס למערך בעתיד.
- ג. במענה לשאלה אם משימת האש מהים תשתלב במכלול יעוד ומשימות חיל הים התשובה החלטית: ייעוד חיל הים הוא לשלוט בזירה הימית כדי לפעול ממנה אל עבר הזירה היבשתית, במתואם עם זרועות היבשה והאוויר, ובתוך כך הוא מביא לידי ביטוי את יתרונו באגף הימי.

ד. בנוגע לשאלה אם צה"ל זקוק ליכולת משמעותית של אש מהים מלבד היכולות הקיימות של אש מגד בזרועות האוויר והיבשה נראה שהתשובה חדה ובהירה, התווך הימי הוא היחיד שאינו מאוים ומטווח על ידי חימושי האויב, ואפשר לפעול ממנו ביתר חופשיות אל עבר מטרות האויב, מתוכננות ומזדמנות, לאורך החופים ובעומק שטח האויב.

לפי הנתונים הקיימים והצפויים, מומלץ לצה"ל ולמערכת הביטחון לקיים עבודת מטה תכליתית לבחינת האופציה הימית לסיוע באש מהים, לבצע את הסימולציות, הניסויים והתרגילים הנדרשים, ומאוחר יותר להכליל את הכוח הימי במערכות הש"ב של מרכזי האש ברמות השונות.

אין סיבה להשתהות,²⁴ יש לאמץ את הפתרון שלמעשה כבר קיים בצורת העמסת כלי רכב השיגור על סיפוני כלי השיט.

הערות

- 1 ישראל טל, **ביטחון לאומי, מעטים מול רבים**, תל אביב: 1996, עמ' 223.
- 2 חבר הכנסת ד"ר יובל שטייניץ, "הים כעומק האסטרטגי של ישראל", הרצאה בכנס הרצליה למאזן החוסן והביטחון הלאומי, דצמבר 2001.
- 3 שם.
- 4 גבריאל סיבוני, "נשק תלול מסלול, לוחמת גרילה ותקפותה של תפיסת הביטחון", **עדכון אסטרטגי**, כרך 10, גיליון 4, פברואר 2008.
- 5 Owen R. Cote, Jr., Precision Strike From the Sea: New Missions for a New Navy, December 8, 1997 (להלן: New Missions).
- 6 Lcdr Clarence Todd Morgan, Naval Surface Fire Support, How can we get there from here, <http://www.globalsecurity.org/military/library/report/1993/MCT.htm>
- 7 משה אימבר, **שיטת 3, ספינות הטילים בחיל הים**, תל אביב: ההוצאה לאור של משרד הביטחון, 2005, עמ' 38–39, 67–69.
- 8 ריאיון של המחבר עם האלוף (מיל') הרצל בודינגר, לשעבר מפקד חיל האוויר, ב־15 במארס 2010.
- 9 ריאיון של המחבר עם האלוף אליעזר (צ'יני) מרום, מפקד חיל הים, ב־18 בפברואר 2010.
- 10 ריאיון של המחבר עם תת־אלוף רני בן־יהודה, רמ"ט חיל הים, ב־14 בפברואר 2010.
- 11 ראובן פדהצור ודוד שיק, "העוצמה הימית ותרומתה להרתעה הישראלית, מרכז אריאל למחקרי מדיניות, מאי 2002, עמ' 28–31.
- 12 ריאיון של המחבר עם האלוף גדי אייזנקוט, מפקד פיקוד צפון, ביום 15 במארס 2010.
- 13 ריאיון של המחבר עם תת־אלוף אלי רייטר, רח"ט תוה"ד, ביום 15 במארס 2010.
- 14 ריאיון של המחבר עם האלוף (מיל') ידידיה יערי, לשעבר מפקד חיל הים, ביום 17 במארס 2010.
- 15 ריאיון של המחבר עם אלוף משנה ששי חודדה, חיל הים, ביום 9 במארס 2010.
- 16 ראו: New Missions.
- 17 US General Office Report, Naval Surface Fire Support Plans and Costs, 1999.
- 18 ריאיון המחבר עם תת־אלוף רני בן־יהודה, ראש מטה חיל הים, ביום 14 בפברואר 2010.
- 19 O. Kelly Blosser, "Naval Surface Fires and the Land Battle", *Field Artillery Journal*, 19

September-October 1996, pp. 46-50.

20 ראו: New Missions

21 ריאיון המחבר עם אלוף משנה ששי חודדה, חיל הים, ביום 9 במארס 2010.

22 אלפרד תיר מהן (Alfred Thayer Mahan), **השפעת העוצמה הימית על ההיסטוריה**,

1783-1660, ההוצאה לאור של משרד הביטחון, תל אביב 1985, עמ' 37.

23 ריאיון של המחבר עם האלוף אלי (צ'יני) מרום, מפקד חיל הים, ביום 18 בפברואר 2010.

24 "Naval Rockets again", *Jane's international Defense Review*, July 1995.

החיפוש אחר "הגביע הקדוש": האם אפשר לתרגם הישג צבאי למדיני?

רון טירה

מִן המפורסמות בקרב ההוגים הצבאיים הוא שמטרת הפעלת הכוח הצבאי היא להביא למימוש הרצון המדיני.¹ קלאוזביץ כתב שמטרת המלחמה היא כפיית רצוננו המדיני על היריב,² ולידל־הארט – שמטרתה היא "שלוש טוב יותר" מנקודת השקפתנו;³ ואכן, הדוקטרינה הצבאית האמריקאית קובעת שקו הסיום של המערכה הצבאית הוא כשהנשיא אינו זקוק עוד לכלים צבאיים כדי לממש מטרות לאומיות.⁴ ממצב הסיום האסטרטגי־לאומי שהגדיר הנשיא מסיק המפקד הצבאי את מצב הסיום הצבאי הנחוץ למימוש מצב הסיום הלאומי;⁵ אך כיצד מושגת התאימות בין הפעולה הצבאית ובין התוצאה המדינית?

העיסוק במצבי סיום צבאיים ומדיניים מבטא תזה שלפיה קיים פתרון כמעט מדעי המאפשר "להנדס" מצב סיום צבאי אשר יניב בקשר של סיבה־תוצאה מצב סיום מדיני. יתרה מזו, מהמונח "מצב" משתמעת מציאות חדשה, יציבה וסטטית. המונח "סיום" מעיד שהמציאות המושגת, היא בבחינת סוף לעימות הצבאי והמדיני ומאפשרת "אסטרטגיית היציאה" (exit strategy) ממנו. האומנם אלה פני הדברים?

מטרתי במאמר היא לבחון אם במקרה הישראלי התפיסות והמונחים האמורים שימושיים או שמא בכמה מהמקרים לפחות יש צורך בתפיסות צנועות יותר. שאלות קשורות הן מדוע כמעט תמיד ההישג המדיני הישראלי נופל מההישג הצבאי, ואם ישראל מסוגלת למצוא את "הגביע הקדוש" של האסטרטגיה הצבאית: תרגום הישג צבאי להישג מדיני.

שאלה מרכזית נוספת שתיבחן היא כיצד אפשר לסנכרן טוב יותר בין העולם הצבאי ובין העולם המדיני. הדוקטרינות הצבאיות שפותחו בעשורים האחרונים מנסות להרחיב את דפוסי עבודת המפקדות הבכירות לתוך העולם המדיני ו"לחנך"

רון טירה, מחבר **המאבק על טבע המלחמה**, מזכר 96, המכון למחקרי ביטחון לאומי, אוקטובר 2008, משרת במילואים במחלקת תכנון המערכה של חיל האוויר.

את המדינאים לפעול בשיטות עבודה מקצועיות. על פי גישה זו, הצבא מנסה "לשאוב" מהמדינאי דירקטיבות ברורות, והצבא הוא זה המסנכרן בין שני העולמות, ואולם הטענה שאעלה במאמר זה היא שבמקרים אשר הושגה בהם תאימות טובה יותר בין הפעולה הצבאית ובין ההישג המדיני הרצוי התרחשה תופעה הפוכה דווקא: לא הצבא בנה גשרים לעולם המדיני אלא שהמדינאי בנה גשרים לעולם הצבאי, והפעיל את הצבא על פי הדינמיקה המדינית. היזמה וניהול הלחימה נותרו בידי המדינאי, וזה הפעיל את הצבא לפי ראייתו את המצב המדיני.

מצב סיום או וקטור המשך?

קיימות דוגמאות המתאימות לתאוריה שלפיה אפשר לקשור במישרין בין הפעולה הצבאית ובין ההישג המדיני: מלחמת פוקלנד הניבה מצב סיום צבאי ברור הנמדד בקריטריון סיום (termination criteria) מובהק, ונוצרה כמעט זהות בין מצב הסיום הצבאי (השמדת הצבא הארגנטינאי או גירושו מהאיים) ומצב הסיום המדיני (שימור הריבונות הבריטית בפוקלנד). אמנם בריטניה המשיכה להחזיק חיל מצב בפוקלנד, אך נוצרו נסיבות סופיות ויציבות שאפשרו את יציאת עיקר הכוחות הבריטיים מזירת המלחמה ואת סיום המחלוקת המדינית שהולידה את הקאזוס בלי. "אסטרטגיית היציאה" קיבלה משמעות ציורית בעת שהצי הבריטי הפליג צפונה לנמלי הבית.

אך דוגמה זו נדירה, וספק אם היא מתאימה למציאות הישראלית. כאן נכון יותר לדבר על מחלוקות ועל תהליכים מדיניים המתמשכים במשך עשורים, והמופרעים או נתמכים מפעם לפעם בהתפרצויות צבאיות מסוגים שונים. העימות הפוליטי הישראלי-מצרי נמשך מ־1948, ואולי קודם לכן, ועד שלהי שנות ה־70 של המאה הקודמת או אף לאחר מכן. בעימות מדיני זה היו מפעם לפעם התפרצויות חמושות ברמות עצימות שונות, לעתים לא יותר ממשא ומתן אלים, אשר השפיעו בדרכים מגוונות על וקטור ההמשך הפוליטי.

השפעה זו לא הייתה בלעדית, ומספר רב של וקטורים לא צבאיים השפיעו גם הם. מלחמות ישראל-מצרים לא ממש יצרו "מצבים" או "סיומים" שהשפיעו בדרכים שונות על תהליכים מדיניים מורכבים, ובהם שחקנים רבים; שחקנים שרובם לא השתתפו בלחימה. לא אחת נועדו המהלכים הצבאיים להשיג הישג מדיני מול מעצמות שלא השתתפו כלל בלחימה. בכמה מהמלחמות היה קו מובהק לסיום שלב העצימות הגבוהה, אך היא רק דעכה לעצימות נמוכה או להפוגה עד ההתפרצות הבאה. במשך שלושה עשורים וחצי לא נסוג צה"ל מזירת המלחמה, לא התנתק מהעימות הצבאי ו"אסטרטגיית היציאה" הייתה מוגבלת למערכה המסוימת (אם בכלל), אך לא לסכסוך בכללותו.

יתרה מזו, תהליכי המפתח לעיצוב יחסי ישראל-מצרים כללו לא רק את תוצאת ההתנגשות הצבאית אלא בעיקר תהליכי מפתח לא צבאיים, למשל התקרבותה של מצרים לברית המועצות בשנות החמישים והתפנית לארצות הברית בשנות השבעים; המלחמה הקרה ואז הדטנט; המעבר מנאצר הפאן-ערבי לסאדאת הפרגמטי; והתברגנותה של ישראל מחברה מגויסת לחברת שפע מערבית. אי-אפשר להבין את הדינמיקה בלי להבין את התהליכים הפוליטיים, החברתיים והערכיים הפנימיים שחלו בישראל ובמצרים; את מארג האינטרסים המורכב של ארצות הברית (והשינויים בין ממשלי אייזנהאואר, קנדי, ג'ונסון, ניקסון, פורד וקרטר); את הדינמיקה המצרית מול צדדים שלישיים כסוריה, תימן, ערב הסעודית, הפלסטינים, ברית המועצות, צרפת, בריטניה ואחרים; את המגמות הכלכליות שהיו בעולם (משבר הנפט) ובישראל ובמצרים; את התפתחות דעת הקהל; ואת המאבק על נרטיב הסכסוך.

לכן אפשר לומר שהתוצאה המדינית של מלחמת יום הכיפורים איננה ניתנת להבנה מתוך פריזמה צבאית טהורה, ובמידה רבה התוצאה המדינית "סותרת" את מצב הסיום הצבאי.⁶ במלחמת יום הכיפורים הובקע המערך הצבאי המצרי, חלקים גדולים ממנו הושמדו, הארמיה השלישית כותרה, וצה"ל התייצב בדרכים המובילות לבירת מצרים. המומחה הצבאי התמים היה משתומם לגלות שתוצאת המלחמה הייתה הנעת תהליך מדיני שהביא להשבת סיני למצרים, התקרבות אמריקאית-מצרית וזינוק בעצמה הפוליטית של מצרים. ברובד עמוק יותר, המומחה היה מתפלל לגלות שמלחמת יום הכיפורים הובילה להנחלת נרטיב הסכסוך הערבי ולוויתור מצד ישראל על הניסיון להנחיל נרטיב פוסט-1967 משלה. האין ההיסטוריה נכתבת על ידי המנצחים?

אם כן, ניהול יעיל של המאבק הישראלי-מצרי הצריך הבנה והשפעה על משתתפים רבים מדיסציפלינות שונות.

הניהול המולטי-דיסציפלינרי

תזמור דיסציפלינות שונות כך שיתמכו זו בזו ויתחברו לאסטרטגיה רבתית קוהרנטית והמתמשכת על פני עשרות שנים יוצר שני סוגי אתגרים: הראשון – ארגוני: מהן שיטות העבודה ומהם המטות הדרושים; והשני – מהותי: כיצד לומדים ומשפיעים על מספר כה רב של משתתפים.

האתגר הארגוני מחייב מטות אזוריים חזקים. המלחמה המסוימת והעימות בכללותו הם בראש ובראשונה תופעה פוליטית, אך בישראל מטות כמו המועצה לביטחון לאומי (מל"ל) ומשרד החוץ מתקשים למלא את חלקם בעיצוב המלחמה, ומתקשים לנהל את התקופה שבין המלחמות באופן קוהרנטי עם המאמץ המלחמתי. פעילות משרדי הממשלה השונים לא בהכרח מתזמרת לפי אסטרטגיה

רבתי מגובשת, ובמידה מסוימת קיימת סתירה בין האסטרטגיה הצבאית ובין האסטרטגיה המדינית. לדוגמה, הנסיגות החד-צדדיות מלבנון ומעזה סותרות את האסטרטגיה שלפיה יש לאפשר לערבים הישגים רק בעקבות משא ומתן מדיני ולא מהפעלת כוח.⁷

כך, למרות ההסתברות שמתישו יפרוץ עימות נוסף עם חזבאללה, קשה להצביע כיום על מדיניות ישראלית עם יעדים מוגדרים ותכנית פעולה כלפי בעיית לבנון לתקופה שבין המלחמות. ישראל איננה עוסקת כיום בשיח עם שותפים אסטרטגיים על הסדרי הסיום של המלחמה הבאה, היא איננה עוסקת בהכנת הקרקע הפוליטית והציבורית לקווי הפעולה שהיא עשויה לנקוט בפעם הבאה, היא איננה מסבירה שהיקף פגיעת הרקטות בה בסבב הבא יחייב אותה לנקוט פעולות דרסטיות מיד בראשית המלחמה, והיא איננה מכינה את העולם די הצורך לתוצאות הצפויות מהעובדה שמאז 2006 העתיק חזבאללה במכוון את עיקר כוחו לתוככי הכפרים והעיירות. מדיניות החוץ איננה פועלת במידה מספקת ליצירת מכנה משותף חדש לשיח הבינלאומי הנובע מכך שחזבאללה הפך לחלק מהותי מלבנון וממשלתה וששותפיו לממשלה הסכימו להמשיך התחמשותו ולא-הטלת מרות הממשלה עליו. משרד החוץ אינו מפעיל תכנית רצינית לשלילת הלגיטימיות של חזבאללה, להצגתו כעושה דברם של אדונים זרים ללבנון, כציר מרכזי להברחות סמים והלבנת הון וכארגון המכחיד באמצעים אלימים את ניצני הדמוקרטיה הלבנונית; וישראל אינה עושה מאמץ רציני להתאמת דיני המלחמה למציאות החדשה, שלארגון טרור יש בה יכולת אסטרטגית לירי טילים בעצימות העולה על זו העומדת לרשות רוב חברות נאט"ו, ובה הוא מטמין את משגרי הרקטות במכוון בינות לאזרחיו. הרי המלחמה היא המשך המדיניות והמדיניות המשך המלחמה, והמטות המנהלים את כל הדיסציפלינות צריכים לתמוך זה בזה ולפעול ברציפות בעתות לחימה והפוגה.

האתגר השני הוא הקשה יותר. השילוב בין המאמץ הלוחם ובין מאמצים צבאיים אך "לא קינטיים" (בעגה האמריקאית⁸) הוא רעיון מבוסס אצל האמריקאים, הבריטים ואחרים. האמריקאים עוסקים ב"מבצעי השפעה"⁹ (Influence Operations) שנועדו לעצב את התודעה ואת נרטיב העימות. הם גם אימצו תפיסה המכונה Whole of Government Approach, שנועדה להביא לידי ביטוי במשברים את כלל היכולות הלאומיות ולא רק יכולות לחימה.¹⁰ כך הממשל האמריקאי מנסה להשפיע על תהליכים פוליטיים וחברתיים (hearts and minds) של האוכלוסייה האזרחית בזירת המלחמה.

אך לפעולות "לא קינטיות" שנועדו לעצב את היריב ואת תודעתו יש אחוזי כישלון גבוהים מאוד. בעשורים האחרונים נכשלו ניסיונות השפעה "לא קינטיים" – מעיראק ואפגניסטן עד קובה ואפריקה. גם הניסיון של ישראל ליצור "הנדסה

פוליטית" של היריב סובל מקרוב למאה אחוזי כישלון: מבצע קדש חיזק את נאצר ולא הפילו; מלחמת לבנון הראשונה לא הניבה ממשל נוצרי בבירות, ו"אגודות הכפרים" לא יצרו פרטנר פלסטיני נוח וידידותי. נראה שהשפעה על תודעה ומגמות פוליטיות וחברתיות דורשת יותר מארגון, שיטות, משאבים, תכנון והכנות. יתרה מזו, ספק אם הצבא הוא ארגון מתאים לייזום וניהול פעילות שאיננה צבאית באופייה.

"המערכה הצנועה"

ההכרה בכך שלפחות בהקשר הישראלי המערכה הצבאית לרוב לא תניב "מצב" או "סיום" ולא תאפשר "יציאה" מהעימות בכללותו ומזירת המלחמה, ההכרה בקושי "להגדס" באמצעים צבאיים תוצאה מדינית, וההכרה ברקורד ההצלחה המאכזב של מבצעים "לא קינטיים" עד כדי הטלת ספק בהיותם כלי אמין להשגת תוצאות מוגדרות בלוח זמנים נתון, מחייבות לשקול מחדש את יעדי המלחמה בני ההשגה. ייתכן שמוטב לבחון רק שתי שאלות צנועות: הראשונה – מהו הקריטריון הצבאי המינימלי לסיום המערכה (ומדוע השגת אותו קריטריון תשכנע גם את האויב לסיים את המערכה); והשנייה – מהו וקטור ההמשך המדיני שהמערכה עשויה לתרום במידת מה להשגתו, והכל מתוך הכרה בחוסר הוודאות הרב בנוגע לאופן השפעתה של הפעולה הצבאית על העולם המדיני, ומתוך הכרה בכך שההישג המדיני לא יהיה פתרון והסדרה מלאים של הבעיה, אלא אולי יניב שיפור מוגבל במגמות ההמשך.

לפני שנתקדם בטענה זו, חשוב לבחון מדוע מטרת המלחמה של ישראל בעשורים הראשונים לקיומה – הסרה ישירה של האיום – מאבדת משימושיותה. כאשר איום הייחוס היה פלישה של אויב סימטרי, גרסה תפיסת הביטחון הישראלית שיש להסיר את האיום באמצעות הכרעת צבא האויב, אך כיום תרחיש הייחוס הוא ניסיון האויב להתיש את ישראל ולחולל עליה אפקטים דיפלומטיים, משפטיים, פנימיים וכלכליים באמצעות מערך רקטות וטילים רווי מספרית, אך גם נעלם ודל חתימה ופועל מעומק הולך וגדל בתוך שטח האויב. מאות המשגרים פרוסים לעתים במתכוון בינות לאזרחי האויב. קשה מאוד עד בלתי אפשרי להכריע מערך רקטות וטילים רווי ונעלם שכזה, ואין זה מעשי לדבר על הסרת האיום במישורן ובמובן של שלילת יכולת הפעולה הרקטית של האויב.

אם כן, מן הבחינה הצבאית, נותרו רק כמה יעדים בני השגה. כתחליף להכרעה, ישראל צריכה להיות מסוגלת לייצר איום מוחשי אשר יגביל את חופש הפעולה האסטרטגי של האויב להמשיך להילחם וישכנעו לצאת מהמלחמה. איום זה יש לבנות במהירות כדי לקצר את הלחימה. בו בזמן יש לגבות מחיר מלחמה גבוה שישפיע בשלוש דרכים: שכנוע האויב שהמלחמה היא מקח טעות, הארכת משך

השיקום של האויב ומכאן שהארכת הזמן שבין המלחמות, ופגיעה בתאבונם של צדדים שלישיים להילחם.

אך לקחי 2006 ו-2008 מחייבים להשיג יעד צבאי נוסף: המחשת עליונות טקטית. כדי לשמר את הקרנת העוצמה הלאומית ולסיים את המלחמה מעמדת דומיננטיות, צה"ל חייב להדגים מחדש בכל עימות אפקטיביות בשדה הקרב וחופש פעולה להגיע לכל מקום ולפגוע בכל מטרה. צה"ל חייב להפגין מצוינות בכל עימות בהיבט "התפעולי" של ביצוע התכנית, תהא תרומתה לווקטור ההמשך המדיני אשר תהא. יתרה מזו, ההצלחה הטקטית מניבה קלפים מדיניים – גם מול בעלות ברית – ואף מאפשרת תן וקח מדיני איתן, ואילו אי-הצלחה טקטית מצריכה תשלום מחיר מדיני לשם היציאה מהסכסוך. אם כן, למצוינות הטקטית יש הדים ונגזרות עקיפות בעלי חשיבות.

וקטור ההמשך המדיני המבוקש לשם סיום הלחימה צריך להיות צנוע עוד יותר. ניקח את לבנון כדוגמה; מדובר במדינה כושלת במובנים רבים, המתקשה לאכוף את ריבונותה בכל שטחה ועל הגורמים החמושים בקרבה. צבא לבנון אינו כלי יעיל ואמין למימוש רצון הממשל. הממשל עצמו מפולג ובמובנים רבים משותק, ואינו יותר מגורם סמלי. כוחות זרים עושים בלבנון כבתוך שלהם. שורש הבעיה של לבנון הוא היעדרה של אומה לבנונית קוהרנטית, והעדות השונות מצויות בעימות אלים בן דורות. בעיה זו איננה ניתנת לתיקון במערכה צבאית.

שום מערכה – לא מהלומה באש, לא תמרון מוגבל בדרום, ואף לא כיבוש בירות ומחצית לבנון למשך עשור – לא תשנה את המציאות הבסיסית בארץ הארזים. לכן אי-אפשר לפרק את חזבאללה כשחקן חמוש במערכת הלבנונית, וספק אם אפשר לתכנן מדעית כיצד מערכה צבאית תחליש אותו ככוח פוליטי, והרי ישראל איננה מסוגלת לפתור את בעיית המעמד הלעומתי של השיעים בזירה הבינ-עדתית ואיננה מסוגלת לשלול התערבות מצד איראן וסוריה בלבנון. לא מקלות ולא גזרים יהפכו את הממשל המרכזי לחזק ואפקטיבי האוכף את ריבונותו. ככל הנראה אי-אפשר לתכנן מצב סיום צבאי אשר יניב מצב סיום מדיני משנה מציאות והמאפשר יציאה מהעימות הפוליטי בכללותו. למערכה גדולה או קטנה יהיו תוצאות צבאיות שונות, אך התוצאה הפוליטית תהיה דומה: אפשר להשפיע על יכולות השחקנים ועל התנהגותם בתוך המערכת הקיימת, אך אי-אפשר לפרק את המערכת הקיימת ולהחליפה במערכת נוחה יותר לישראל. שום רעיון מערכתי לא ישנה את הדי-אן-אי של לבנון, לפחות לא במחיר האנושי, הפוליטי, הדיפלומטי והכלכלי שישראל נכונה לשלם.

אם כן, וקטור ההמשך המדיני הראלי עשוי להיות הצפת היותו של חזבאללה משרתם של אדונים זרים הפוגעים באינטרס של לבנון ומאיימים על הסדר המדינתי או פגיעה ביכולת של איראן וחזבאללה להשתתף בשיקום לבנון אחרי המלחמה

או עמעום תאבונה של העדה השיעית לעימותים נוספים עם ישראל. זה, ותו לא. אם כן, מערכה כזו – "המערכה הצנועה" – מציבה לעצמה רף הישגים צבאיים ומדיניים לא שאפתניים.

"עופרת יצוקה" – מערכה תמוהה

מבצע "עופרת יצוקה" נתפס בעיני דעת הקהל כהצלחה, אף שבמובנים רבים הוא חזר על שגיאות 2006, ובעיקר בכל הנוגע בכך שהדרג המדיני שוב לא מילא די הצורך את תפקידו בלחימה, ושוב לא הייתה תאימות בין הפעולה הצבאית ובין ההישג המדיני המבוקש, שלא הוגדר מראש בבירור. אחרי כל שלב במבצע חלה השתהות ממושכת, ובסופה הוחלט על עוד שלב, בלי ללבן מראש את הרעיון המדיני והצבאי הכולל.

מטרת המבצע הוגדרה "פגיעה קשה בחמא"ס כדי ליצור את התנאים להסדרה ביטחונית טובה יותר לישראל", אך שני חלקי המשפט עמומים, ומתקשים להיות דירקטיבה מדינית ברורה למערכה צבאית. לא ברור מהו ההישג הגלום במונח "פגיעה קשה בחמא"ס"; ואכן, היו שטענו כי הדבר הושג כבר במטס הפתיחה, ואילו אחרים טוענים שהדבר לא הושג כלל במבצע. חמור יותר, הדירקטיבה "ליצור את התנאים להסדרה ביטחונית טובה יותר" מעורפלת וחסרת כיוון, ויכולה להכיל מגוון רחב של יעדים מדיניים ודרכים להפעלת הכוח הצבאי.

ואכן, "הסדרה ביטחונית טובה יותר" יכולה להתרגם לכל הפחות לחמישה "מצבי סיום" (או מגמות המשך) ומנגנוני סיום שונים או לשילוב של כמה מהם: ראשית, הרתעת חמא"ס ללא כל הסכם; שנית, הסכם הפסקת אש עם חמא"ס; שלישית, הסכם עם מצרים הקובע מנגנונים לצמצום הברחות נשק לעזה; רביעית, תפיסת קבע ישראלית של מרחב הגבול העזתי-מצרי וצמצום הברחות הנשק; וחמישית, כיבוש רצועת עזה תוך כדי שמירה מתמשכת של חופש הפעולה הצבאי של ישראל (כמו הגדה המערבית לאחר מבצע "חומת מגן"), ייתכן בשילוב ניסיון לאפשר לאש"ף לתפוס בחזרה את השלטון ברצועה.

מכל אחת מצורות "ההסדרה" המדינית נגזרת דרך אחרת, הייחודית רק לה, להפעלת הכוח הצבאי ולתמיכה הלא צבאית במאמץ הצבאי. לדוגמה, ננתח להלן ארבע מתוך החלופות:

הרתעה	הסכמה עם חמא"ס	שינוי פיזי של המציאות	הסכמה עם מצרים
הגדרת הדיקטיבה	הרתעת חמא"ס מהמשך הירי על ישראל	עצירה פיזית חד-צדדית של הברחות הנשק	מנגנון מניעת הברחות בשטח מצרים ובמעורבות בינלאומית
רעיון מערכתי אפשרי	פגיעה אינטנסיבית בנכסים צבאיים, שלטוניים וכלכליים של חמא"ס	לחץ הדרגתי מסלים על חמא"ס, שבסופו איום אמין בהפלת משטרו	המחשת חוסר היציבות שבמצב למערכת הבינלאומית ולמצרים
משך לחימה	קצר	ממושך	ממושך
מנגנון סיום	הפסקה חד-צדדית של המבצע	נסיגה בהסכם עם חמא"ס	יציאה חד-צדדית (מול חמא"ס) לאחר הסכמה עם מצרים
חשיבות האפיק הדיפלומטי	נמוכה	גבוהה	גבוהה
מהימנות ויציבות "ההסדרה"	בינונית	בינונית-נמוכה	גבוהה

אם ניקח את התמרון הקרקעי לדוגמה, הרי שהוא שונה מאוד בכל דירקטיבה: אם המטרה היא הרתעה, לתמרון מאפיינים הדומים לפשיטה גדולה; הוא אינו מגיע לקו ייצוב כלשהו, ואינו כרוך במעבר למגננה סטטית, אלא בכניסה וביציאה חד-צדדיות מהירות יחסית; אם המטרה היא הסכם עם חמא"ס, התמרון צריך לדמות יותר למצור ההולך ומתהדק בהדרגה על מרכז הכובד השלטוני בעיר עזה; ואם המטרה היא תפיסת מרחב פילדלפי, התמרון צריך להיות מוכוון כמובן למרחב זה.

השיח המדיני-צבאי לא ליבן שאלות אלה בזמן ובמקום המתאימים, ובראייה לאחור אפשר לתאר את המערכה כהפעלת לחץ "כללי" להתשת חמא"ס ולגביית מחיר ממנו, אשר הסתיים – בלי קשר ישיר לעיצוב המהלך הצבאי המסוים – בהסדרה עם מצרים בנוגע לצמצום ההברחות בשטחה; ואכן, שינויים במאמץ המצרי נגד ההברחות אינם תוצאה צפויה או אינטואיטיבית של המהלך הצבאי,

ולא לובנו מראש כמטרת המהלך הצבאי. קשה להצביע על קשר סיבה-תוצאה "הנדסי" בין תמרון חובק עזה ובין אכיפה מוגברת מצד מצרים בשטחה, ובמידה לא מועטה השינוי בהתנהגות המצרים הוא הפתעה מבורכת יותר מתכנית כלשהי. מבצע "עופרת יצוקה" לא הניב "מצב סיום" צבאי מובהק ומשנה מציאות: הזרוע הצבאית של חמא"ס לא הוכרעה, ואיום הרקטות לא הוסר. להפך, למרות התגברות המאמצים למניעת הברחות, חמא"ס ממשיך להתעצם, והאיום נבנה והולך. המבצע גם לא הניב "מצב סיום" מדיני משנה מציאות: חמא"ס נותר לשלוט בעזה, ואש"ף לא התחזק ברצועה. חמא"ס לא נטש את המאבק המזוין ולא הפך פרטנר לשלום. אמנם צה"ל נסוג בתום המבצע בחזרה לגבול הבינלאומי, אך קשה לכתר לנסיגה אופרטיבית זו כתר של "אסטרטגיית יציאה" מהעימות עם חמא"ס או מזירת המלחמה, וצה"ל וישראל נותרו מושקעים במאבק עם חמא"ס. אם כן, מדוע נתפס המבצע כהישג? כחלוף הזמן מסתבר שגביית המחיר מחמא"ס עמעמה את התיאבון העזתי לעימות אלים, אך ההשפעה על הרצון תלוית הקשר וזמנית, וייתכן שבעתיד הקרוב ישתנו הנסיבות או שיישכח זיכרון "עופרת יצוקה" והאלימות תתחדש. לכן הרתעה זמנית זו איננה ראויה לתואר "מצב סיום"; הרי היא איננה יוצרת מציאות חדשה יציבה ואיננה מסיימת דבר. אך ייתכן שהסיבה העיקרית שבגללה המבצע נתפס כמוצלח היא המצוינות הטקטית המיוחסת למבצע. אמנם היריב היה חלש ונמנע מהתנגדות ראויה לציון, אבל אפילו כ"תרגיל" (ללא אויב) בוצע בהצלחה תמרון מורכב וגדול יחסית בשטח אורבני, במדויק ובמשמעת מבצעית גבוהה. התמרון לווה באיסוף מודיעין טקטי אינטנסיבי ובאש מסיבית, מדויקת וזמינה לכוחות המתמרנים. חיל האוויר פעל בהצלחה רבה במילוי משימותיו בכל מזג אוויר, ופתח תחומים חדשים של השתלבות בקרב היבשה. אף שישאל לא הצליחה ב-Influence Operations להנחיל לעולם את נרטיב המבצע שלה (וראו את דו"ח גולדסטון), הצליח צה"ל להקרין תחושה של אפקטיביות צבאית ודומיננטיות מוחלטת בשדה הקרב, וברור לכול שצה"ל היה יכול לכבוש את כל עזה ולאיים על משטר חמא"ס. התמרון בתוך העיר עזה המחיש את היכולת להצר את חופש הפעולה האסטרטגי של חמא"ס להמשיך ולהילחם. ההיסטוריה רצופה דוגמאות להצלחות טקטיות בשדה הקרב שלא הניבו הצלחה אסטרטגית ולבינוניות טקטית שהניבה הצלחות אסטרטגיות מרשימות, אך נראה כי בהקשר המסוים שאנו עוסקים בו הדומיננטיות הטקטית וההצלחה "התפעולית" בביצוע המשימות – גם אם אלו לא תרמו במישרין לגיבוש מצב סיום רצוי – משפיעות על הקרנת העצמה הלאומית ותפיסת ההצלחה. אם כן, ההישג הצבאי של "עופרת יצוקה" אינו הרבה יותר מלחץ כללי, המחשת יכולות טקטיות והמחשת יכולת ליצור איום אסטרטגי (בלי לממש את האיום האסטרטגי ובלי ליצור מצב סיום צבאי); וההישג המדיני הוא השפעה חלקית

וזמנית על הרצון העזתי להתעמת ועל הרצון המצרי להילחם בהברחות הנשק (בלי שהדבר הוא מצב סיום מדיני).¹¹ מבצע "עופרת יצוקה" לא הניב "שלום טוב יותר" (לשיטתו של לידל-הארט), לא כפה את רצונה המדיני של ישראל (לשיטתו של קלאוזביץ) ולא הניב אסטרטגיית יציאה, אך בדרכו הלא שאפתנית הוא מין הצלחה קטנה. האם זוהי דוגמה ל"מערכה הצנועה"?

המדינאי – לקוח או מנצח בתזמורת?

העולם הצבאי שונה מהעולם המדיני, אך יש צורך בממשק יעיל בין העולמות כדי שהפעלת הכוח הצבאי תוכווין באופן אופטימלי למימוש היעד המדיני. בישראל, בארצות הברית ובמדינות מערביות אחרות הצבאות מנסים לאחרונה להרחיב את הדוקטרינה ואת דפוסי פעולת המפקדות הבכירות לטריטוריה המדינית. באמצעות דוקטרינות כ"תפיסת ההפעלה" הישראלית וה-JP 3-0 האמריקאית העולם הצבאי מנסה לבנות גשרים לעולם המדיני ו"לחנך" אותו לפעול על פי מתודולוגיה סדורה ודירקטיבות ברורות, להגדיר מראש מצבי סיום וכיוצא באלה. גישה זו לא נחלה הצלחה מרובה, בין השאר בשל חוסר נכונותו של הדרג המדיני לפעול על פי שיטות עבודה מחייבות, להתנסח במונחים חד-משמעיים, לפעול על פי "שעון לחימה" צבאי וכדומה. לעתים ההנחיה המדינית לצבא מבטאת פשרה בין כוחות פוליטיים שונים (למשל בקואליציה בין מפלגות או מדיניות), והעמימות בניסוח נמצאת בליבה של אותה פשרה או שהדרג המדיני מעוניין לשמור את אופציות פתוחות ולא להתחייב לקו מסוים. קשיים אלה בממשק שבין העולם הצבאי ובין העולם המדיני תורמים לא אחת לאי-הבהרת ההישג המדיני הנדרש ובהכרח לאי-השגתו.

ואולם קיימים מקרים שהממשק המדיני-צבאי דווקא עבד היטב, והכוח הצבאי הופעל באופן המתוזמר עם המאמץ המדיני והמשרת אותו. עם מקרים אלה נמנים המתקפה של מצרים נגד ישראל ב-1973, צפון וייטנאם נגד ארצות הברית, מלחמות מאז צה טונג, ניהול משבר הטילים בקובה על ידי הנשיא קנדי וכמה מהסכסוכים המזוינים של ישראל בעידן בן-גוריון. המשותף למקרים אלה הוא שנטל הסנכרון בין המדיני ובין הצבאי לא הוטל על הצבא אלא נותר בידי המדינאים. לא הצבא בנה גשרים לעולם המדיני בשיטות עבודה מעין צבאיות, אלא הדרג המדיני בנה גשרים לעולם הצבאי – והנחה אותו באופן הדוק ועל פי הדינמיקה של העולם המדיני.

המלחמה היא בראש ובראשונה תופעה פוליטית; לא צבאית (לפחות במלחמה המוגבלת ובדיאלוג החמוש, להבדיל ממלחמת ההשמדה הטוטלית). הכוח הצבאי אינו אלא עוד מכשיר בידי המדינאי. המדינאי, כמו המנצח בתזמורת, צריך להפעיל את הכלים שברשותו (צבאיים, דיפלומטיים, תקשורתיים ואחרים) כדי ליצור

סינרגיה, "מנגינה" שהיא יותר מסך החלקים, ולהשיג את התוצאה הפוליטית המקווה. הצבא אינו מסוגל לנהל לבדו את המלחמה ממש כמו שכלי הנשיפה אינם מסוגלים לנגן את החמישית של בטהובן לבדם, ללא כלי נגינה אחרים, ללא תווים וללא מנצח.

ממשלת אהוד אולמרט פעלה ב־2006 במידה רבה כ"לקוח" של הצבא. היא הזמינה מהצבא "סחורה" מסוימת, והמתינה לצבא שיספק אותה. ראש הממשלה אולמרט לא ראה בעצמו מדינאי־מצביא המנהל את המלחמה (הכוונה במונח "מדינאי־מצביא" היא לדרך שהוא תופס את תפקידו, ולא לרקע האישי שלו). אולמרט ציין במספר רב של הזדמנויות כי אישר כביכול כל מהלך שהציע הצבא; תיאור של מי שאינו תופס את תפקידו ככזה המחייב לפעול באופן אקטיבי לעיצוב והובלת המלחמה; ואכן, קשה להצביע על רעיון מדיני מרכזי כיצד להשיג את התוצאה המדינית המבוקשת במלחמת לבנון השנייה (זולת ההנחיה הנגטיבית להימנע מתקיפת לבנון וממלחמה עם סוריה). הממשלה הנחתה את הצבא ליצור מציאות טובה יותר, בלי להבהיר מהו המהלך הפוליטי שניב תוצאה זו וכיצד יסייע המהלך הצבאי לאותו מהלך פוליטי, ובלי להוביל או להשתתף באסטרטגיה משולבת צבאית־פוליטית.

בניגוד גמור, לנשיא סאדאת, כמדינאי־מצביא, היה רעיון פוליטי כיצד לממש את היעד הפוליטי ב־1973. סאדאת ביקש לערער את האמון בין הציבור הישראלי, הממשלה וצה"ל וכן להמחיש לאמריקאים את המחיר ואת הסיכונים הנגרמים לארצות הברית עצמה מנוכחותה של ישראל בסיני, ועל ידי כך לדחוף את ארצות הברית ללחוץ על ישראל לסגת מסיני. אי־אפשר לומר כי סאדאת "הנדס" על פי תכנית מוקדמת את האפקטים על ארצות הברית וברית המועצות וכי הוא חישב מראש את דרך השפעתן של המעצמות על וקטור ההמשך המדיני, אך היה לו רעיון פוליטי מרכזי למלחמה. רק בהקשר של רעיון פוליטי זה אפשר להבין את המהלכים הצבאיים של המצרים ואת הסיבות להצלחתם (לא במובן הטקטי־מבצעי אלא במובן של תרומתם להשגת היעד המדיני המצרי).

כך למשל לאחר שצלח צה"ל את תעלת סואץ ראה לפניו רמטכ"ל מצרים סעד אלדאין שאזלי חזית שאיבדה את רציפותה, נחדרה כמעט לכל עומקה והעתודה הניידת שבעורפה דוללה. שאזלי, כמפקד צבאי, ביקש להעביר כוחות בחזרה לגדה המצרית של התעלה ולייצב מחדש את החזית, אך אנואר סאדאת, כמדינאי, קרא את המציאות במישור שונה לחלוטין. הוא הבין שהמתיחות הגואה בין ארצות הברית ובין ברית המועצות מגבילה את חופש הפעולה המדיני של ישראל לנצל צבאית את הבקעת המערך של מצרים. סאדאת ביקש להעלות את רמת הסיכון לארצות הברית, והבין שכדי לערער את הביטחון של ישראל ולייצר את מגמת ההמשך המדינית הרצויה למצרים עליו לאחוז אחיזה איתנה בגדה הישראלית

של התעלה. לכן דחה סאדאת את השיקול הצבאי-אופרטיבי, וכפה את השיקול המדיני-אסטרטגי.¹²

לא עלה על דעתו של סאדאת לומר כאולמרט: אישרתי כל הצעה של הצבא. הצבא הופעל ככלי בידי סאדאת שנועד להשיג תוצאה מסוימת כלפי הציבור בישראל וכלפי הבית הלבן, ולא רק ככלי אופרטיבי לבצוע מתקפות ומגננות בחזית. המדינאי הכווין בהחלטיות ומקרוב את פעולת הצבא.

להבדיל ממלחמת לבנון השנייה, ב"עופרת יצוקה" הייתה מעורבותה של ממשלת אולמרט במהלכים הצבאיים מוגברת אך לא נכונה: הדרג הצבאי הבכיר הציג לממשלה תכנית אופרטיביות שונות, ודרש ממנה לבחור ביניהן. הממשלה שימשה מעין מפקד אופרטיבי עליון, ושום דרג לא נשא בנטל הניהול האסטרטגי. כמו ב-2006, גם ב-2008 לא הבהירה הממשלה די הצורך מהו הרעיון המדיני למלחמה שיביא למימוש היעד המדיני (שאף הוא לא הוגדר), לא סיפקה לצבא מספיק תווים או ניצוח, וכמעט לא ניגנה בכלים נוספים (כך עולה מכישלון הממשלה בהחלטת מועצת הביטחון 1860). מבצע "עופרת יצוקה" הציג במלוא מעורמו את הקושי התפקודי בדרגים שמעל לדרג השדה. הממשלה חסרה את הכלים הדרושים לניהול מלחמות, ומתקשה להיכנס לעובי הקורה בתהליכים מורכבים של לימוד ארגוני. בדרך כלל היא מדירה את עצמה מתהליכי מטה מעמיקים ומתמודדת עם עולמות התוכן המורכבים רק במצבי חירום משבריים (כשמאוחר מדי ואין זמן ללמוד ולהתעמק בתובנות שגובשו במשך שנים של עבודת מטה). גופי מטה אזרחיים כמו המל"ל מוחלשים ונמצאים במאבק על מקומם ליד השולחן, והצבא חושש להתפס כפוליטי, חושש להתפס בציבוריות ובתקשורת כחורג מכללי המשחק של הדמוקרטיה, ולעתים חושש מאחריות ומכישלון, ולכן מעדיף להימנע מאחריות לתכנים שמעל לרמת השדה. הצבא נוטה לבקש הוראות מהממשלה בשפה טקטית, ולכן במקרים רבים אין רעיון מערכתי מלובן, האסטרטגיה אינה ברורה, אין רעיון מדיני רהוט כיצד לממש את יעדי המלחמה (אם בכלל הוגדרו) ולמעשה אפשר לומר שאין מדיניות ברורה. לראיה – קשה לומר שיש היום מדיניות ישראלית ברורה בנוגע ללבנון או לעזה, ואיננו יודעים מה בדיוק ממשלת ישראל מבקשת להשיג בשני מוקדי סכסוך אלה.

אפשר למצוא קווי דמיון בין המעורבות השגויה של ממשלת אולמרט ב"עופרת יצוקה" ובין המעורבות של ממשל ג'ונסון בניהול מלחמת וייטנאם. שלא כדעה המקובלת, אין זה נכון לומר שג'ונסון ומקנמרה היו מעורבים מדי בלחימה – הבעיה הייתה אופי המעורבות ולא מידת המעורבות. מצד אחד אכן, בדרך כלל לא יהיה זה נכון שהדרג המדיני הבכיר יהיה מעורב באישור פרטני של מטרות לתקיפה ובפעולות טקטיות אחרות; מצד אחר לא תפקד ממשל ג'ונסון כנדרש בהגדרת מטרות מלחמה בנות השגה, בגיבוש רעיון מדיני כיצד לנצח ובגיבוש אסטרטגיה

מדינית-צבאית ראליסטית ומתאימה לנסיבות המסוימות. כאולמרט ב-2006, ג'ונסון בעיקר הגדיר רעיון מדיני "שלילי" (מגבלות על פעולות בצפון וייטנאם, במדינות שכנות וכאלה העלולות לערב מעצמות אחרות), אך נמנע מלהציג רעיון מדיני-אסטרטגי "חיובי" ורלוונטי.

קשה להגדיר את הגבול המדויק בין העשייה המדינית ובין העשייה הצבאית, אך כשהמדינאי מבין את הרובד העליון (המדיני) הוא עשוי לזהות גבול זה טוב יותר. ווינסטון צ'רצ'יל¹³ ראה במלחמה סך של לחצים צבאיים ולא צבאיים הפועלים בתקופה נתונה, ואת הפעולה הצבאית כניתנת לרציונליזציה רק בהקשר הרחב של מכלול הלחצים. לכן הממשלה אינה יכולה להסתפק בהנחיית הדרג הצבאי "להביס את האויב" ואז להמתין ולראות מה ילד יום, אלא חייבת לתזמר את כלל הלחצים. כך למשל כמה מהגנרלים התקשו להבין את ההיגיון הצבאי הטמון בסדרת המבצעים הפריפריאליים שניהלו בריטניה וארצות הברית באיי הים התיכון ובאיטליה בשנים 1942–1943, והתמונה מתבהרת רק כשאנו מבינים את הרצון המדיני של צ'רצ'יל להמחיש לסטלין (שנשא באותן שנים בעיקר נטל הלחימה) כי בעלות הברית המערביות רציניות בכוונתן שלא לנטוש אותו לבדו בלחימה, אף שהן עדיין אינן מוכנות לפלישה לצרפת. הנמען של המבצעים הפריפריאליים באיי הים התיכון לא היה הצבא הגרמני או האיטלקי אלא סטאלין. צ'רצ'יל התערב באופן נכון גם כשירד לרובדי המבצעים ועבודת המפקדות, והתעקש שהמאבק בצוללות הגרמניות באטלנטי יוגדר כמערכה נפרדת המטופלת על ידי מפקדה ייעודית, בהבינו שמדובר בסוגיה פוליטית חשובה מול ארצות הברית ובסוגיה כלכלית ואסטרטגית ראשונה במעלה, ולא סתם בעוד פעילות שוטפת של הצי. ככל הנראה הוא ירד רובד אחד יותר מדי כשהתעקש על מבצעים התקפיים נגד הצוללות הגרמניות, בניגוד לדעת הדרג הצבאי, שרצה לרכז מאמץ הגנתי בליווי שיירות.

כמו המפקד הצבאי, גם הדרג המדיני יכול לעתים לשגות או לאמץ מדיניות כושלת. חמור מכך, בעולם הצבאי ישנן מערכת הכשרה, שיטות עבודה ולמידה אישית וארגונית המיועדות לשפר את סיכויי ההצלחה, ואילו במערכת הפוליטית כמעט אין למידה ארגונית, וקיימת תלות גבוהה בכישורים המולדים של המדינאי-המצביא. התכונות שהובילו את המנהיג לראש הפירמידה הפוליטית אינן בהכרח התכונות שנדרשות לשם ניהול מלחמה, כלומר המערכת הפוליטית (ובעיקר הדמוקרטית) איננה מערכת מיון רלוונטית למציאת מנהיגי מלחמה; וכמובן אין תכונות הכשרה לדרג המדיני. כך, הספרן מאו צה טונג, הטבח הו צ'י מין והאיכר דוד בן-גוריון ניחנו בכישורים טבעיים, ואילו עורך הדין אהוד אולמרט והמורה לינדון ג'ונסון התקשו בניהול המלחמה. האם איכות ניהול המלחמה נותרת ביד המקרה? האם מטות אזוריים יכולים להגביר את סיכויי של המדינאי במלחמה? האם אפשר לקיים דוקטרינה אזורית לניהול מלחמות?

החיפוש אחר "הגביע הקדוש"

קיים מתח מובנה בין החובה להכיר במגבלות הכוח והאפשרי ובין העובדה שמטרת הפעולה הצבאית היא כמעט תמיד פוליטית, ופעולה צבאית שאיננה בנויה להניב הישג מדיני היא חסרת כיוון ולעתים חסרת תכלית והצדקה. מתח זה אינו ניתן לפתרון, והאופטימיזציה שבין הקטבים – אם בכלל קיימת – תלויה הקשר.

תפיסת הביטחון של בן-גוריון¹⁴ גרסה שהאסימטריה בין הערבים ובין ישראל בגודל ובתמיכה הבינלאומית גורמת לכך שישראל תוכל להסיר איומים צבאיים, ובכך למנוע שינוי באמצעות כוח, אך לא תוכל לכפות שינוי באמצעות כוח. אסטרטגיית המלחמה לשיטתו היא תמיד הגנתית, אם כי ייתכן שהביטוי "אסטרטגיה מניעתית" מתאים יותר, שכן ייתכן כי יידרשו גישות התקפיות כדי למנוע שינויים בלתי רצויים המתרחשים בשטח האויב (למשל סגירת מצרי טיראן לשיט, כניסת צבא זר לירדן או השתלטות ארגוני טרור על חלקים מלבנון); ואכן, ישראל נמנעה ברוב המקרים מהצבת יעדים מדיניים שאפתניים ומשני מציאות למלחמותיה, ובכמה מהמלחמות לא הוגדר הרצון המדיני די הצורך¹⁵ או שלא לובן היחס שבין הפעילות הצבאית ובין הפעילות המדינית.

הגישה הבן-גוריוניסטית הייתה נכונה כשישראל התייצבה מול קואליציה של צבאות ערביים קונוונציונליים, אך כחלוף הזמן היא מאותגרת. התעצמותה של ישראל ומאבקה מול אויבים תת-מדינתיים יוצרים פיתוי לנסות ולכפות שינוי באמצעות כוח. בצד החיובי, אמנם מבצע "חומת מגן" לא הניב "שלום טוב יותר" לפי תנאינו ולא אסטרטגיית יציאה, אך הוא שינה את המציאות, הסיר את איום הטרור מהגדה המערבית ויצר יציבות מתמשכת (במובן הצבאי לפחות). אך לעתים ההנהגה מציבה יעדים לא מציאותיים בעליל, כמו ההנחיה או הציפייה ב-2006 שחזבאללה יחדל מלהיות שחקן חמוש במערכת הלבנונית ושמשלל לבנון תידחק להשליט את מרותה בדרום.

ישראל ניצבת כיום מול איומי ייחוס שאינם פלישה אלא מערכות מורכבות המשלבות טרור, התשה באמצעות רקטות וטילים, עירוב מכוון של האוכלוסייה האזרחית של שני הצדדים, מאבק על נרטיב ולגיטימציה, וגבול הולך ומטשטש בין צבאי, מדיני וציבורי. בתרחישי ייחוס אלה כמעט בלתי אפשרי להסיר את האיום באמצעים ישירים, וקשה להגדיר משימה צבאית טהורה ומוחלטת כמו הגנה על גבולות המדינה (שאינם מאוימים במישרין) או הכרעת מערך השדה של האויב (שאינו מתייצב לקרבות הכרעה).

כאן נוצר מתח נוסף שאינו ניתן לפתרון: מצד אחד האמצעים "הלא קינטיים" – כשהם מופעלים בידי הצבא או ביזמתו ולמטרותיו – אינם מוכיחים את עצמם ככלים אמין וצפויים במידה המאפשרת את ההסתמכות עליהם בתכנית המלחמה. פעם אחר פעם הם אינם מניבים את התוצאה המקווה, וניסיון מאכזב זה

משותף לישראל, לארצות הברית, לבריטניה ולמדינות אחרות. מצד אחר מורכבות המלחמה בת זמננו והטשטוש בין הצבאי ובין הלא צבאי הם כאלו שאמצעים מסורתיים כתנועה ואש אינם מספיקים לפתור את הבעיה, להסיר את האיום ולנצח (במובן של קידום רצונו המדיני).

גם פתרונו של מתח זה – אם הדבר אפשרי – תלוי הקשר, אך לא אחת הוא מחייב הצבת יעדים צבאיים ומדיניים צנועים. נראה כי רף המינימום שחייבים לעמוד בו הוא שהפעולה הצבאית תשכנע את היריב לצאת מסבב האלימות הנוכחי, ששוב נמחיש דומינטיות טקטית – אם לא לשום צורך אחר, אזי לשם הקרנת עצמה לאומית – שנגבה מחיר מלחמה יקר אשר יפחית את תאבונם של היריב וצדדים שלישיים לעימות נוסף, ושהמערכה הצבאית תתרום במידת מה לווקטור ההמשך המדיני. כל יעד שאפתני יותר מחייב הרמת נטל הוכחה כבד מאוד. הגביע הקדוש של האסטרטגיה הצבאית – מבצע צבאי שיסתיים ביציאה סופית מהסכסוך ובמציאות פוליטית מתוכננת, חדשה, יציבה וטובה יותר מנקודת השקפתנו – נותר חמקמק כשהיה.

בד בבד, הדרג המדיני חייב להבין שהוא איננו "לקוח" של הצבא המזמין ממנו סחורה וממתין לאספקתה, אלא המנצח של תזמורת המלחמה. כתופעה פוליטית, המלחמה מחייבת את המדינאי לנהלה ולספק לצבא תווים, ניצוח וכלים נוספים. אין חולק על עליונות הדרג הפוליטי בקבלת ההחלטה, אך ההחלטה יכולה להתקבל רק בסוף תהליך למידה מעמיק; תהליך שאינו מתקיים דיו בממשלה (כל ממשלה). הצבא של 2010 חושש – לעתים בצדק – להיתפס כבלתי דמוקרטי, ולכן מעדיף שרטוט צירים על גבי מפות והרכבת רשימות של מטרות, בלי להתרום לרובד האסטרטגי המתממשק למדיני. והמל"ל מוחלש ואינו מחזיק כרטיס כניסה לפורום קבלת ההחלטות. אם כן, מי עוסק באסטרטגיה ומי מעצב את המדיניות למלחמה?

הערות

- 1 להרחבה בסוגיית מימוש המטרה המדינית כמדד לניצחון צבאי בהקשר הישראלי ראו: רון טירה, "האם ישראל מנצחת במלחמות?", **מערכות**, גיליון 407 (יוני 2006), עמ' 4–9 (להלן: האם ישראל מנצחת).
- 2 ראו למשל: Carl von Clausewitz, *On War*, Princeton University Press, 1984, pp. 86-87, 607.
- 3 B. H. Liddell Hart, *Strategy* (Second Revised Edition), First Meridian Publishing, 1991, p. 338.
- 4 Joint Publications 3-0, Joint Chiefs of Staff, February 2008.
- 5 אם כי בעקבות הניסיון בעיראק החלו האמריקאים לדון בשילוב המאמץ הצבאי והלא צבאי, במקום לעסוק בשלביות המלחמה, כלומר שלב צבאי ולאחריו שלב מדיני.
- 6 להרחבה ראו: רון טירה, **המאבק על טבע המלחמה**, מזכר 96, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל אביב, ספטמבר 2008, עמ' 46–61 (להלן: טירה).

- 7 ראו: רון טירה, **עיצוב מדיניות ישראל כלפי סוריה**, ידיעות אחרונות, תל אביב 2000.
- 8 למקורות והרחבה ראו למשל: Kelly Robinson, *The Death of Information Operations*: Making the Case for Non-Kinetic Operations, USAF Air University, Alabama, 2005. מקורות אמריקאיים גם משתמשים לעתים במונח מבצעים "לא קטלניים" (Nonlethal Operations) וראו למשל: Joint Publications 3-13, February 2006.
- 9 ראו למשל: US Air Force Doctrine Document 2-5, Information Operations, January 2005. Eric V. Larson, Richard E. Darilek, Daniel Gibran, Brian Nichiporuk, וכן Amy Richardson, Lowell H. Schwartz, Cathryn Quantic Thurston, *Foundations of Effective Influence Operations, A Framework for Enhancing Army Capabilities*, Rand Corporation, Arlington VA, 2009. <http://www.rand.org/pubs/monographs/MG654>
- 10 ראו למשל: Quadrennial Roles and Mission Review Report, US Department of Defense, January 2009, pp. 31-36.
- 11 ברובד עמוק יותר, המבצע המחיש לחמא"ס כי הוא אינו ארגון לא מדינתי אלא מדינה דה־פקטו, ולכן אין לו חופש הפעולה שיש לחזבאללה, והוא אינו יכול להילחם כחזבאללה.
- 12 למקורות והרחבה ראו: סעד אל־דין אל־שאזלי, **חציית התעלה**, הוצאת מערכות, תל אביב 2003, עמ' 194; וכן, טירה.
- 13 אליוט א' כהן, **הפיקוד העליון, אנשי צבא או מדינאים – מי ינהיג במלחמה?**, מטר הוצאה לאור, תל אביב 2003, עמ' 107–109.
- 14 דוד בן־גוריון, **ייחוד וייעוד**, הוצאת מערכות, תל אביב 1979, עמ' 219.
- 15 ראו: טירה; האם ישראל מנצחת.

טבעו של "הציר הרדיקלי"

יואל גוז'נסקי

המזרח התיכון מתנהל בחודשים האחרונים בצל החשש, הלא בלתי סביר, כי תתלקח מלחמה אזורית. במסגרת זאת, ישראל עוקבת בדאגה אחר הידוק הקשרים בין חברות הציר הרדיקלי, שהגיעו לשיאם במפגש הפסגה בין מנהיגיו בפברואר השנה בדמשק, ואחר מה שנראה כהעברה או ככוונה להעביר אמצעי לחימה "מפרי איזון" לחזבאללה. לפיכך יש עניין לברר באיזו מידה הציר – איראן, סוריה חזבאללה וארגוני הטרור הפלסטיניים – אכן מתפקד כברית צבאית לכל דבר, כמו שראשיו מצהירים? מהי מידת לכידותו, ובאילו תנאים ונסיבות תפעלנה חברות הציר כמערך מאוחד נגד ישראל? במאמר זה אנסה להשיב על שאלות אלו ואחרות, תוך כדי ניסיון להתחקות אחר טבעו (Nature) של הציר, נקודות החוזק והחולשה שלו והמשמעויות הנובעות מכך לדרך ההתמודדות עמו.

בשנים האחרונות סדר היום המזרח-תיכוני מתמקד בהשפעתה הגוברת של איראן ובחשש מפני היווצרות מרחב השפעה בהנהגתה, שיימשך מאיראן בואכה עיראק, סוריה, לבנון והשטחים הפלסטיניים.¹ השימוש במונח "ציר רדיקלי" נעשה שגור בפי כול לאחר מלחמת לבנון השנייה, והוא התווסף למונחים אחרים – חשובים כשלעצמם – אשר בבסיסם רציונל דתי-עדתי (דוגמת "הסהר השיעי")² או "מעטה רעיוני כללי" (דוגמת "מחנה ההתנגדות").³ מטבע הדברים ישנן חפיפה מסוימת בין ההגדרות השונות וזהות מסוימת בהרכב השחקנים. למרות האטרקטיביות של ההיבטים הללו והחשיבות שבניסיון להבין באמצעותם את הסדר האזורי, במאמר זה אבקש להצביע על הערך הרב שיש בבחינת ההתאגדות האמורה מן הפריזמה המדינית-אסטרטגית, השפעתה על מאזן העצמה האזורי והביטוי המרכזי שלה: איום ביטחוני מוחשי לישראל.

יואל גוז'נסקי הוא חוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי

טבען הכללי של בריתות

פעולה באמצעות בריתות היא אחת התופעות הנפוצות ביחסים הבינלאומיים ודרך הפעולה המועדפת לצד התעצמות צבאית כדי לקיים את מאזן העצמה. מדינות המבקשות להגדיל את כוחן יכולות לעשות זאת על ידי כריתת ברית, כלומר הוספת כוחן הצבאי של מדינות אחרות לשלהן. חבירה של מדינות לברית נועדה בראש ובראשונה להתמודד עם איום חיצוני, אך יש לה גם מטרות אחרות כמו ניסיון להגביר את הלגיטימציה הפנימית של המשטר. כדי לחזק את ביטחונן, מדינות יבקשו להקים או לחזק ברית קיימת או לחלופין להחליש ברית הנתפסת כאיום. אף שהטעונונים הטבועים בבריתות שונים בהתאם לסיטואציה, המרכיב המרכזי ביסוד כל ברית משמעותית הוא התחייבות לתמיכה הדדית נגד שחקנים חיצוניים. ברית היא "הבטחה", כוונה עתידית לשתף פעולה בנסיבות ייחודיות, והיא שמה דגש על הממד הצבאי בשיתוף הפעולה. הממד הצבאי מייחד בריתות ומבדיל אותן מהתאגדות אחרות, כלכליות ופוליטיות בעיקרן. זאת ועוד, מובנה בהן הצורך לשיתוף פעולה צבאי נגד מדינה חיצונית, והדבר מבדיל אותן מארגון של ביטחון קיבוצי. עם זאת, כל מערך מדיני מושפע, באופן טבעי, גם מהאינטראקציה הגלויה בין חברותיו. למסחר, לתרבות, וכמעט לכל אינטראקציה בין מדינתית יש השפעה על ציפיותיהן של מדינות גם בהקשרים אחרים – מי תתמוך במי, באילו תנאים ובאילו נסיבות?

כללל, התנאים להיווצרותה של ברית הם תועלתניים, כלומר בהתאם לחשבון של רווח והפסד שתעשה כל מדינה עם הצטרפותה לברית. אם יגביר הדבר את עצמתה היחסית, היא צפויה לעשות זאת, אך זאת רק אם התמורה שתצטרך "לשלם" קטנה מן הרווח שהיא צופה לעצמה. "המחיר" של כניסה לברית והסיבה מדוע מדינות נוטשות בדרך כלל את ההתחייבויות שלהן קשורים בעיקר ליחס שבין ההגבלה אשר הברית מטילה על חופש הפעולה של החברות בה ובין התמורה הפוטנציאלית לביטחונן. מהם אותם "מחירים"? מדינות יכולות "לתפוס טרמפ" על מאמצי חברותיהן לברית ללא שהן מחויבות לה או לחלופין להיות שותפות לעימות בעל כורחן, שאלמלא הצטרפו לברית לא היה מעניינן.

ההבחנות התאורטיות הקיימות מצומצמות למדינות ריבוניות, ואינן כוללות יחסים שבין מדינות לשחקנים לא מדינתיים דוגמת ארגוני טרור. שנית, ישנו קושי לעמוד על טבען של בריתות משום שמדינות נוטות לא לחשוף את ההתחייבויות ההדדיות שבבסיסן, כלומר חשיפת אופיו של שיתוף הפעולה הצבאי ביניהן, ואולי חשוב מכך – התנאי או המצב, אם היא הוגדרה על ידי הצדדים במפורש, שבה תהפוך הברית למבצעית – נותרים עלומים, ונודעים במרבית המקרים רק בדיעבד. מלבד זה, ייתכן שהברית כוללת מה שנקרא "הבנות שבשתיקה", כלומר הסכמות א-פורמליות שאינן מעוגנות בהסכם.

ברית אינה יכולה להאריך ימים ללא שנוצקו בה אינטרסים חומריים – רק כאשר ישנו שיתוף אינטרסים, אפשר לעטפה במעטה אידאולוגי כזה או אחר המעניק לה משמעות רעיונית. אם כן, תיאור ברית בצבעים אידאולוגיים-רעיוניים נועד לשדר ליריבים, וכן לחברי הברית, כי ישנה תמימות דעים בין חברותיה וכי הן מונעות לא רק משיקולים של מאזן עֶצְמָה. ברית מוסיפה למערך מדיני סוג של דיוק, חובה משפטית או מוסרית, ופירוט בנוגע לצעדים המעשיים שיש לנקוט במצב נתון והמבוססים על אסטרטגיה משותפת. מקובל לחשוב שכל עוד הנסיבות והתנאים שבגינם הוקמה ברית מתקיימים, אזי היא תאריך ימים. מנגד, כל שינוי בתנאים ובהעדפות הצדדים ישפיעו על מידת לכידותה ואף על המשך קיומה.

טבעו של הציר הרדיקלי

ככל שהלכידות בין מרכיבי מערך (Alignment) מדיני דוגמת זה הנדון גבוהה יותר, כן גובר האיום הנשקף ממנו, והפוך. כדי לעמוד על מידת הלכידות של הציר הרדיקלי ועל מידת המחויבות של חברותיו זו לזו, יש צורך לבחון את ההסכמות שהושגו ופרטיהן ואת מידת שיתוף הפעולה והתיאום בפועל בין החברות – פרטים שמטבע הדברים מדינות אינן ששות לחשוף והם נחלתם, אם בכלל, של שירותי מודיעין. חשיפת ההסכמות אינה נהוגה בדרך כלל מפני שבכך חברות הברית עשויות לעורר עליהם איזון נגדי. ייתכן גם כי הן תעדפנה לשמור על ההסכמות עמומות ככל האפשר כדי למנוע מצב שדיוק יציף מחלוקות וניגודי אינטרסים. בשל כך טבע הברית עשוי להתברר בדיעבד, כלומר לאחר מלחמה או שינוי אחר במאזן הכוחות. גם אם נוסחה מחויבות רשמית לעזרה הדדית, מדינות עלולות לחמוק ממנה בזמני משבר אם בראייתן יפגע מימוש המחויבות באינטרסים מהותיים שלהן, והדבר מקשה עוד על כל ניסיון לחזות, חיזוי מדויק, של התנהגות שחקנים בסיטואציות משבריות. מקובל לחשוב כי היחסים בין חברות הציר הרדיקלי, בעיקר איראן וסוריה, מספקים להן דרך התמודדות טובה יותר עם הבידוד הבינלאומי והאזורי שהן נמצאות בו, עם הלחצים הפנימיים והחיצוניים הגוברים, יכולת משופרת להשפעה במרחב ואמצעי להנציח את המאבק המזוין בישראל, תוך כדי התגברות על סדר יום בסיסי שונה במרבית זירות הפעולה, אם לא בכלן. אם כן, מהם התנאים והמגמות המחזקים או מחלישים את לכידות הציר?

תנאים התורמים ללכידות ולאחדות הפעולה

א. היעדר אופציה מדינית. אף שהסורים הודיעו לא פעם כי לא יוותרו על ה"שותפות האסטרטגית" שלהם עם איראן, גם אם ייחתם הסכם שלום עם ישראל, האפשרות לנתק את הזיקה השלילית בין סוריה לאיראן ולארגוני הטרור הפלסטיניים עולה בכל דיון בנוגע ליתרונות הפוטנציאליים של הסכם

כזה. ניתוק סוריה, המשמשת במידה רבה "חוליה מקשרת" בין איראן ליתר חברות הציר, עתיד על פי ראייה זו להפחית את האיום על מדינת ישראל. מדינת ישראל תתקשה להיכנס למשא ומתן עם סוריה, אם היא לא תהיה משוכנעת שזו תהיה אחת מתוצאותיו. ככל שדימוי העצמה האיראני באזור מתחזק, כן התנהגותה של סוריה עלולה להיראות יותר ויותר כהשתרכות – מצב ששחקנים אופורטוניסטים קופצים על "עגלת המנצח". עם זאת, ככל שתאמין סוריה כי יש אופציה מדינית ראלית, כן עשויים לצוף על פני השטח ניגודי האינטרסים בינה ובין איראן, ו"סוריה אף עשויה לשנות את תפקידה בציר הרדיקלי".⁴ גם אם איראן לא תתנגד לויתור של ישראל על שטחים ערביים, יהיה לה קשה יותר לחיות עם נורמליזציה ישראלית-סורית. איראן נמצאת מחוץ לסכסוך הישראלי-ערבי, אך היא עושה כל שביכולתה כדי למנוע כל פשרה בין הצדדים. מנגד, סוריה מעוניינת לממש את האינטרסים הלאומיים – בראש ובראשונה השבת הגולן – באמצעות הסדר שיטיב עמה. סוריה אינה חברה טבעית בציר הרדיקלי – היא מדינה חילונית, ולהבדיל מאיראן, מחזבאללה ומחמא"ס, איננה שוללת את האפשרות להגיע לשלום עם ישראל. התרחקות האופציה המדינית תורמת לכך שסוריה מהדקת את השותפות האסטרטגית שלה עם איראן, אם כי (ופה טמון הקושי) פתיחת משא ומתן מדיני, ואף חתימה על הסכם שלום, אינן מביטחות כי השתיים יצננו את יחסיהן. יתרה מכך, לאחרונה אותתה סוריה כי הסדר שלום אינו אופציה אטרקטיבית כבעבר, וגם אם הוא יצא מן הכוח לפועל, היא אינה מוכנה לנורמליזציה מלאה.⁵ כל עוד סוריה מבינה כי הסדר עמה אינו נמצא בעדיפות עליונה בישראל, אין היא רואה כל צורך לפגוע ביחסיה עם איראן. נהפוך הוא, באמצעות קשר זה היא מקווה להעלות את ה"מחיר" של כל פשרה עמה. האם יש לתת עדיפות לערוץ הישראלי-סורי? השאלות הכרוכות בו פשוטות יחסית והוא קל יחסית למימוש, אך התמורה שיש בו, בייחוד בכל האמור להשפעה שלילית על היחסים בין חברות הציר, מוטלת בספק.

ב. המכות שספג ה"גוש". המכות שספגו כמה מחברות הציר בשנים האחרונות – שנועדו להחלישן – הביאו בפועל להידוק שיתוף הפעולה ולהגברת התיאום ו"הלמידה המשותפת" ביניהן. התוצאה: "שיתוף הפעולה (בין חברות הציר) הגיעה לרמות שטרם נראו כמותן בעבר".⁶ עניין זה לא צריך להפתיע משום שלכידותה של ברית מושפעת במידה רבה מאופן תפיסת האיום החיצוני כלפיה: ככל שהאיום החיצוני נחשב גבוה יותר, כן שיתוף הפעולה שנועד למקסם את הביטחון בין חברות הברית צפוי לגבור. עם זאת, הדבר תלוי גם ביכולתו של השחקן הדומיננטי בברית (במקרה זה איראן) לדרוש או להכתיב התנהגות שיתופית ליתר השחקנים; ואכן, ראש הממשלה בנימין נתניהו טען

רק לאחרונה כי איראן מנסה ללחוץ על יתר שותפותיה לציר ו"לחרחר מלחמה בין לבין ישראל על מנת לעורר מתיחות באזור".⁷

ג. האצת תהליכי בניין הכוח. שיתוף הפעולה הצבאי תורם כשלעצמו לדינמיקה חיובית וליכולת של הצדדים לשתף פעולה גם מעבר לממד הצבאי-אופרטיבי. חברות הציר עסוקות בצורך לשקם יכולות ולבנות את הכוח לקראת "הסיבוב הבא". מאז מלחמת לבנון השנייה הן מחמשות את כוחותיהן, חימוש מסיבי, ובכללו הצטיידות באמצעי לחימה משופרים, בעיקר נשק תלול מסלול, ארוך טווח, בעל ראשי קרב גדולים ומדויקים מבעבר, מתוך הבנת הרגישות הגבוהה בצד הישראלי למערכה ארוכה בעורף וכדי לעקוף את יתרונותיו הבולטים של צה"ל בשדה המערכה. אך גם תפקידן של החברות בתהליך זה משתנה. כך למשל מ"צינור" להעברת אמצעי לחימה מאיראן לחזבאללה הפכה סוריה בשנים האחרונות לספקית של אמצעי לחימה ישירות לחזבאללה, והיא אף מאמנת את פעילי הארגון בתחומה.⁸ ישראל הגדירה בעבר "קווים אדומים" להעברת נשק "מפר איזון" לחזבאללה, ואף השתמשה בצינורות שונים כדי להעביר לסורים אזהרות בעניין. ישראל מעריכה כי האיראנים והסורים הסירו מעצמם כמעט כל מגבלה להעברות נשק לחזבאללה ולחמא"ס – הנחת העבודה היא שכל מערכת נשק מתקדמת ככל שתהיה הנמצאת בידי איראן וסוריה תגיע במוקדם או במאוחר ללבנון ולמקומות נוספים שהציר הרדיקלי מבקש לחזק. מלבד זה, פרסה איראן רשתות מודיעין והתראה מוקדמת משותפת לה ולסוריה בשטחה של סוריה, שתפקידן לעקוב אחר הפעילות של צה"ל ולשפר את הבנתן בנוגע למתרחש בשטחה היבשתי, הימי והאווירי של ישראל ואף פורסמו ידיעות על אינטגרציה של יכולות מסוימות בין ובין ובין חזבאללה.⁹ כך ראש אמ"ן: "ישנם אתרים מוכרים היטב באיראן ובסוריה, בהם בניסויים של מערכות נשק ניתן לזהות קצינים איראניים, סורים, פעילי חזבאללה ואף אנשי חמא"ס שמוזמנים לקחת חלק באירוע [...] המימון, הטכנולוגיה, וההכשרה מגיעים מאיראן, הייצור עדיף שיהיה בסוריה, התוצרת מחולקת בין כל חברות הציר, בים באוויר וביבשה".¹⁰

תנאים המחלישים לכידות ואחדות פעולה

א. אינטרסים בסיסיים שונים. העובדה כי הציר קושר בין מדינות בעלות עֶצְמָה שונה ובין שחקנים מדינתיים לשחקנים א־מדינתיים (או מדינתיים למחצה) עשויה להחליש את הזיקה בין מרכיביו. זאת ועוד, חברות הציר מייצגות זהויות דתיות ופוליטיות שונות. כך לדוגמה, המשטר הסורי הוא משטר חילוני הנשען על מיעוט עלוואי במדינה שרוב אוכלוסייתה סונית. לעומת זאת, המשטר בטהראן הוא דתי-פונדמנטליסטי מובהק במדינה שרוב אוכלוסייתה שיעית.

חזבאללה מגייס את תומכיו מקרב העדה השיעית בלבנון, והסמכות הדתית העליונה שהוא סר אליה היא המנהיג הרוחני באיראן ואילו חמא"ס הוא ארגון דתי קיצוני בעל זהות סונית מובהקת, ששורשיו בתנועת האחים המוסלמים במצרים והמתנגדת למשטר הסורי. בין איראן ובין סוריה ישנה גם ראייה שונה בנוגע לעתיד עיראק, ללבנון ולשאלת תהליך השלום הישראלי-ערבי. מלבד חזבאללה, שנוסד על ידי איראן ומזוהה עמה יותר מהאחרים, יתר החברות מסויגות מהידוק הקשרים עם איראן, בעיקר בשל קיומם של יעדים ארוכי טווח ושיקולי עלות-תועלת שונים. מלבד זה, העובדה כי הן חמא"ס והן חזבאללה ריסנו במידה רבה את פעולותיהם – גם בשל הבנת המחיר שייגבה מהם – עשויה להתנגש בעתיד עם המדיניות של איראן (הרגישה פחות לשיקולים אלו) ולהציף חילוקי דעות. מערכת היחסים בין איראן ובין חזבאללה קשורה לא רק לזהות אינטרסים (בעיקר סביב המשך המאבק המזוין בישראל) אלא גם לזהות אידאולוגית (כינון רפובליקה אסלאמית בלבנון על פי הדגם האיראני) ונאמנות (גם אם לא מוחלטת עקב המרסנים שיש לחזבאללה בזירה הלבנונית) המבוססת על יחסי שולח-שליח ברורים. מנגד, סוריה אינה שותפה לאותה אידאולוגיה ולאותם אינטרסים. בפעולתה היא מבקשת לשמור על איזון בין העדות השונות בלבנון באופן שיסייע לה לשמר את מעמדה שם, ולכן – בטווח הארוך – חיזוק מעמדו של חזבאללה על חשבון יתר גורמי הכוח בלבנון יהיה לצנינים בעיניה, גם אם הארגון עונה על הצורך שלה להיאבק בישראל בעקיפין.

ב. יכולת סיוע מוגבלת. חוסר הסימטריה בעצמה ובמשאבים וכן היותן של חברות הציר פועלות בזירות גאוגרפיות שונות מקשה על יכולתן לסייע ישירות להתעצמות ההדדית ולהקנות לציר משמעות גאופוליטית מובהקת (ככלל, זירת ההתייחסות העיקרית של איראן נותרה המפרץ הפרסי, ואילו זו של סוריה היא לבנון והסכסוך עם ישראל). התוצאה: גם כאשר ספגו חמא"ס וחזבאללה מכות קשות מידי ישראל, התמיכה מצד איראן (וסוריה) באה לידי ביטוי בהפגנת סולידריות, בהקצנת הרטוריקה נגד ישראל ובניסיון להגביר את משלוחי הנשק בים, באוויר וביבשה. הציר לא יצא – כגוש מלוכד – לא לעזרת חמא"ס במבצע "עופרת יצוקה" ולא לטובת חזבאללה במלחמת לבנון השנייה, וחברותיו בחרו גם שלא להגיב לאחר התקיפה של המתקן הגרעיני והחיסולים של מחמד סלימאן ושל עימאד מורניה בשטחה של סוריה, המיוחסים כולם לישראל. עובדה זו מצביעה בין היתר על יכולת הסיוע המוגבלת של חברות הציר בעת מבחן ועל השיקולים השונים בבסיס תהליך קבלת ההחלטות שלהן. דברי הרהב על "אחדות המטרה" ו"שותפות הגורל", גם אם יש בהם כדי לשקף את האידאולוגיה של חברות הציר, נהיו משניים בשל עדיפות

האינטרס המדיני הצר ויכולת הסיוע המוגבלת. גם אם במערכה הבאה יבקשו החברות לתאם מהלכים יותר מבעבר, יתבסס עיקר הסיוע על העברה של אמצעי לחימה, סיוע כספי, הדרכות ואימונים. הסבירות כי בעימות עתידי נראה "כוחות משלוח" נמוכה, בעיקר בשל האילוץ הגיאוגרפי, והיא אפשרית, ולו רק כצעד סמלי, במקרים קיצוניים בלבד.¹¹

ג. **חולשה פנימית.** הקרע בין הציבור למשטר ובתוך המשטר האיראני, שעלה על פני השטח בעקבות הבחירות לנשיאות שם ביוני 2009, הצליח עד כה להיות מוכל על ידי המשטר, אך הוא פגע בדימוי העצמה של איראן וחשף את נקודות התורפה, אולי העיקרית, של משטר המהפכה. המשבר הפנימי מצריך הפניית אנרגיות ומשאבים פנימה, ויש לו פוטנציאל לפגוע באטרקטיביות שלה עבור בעלות בריתה. מלבד זה, ייתכן שהמשטר האיראני, הזקוק גם הוא למידה לא מבוטלת של לגיטימציה פנימית לפעולותיו, יתקשה לגייס אותה לטובת המשך הפניית המשאבים המדינתיים לחזבאללה באותו היקף (סיוע המוערך בין מאה למאתיים מיליון דולר בשנה),¹² ויהיה חשוף יותר מבעבר לביקורת בנושא זה. לאורך זמן, המשטר האיראני והמשטר הסורי, הסובל גם הוא מחולשה כלכלית משמעותית, ממשיכים לסבול מבעיות יסוד מביט, ונראה כי אלה יחריפו עם הזמן. עניין זה יצריך אותם להפנות תשומות לא מבוטלות לטיפול בהן, על חשבון קידום יעדי חוץ מסוימים, ולטווח ארוך הדבר עשוי להביא להחלשה נוספת – ולו רק תודעתית – של הציר.

ד. **התמסדות בשלטון.** העובדה כי חמא"ס הוא שולט יחיד בשטח מדיני מוגדר וחזבאללה משמש "לשון מאזניים" בממשלת לבנון לא הביאה עד כה לשינוי בעקרונות שהם פועלים לפיהם וביעדים הבסיסיים שלהם, אך היא הכניסה למערך השיקולים שלהם ממד של אחריות (Accountability), שגם אם אינו מכריע בשלב זה, הוא עשוי להצר את חופש התמרון ולהגביר את הצורך להפגין זהירות בהפעלת הכוח הצבאי. בטווח הארוך עשויה אף להתקיים זהות מוחלטת בינם ובין הישות המדינית (כבר מתרחש בעזה) שעשויה להקל קבלת לגיטימציה להפעיל נגדם כוח. מלבד זה, ארגוני טרור אלו, בייחוד חזבאללה, מאמצים יותר ויותר דפוסי פעולה של צבא סדיר, ועובדה זו מקלה גם היא, מנקודת מבט צבאית גרדא, את היכולת לפגוע בהם במלחמה. הפעולות הצבאיות מול לבנון ומול עזה גרמו לחזבאללה ולחמא"ס, המצויים קבוע במתח בין שמירת השלטון ובין המשך העימות המזוין, להחליט לעת עתה לבחור בשקט. הערכה היא כי סיבוב לחימה נוסף עומד בניגוד לאינטרסים שלהם והוא עלול לשחוק את ההישגים שהם קצרו בזירה המקומית בשנים האחרונות. האינטרסים שלהם כוללים: שמירה על נשק ההתנגדות; השתלטות על מוסדות המדינה; שינוי הסדר לטובת השיעים

(במקרה של חזבאללה); המשך המאבק בישראל כדרך להצדיק את קיומם; ורק לבסוף סיוע לבעלות הברית. הארגונים נמצאים בדילמה שרק תחריף (הדבר נכון במיוחד לחזבאללה) בין נאמנותו למולדת ובין הנאמנות לאיראן ולסוריה – והדבר עלול להציף מחלוקות בסוגיות מדיניות ומבצעיות ולפגוע עוד באחדות הפעולה של הציר.

תרחישי עימות

נראה כי לחברות הציר אין עניין בעימות נרחב בטווח הקרוב בשל המחיר שהן עלולות לשלם, הרצון לבנות את הכוח לקראת מערכה עתידית, ובשל תהליכי התמסדות פנימיים בכמה מהן וחולשה פנימית והיעדר לגיטימציה באחרות. מה בכל זאת יכול להשתבש? "טריגר" אפשרי לעימות יכול להיות קשור להמשך ההעברה השיטתית של אמצעי לחימה איכותיים לחזבאללה. עד כה לא הייתה העברתם קזוס בלי, אך ייתכן שהעברת אמצעים אחרים תוביל לתגובה שונה מצד ישראל – תהליכי ההתעצמות משמעותיים כל כך עד כי כל אירוע, גם טקטי, עלול להצית את האזור. תרחיש נוסף קשור בנקמת חזבאללה על ההתנקשות בבכיר הארגון עימאד מורניה. אם פעולה כזו, שנכשלה עד כה, תהיה מוצלחת בראיית הארגון, תגובת צה"ל עשויה להיות בלבנון.

החשש מפני עימות בין ישראל לחברות הציר לא חלף, בייחוד בתרחיש שיותקפו מתקני הגרעין האיראניים; בסבירות גבוהה יביא הדבר, גם אם לא אוטומטית, לתגובה של חזבאללה, ואולי מרכיבים נוספים של הציר, נגד ישראל. בין כל חברות הציר, הקשר בין איראן לחזבאללה הוא החזק ביותר. איראן היא זו שהקימה את הארגון כדי לבסס דגם אסלאמי בדמות משטר המהפכה בלבנון. היא משמשת לארגון מקור השראה, מקור אספקה של מרבית אמצעי הלחימה שברשותו ומקור אימון והדרכה של אנשיו ומימון שוטף של פעילותו מלבד זה, הארגון רואה במנהיג העליון של איראן סמכות רוחנית עליונה, מקיים קשר תדיר וישיר עם ראשי המשטר בטהראן, מתייעץ עמם בנושאים עקרוניים ושוטפים ומתאם את צעדיו עמם.¹³ עם זאת, תגובת חזבאללה במקרה של תקיפת אתרי הגרעין של איראן, גם אם סבירותה גבוהה, תלויה יותר מתמיד גם בשיקולים נוספים של הארגון. אלו קשורים כאמור לפגיעה אפשרית במעמדו בזירה הלבנונית, ביכולתה של איראן לכפות את רצונה כלפיו, בציפיות הארגון למידת הגיבוי שהוא יכול לצפות מאיראן בעת משבר ובנסיבות הייחודיות שיתקיימו בעת ההיא: חומרת ההתקפה על איראן וההשפעה על יציבות המשטר; זהות התוקף, ויותר מכול האינטרס של איראן לשמר את כוחו של המאחז השיעי-רדיקלי שהיא בנתה לחופי הים התיכון.

תרחיש נוסף קשור גם הוא לאיראן. היועץ האמריקאי לביטחון לאומי ג'יימס ג'ונס הזהיר מאפשרות שאיראן עלולה לנסות להסיח את דעתה של הקהילה

הבינלאומית עקב הניסיונות להחמיר את הסנקציות נגדה, בעזרת התקפה מוקדמת נגד ישראל באמצעות חזבאללה או חמא"ס.¹⁴ תרחיש זה כמובן אפשרי, אך מבחינת איראן יש כאמור חשיבות לשמור על הנשק של חזבאללה – בראש ובראשונה מערך טילי הקרקע-קרקע שברשותו ועל תפקידו כמרתיע כלפי ישראל. אי-אפשר להוציא מכלל חשבון גם תרחיש בזירה הפלסטינית, ובכללו התלקחות בין ישראל לחמא"ס בעזה, ואילו חזבאללה מבקש לפתוח חזית שנייה על ידי ירי רקטות לעבר ישראל. ייתכן גם מצב הפוך – שחמא"ס מצטרף ללחימה ופותח חזית נוספת לצד חזבאללה ואולי אף סוריה.

מה תהיה תגובת סוריה בתרחיש של תקיפה באיראן? ההישג מבחינתה יהיה אם המשטר העלווי יישאר על כנו לאחר חלוף הסערה. לפיכך, לא מן הנמנע כי היא תבקש למנוע כל מעורבות שיכולה לפגוע בה – ולכן סביר כי היא תבקש להישאר מתחת לסף המלחמה כל עוד מתאפשר הדבר. לא ברור מהי יכולת הסחיטה של איראן כלפי סוריה, אך גם אותה תשרת העובדה כי סוריה תישאר מאחז רדיקלי גם בעתיד, וגם היא תבקש לצמצם את הפגיעה בה.

מדוע למרות נקודות החולשה הבסיסיות של הציר, הוא נתפס כמאיים?

א. בשל נחישותה של איראן להתקדם בתכנית הגרעין שלה. יכולת גרעינית באיראן תחולל שינוי גאואסטרטגי עמוק במזרח התיכון, והיא עתידה להביא להתחזקות ניכרת של הציר ולתחושת ביטחון גוברת של מרכיביו.

ב. בשל מגמות בניין הכוח של חברות הציר, שהביאו בין היתר לכך שכוחו של חזבאללה גדול פי כמה וכמה מזה שהיה לו ערב מלחמת לבנון השנייה – ולהכרה בישראל שככל שעובר הזמן, כן המחיר שישלם העורך בזמן עימות עם כמה מחברות הציר, שלא לומר כולן, יהיה גבוה לאין שיעור מזה שהיה במערכות הקודמות.

ג. תחושת האיום במרחב נובעת גם מהעוינות הדתית-עדתית ומהחשש הרוחש המרחב הערבי-סוני כלפי איראן השיעית, חשש שהתחזק עם הפלת משטרו של סדאם והובלת עיראק על ידי הרוב השיעי במדינה (גם הכת העלאוויית, ששלטון המיעוט בסוריה מורכב ממנה, נתפסת בעיני רבים ככזו המזוהה עם השיעה). האיום הנשקף מהציר עולה ביחס ישיר לאופן שחברותיה מציגות את הישגיהן (וההשפעה שיש לכך על "הרחוב הערבי") גם אם אלו אינם עומדים במבחן המציאות. החשש מהציר מועצם גם בשל החלל הקיים במנהיגות בעולם הערבי, חולשת המשטרים הערביים, בראש ובראשונה מצרים, והעובדה כי חברות המחנה "המתון" סובלות מפירוד שורות ומהיעדר אסטרטגיה ברורה ואחידה לבלימת הציר הרדיקלי.

התפקיד הסורי

השיפור במעמדה הבינלאומי והאזורי של סוריה קשור בין היתר לחילופי השלטון בארצות הברית ובצרפת, ל"הכשר" הבינלאומי שהעניקה ישראל לאסאד כאשר ניהלה עמו "שיחות קרבה" בתיווך טורקי בשנת 2008 וברצון של כל הצדדים לנתקה מיחסיה עם איראן. לא מן הנמנע כי ההתקרבות המדודה של סוריה למערב מעוררת חששות באיראן: היא מעלה את "המחיר" של סוריה בתוך הציר, ואף מעמידה במידה רבה את סוריה בעמדה מדינית עדיפה לעומת איראן, מלבד הגברת יכולת ההשפעה של סוריה על חזבאללה בעקבות הידוק שיתוף הפעולה הצבאי שלה עם הארגון והעמקת השפעתה בזירה הפנימית הלבנונית. ארצות הברית וצרפת, ובעקבותיהן במידה רבה גם מדינות כערב הסעודית, נסוגו ממדיניותן הקודמת, מהנידוי ומהבידוד של דמשק, והחלו להתייחס לסוריה כמדינת מפתח בעלת היכולת להשפיע על היציבות בעיראק, בלבנון ובשטחים הפלסטיניים, גם אם תוך כדי העמדת תנאים לשיפור היחסים. ככלל, הקשר בין טהראן ובין דמשק נועד להיות משקל נגד למדינות ערב הפרו-מערביות ולישראל, להוציא אותן מן הבידוד האזורי היחסי שהן שריונות בו ולהעניק למשטרים יתר לגיטימציה מבית ומחוץ. לכן ניסיונות ההתקרבות הללו לסוריה, גם אם אין בהם כדי לנתק את קשריה עם איראן, מכניסים למשוואה שיקולים נוספים שהצמרת הסורית צריכה להתמודד עמם ושהם לצנינים בעיני איראן. טמון בהם פוטנציאל – אף יותר מפתחת משא ומתן עם ישראל – כדי לזרוע חשדנות ואי-אמון ולמסמס מחויבויות שייתכן כי ישנן ביניהן.

למרות האמור לעיל, התקרבות של סוריה למערב, כמו התנעת מהלך מדיני, אינה עתידה, לא בשלב הראשוני לפחות, לפרק את היחסים ההדוקים ביניהן; ולראיה – גם כאשר הפכה סוריה ממדינה מבודדת ומנודה למדינה מחוזרת (תוך כדי גריפת דיבידנדים לא מבוטלים) היא לא שינתה, עד כה לפחות, את פעילויותיה השליליות.¹⁵ לפיכך חידש הממשל האמריקאי רק לאחרונה את הסנקציות המוטלות על המשטר בדמשק והחמיר ההתבטאויות כלפיו בסוגיית העברות אמצעי הלחימה, גם אם לצד המשך דיאלוג מודיעיני בנושא עיראק וניסיון להחיות את המשא ומתן עם ישראל.

יציאתה של סוריה מלבנון ב־2005, מצבה הכלכלי הקשה, אי-הבהירות בנוגע למדיניותה של ארצות הברית כלפיה, המכות שספגה מישראל והתרחקות האופציה המדינית בראייתה – כל אלה "דחפו" במידה רבה את סוריה לזרועותיה של איראן, והביאו להגברת הלכידות בינה ובין יתר מרכיבי הציר. אף שבהתקרבות למערב ולמדינות ערב "המתונות" טמון פוטנציאל לזרוע חשדנות בין חברות הציר, בשל התנהגותו של אסאד נראה כי בשלב זה הוא אינו מעוניין בכך, בייחוד לא על חשבון קשריו עם איראן ועם חזבאללה. באופן טבעי, הסורים יתקשו להחליף קשרים

אלו המוכיחים את עצמם, לטובת הבטחות להסדר או לסיוע כזה או אחר. שינוי התפקיד הסורי בציר, בדגש על הגברת תמיכתה הצבאית-אופרטיבית בחזבאללה, מגביר את יכולת ההשפעה שלה על ארגון הטרור ואת המשקל שלה בתוך הציר.

תפקידה של איראן

העובדה המרכזית בפוליטיקה האזורית בשנים האחרונות היא התעצמותה של איראן; דבר זה הביא שחקנים רבים לנסות לבלום את השפעתה בזירות שונות – הצלחתם תכריע במידה רבה אם עלייתה הייתה יותר מרגע חולף. הניסיון לגבש חזית ערבית "מתונה" (המבטא פחות סימפטומים של דילמת ביטחון ויותר השתקפות של אינטרסים מתחרים) טומן בחובו פוטנציאל לשינוי מאזן העצמה האזורי, ולא לטובתה של איראן, והוא כבר הביא שחקנים שלא שיתפו פעולה בעבר לתאם פעילות ואף לשתף פעולה ביניהן. כך נרמז לא פעם כי ישראל משתפת שיתוף פעולה "שקט" עם מדינות ערביות שונות בשל תחושת האיום המשותף והרצון להחליש את איראן ובעלות בריתה.

בעת הנוכחית ה"ציר" משמש מרכיב בתפיסת הביטחון של איראן, שמשמשת מצידה "עורף אסטרטגי" חומרי ליתר מרכיבו. לאיראן יש אינטרס להציג את עצמה כמובילת הכוחות הרדיקליים כדי להעצים את דימוי כוחה. היא רואה ביתר חברות הציר בראש ובראשונה אמצעי לקידום השאיפות האזוריות שלה. עם החלשתה של איראן תיחלש נטייתה של סוריה להתנהג באופן שלילי, וחזבאללה עשוי לאבד את משענתו העיקרית, והדבר בוודאי ישפיע על שיקוליו. אפילו הבעיה הפלסטינית עשויה להיות "קלה" יותר לפתרון אם יישמט בסיס התמיכה מרגלי חמא"ס. סביר שלא יהיה שינוי באידאולוגיה ובבסיס הרעיוני הרדיקלי של חברות הציר, אך הוא לא יהיה אותו איום. גם אם לא ייעלם הצידוק האידאולוגי, ייחלשו התמיכה החומרית והיכולת לקיים את הציר במתכונתו הנוכחית לאורך זמן.

איראן היא הסרן (Pivot), שהמערך המדיני הנדון מבוסס עליו וניזון ממנו. החלשתה תקל את פתרון מרבית הסכסוכים בזירה – מלבנון עד עיראק – סכסוכים שהיא מזינה והיא ניזונה מהם, ועם היחלשותה (אם בעקבות תהליכי שינוי פנימיים ואם מהפעלת כוח צבאי) הציר אינו צפוי להאריך ימים, בוודאי במתכונתו הנוכחית. יתר על כן, היחלשותה תפחית מהאטרקטיביות שלה בראיית חברותיה לציר ותחליש אותו במידה כזו שהוא יחדל מלהיות איום באותו סדר גודל.

סיכום

מדיניותו של שחקן תלויה במספר רב של שיקולים, אחד מהם – לא בהכרח המכריע – הוא כריתת ברית עם שחקנים נוספים. לכך יש להוסיף את הנסיבות הפרטיקולריות ואת ההבנה של הסיכונים והסיכויים העומדים בפני כל שחקן כמו שהם מתקיימים בעת שהוא צריך לממש את התחייבויותיו. מלבד זה, על כל אחד מהשחקנים פועלים גורמים מרסנים, מבית ומחוץ, וכל אחד מהם צפוי לתת להם את הדעת ולא לפעול "אוטומטית". לפיכך השאלות אם תהיה עזרה הדדית בין מרכיבי מערך מדיני כלשהו, גם זה הנדון, ואם כן איזו, תהיה תלויה גם:

- 1. בעיתוי ובנסיבות.** מטבע הדברים, לחברות הציר תהיה יותר נכונות לפעול כמערך מאוחד אם האינטרסים הביטחוניים המהותיים של כולן יעמדו בסכנה בעת ובעונה אחת. חברות הציר אכן ידעו לדווח על תיאום צבאי בין ארצות הברית לישראל ועל כוונה של שתיהן לתקפס, אך נראה שאין מדובר ביותר מניסיון לאחד שורות באמצעות תעמולה.
 - 2. בזהות התוקף או נתקף.** ככל ש"הנכס" הנפגע חשוב יותר לחברות הברית, כן הלחץ עליהן לפעול יהיה גדול יותר: אין משקל התקפה על איראן כהתקפה על חמא"ס. גם לזהות התוקף ישנה משמעות: אין דין ארצות הברית כדין ישראל. סביר כי הארגונים יהיו משוחררים, גם מבחינה צבאית וגם מבחינות אחרות, לפעול נגד ישראל יותר מאשר נגד ארצות הברית.
 - 3. בחומרת ההתקפה.** אופי התגובה תלוי גם במשמעויות שיש לפגיעה – וההבדל בין פגיעה של ממש באיראן ובין יירוט משלוחי נשק בגבול סוריה לבנון ברור לכולם. עם זאת, התקפה שתחליש מאוד שחקן עלולה להפוך אותו לאטרקטיבי פחות בעבור בעלות בריתו, במצב זה לא יהיה זה נכון מצדן לסייע לו והן עשויות להתרחק ממנו.
 - 4. ביזמה מול תגובה.** בשל מאפייניו של הציר, סביר יותר כי חברותיו ייטו לפעול, בוודאי יחדיו, רק לאחר התקפה על אחת מהן או על כולן ביחד ופחות בעקבות יזמה צבאית משותפת.
- מהניתוח עד כאן עולה כי אין מדובר בברית, בוודאי לא בברית הגנה קלאסית. אין עדות להסכם הגנה פורמלי בין שתי השחקניות הראשיות – סוריה ואיראן – וגם אם נחתם הסכם רשמי (דוגמת ההסכם מדצמבר 2009), סביר כי הוא אינו מגדיר תנאים ברורים שבגינם הן יצאו למבצע צבאי. עם זאת, יש בשיתוף הפעולה בפועל כדי לקבוע "עובדות בשטח" ולהביא אותן בעתיד – מכוח שיתוף פעולה – להידוק השותפות ביניהן.¹⁷ לא מן הנמנע כי ככל שחולף הזמן, כן מעמיק שיתוף הפעולה, גוברת הלכידות ומועצם תפקידם השלילי של השחקנים בציר.
- מלבד האפקט הפסיכולוגי, האיום הטמון בציר הרדיקלי נובע בין השאר מהעובדה כי יותר מבעבר, חברותיו מניחות בצד הבדלים

עמוקים – אידאולוגיים ופוליטיים – לטובת מה שנראה כחיזוק המרכיב הצבאי ביחסים ביניהן. ייחודו של הציר ומידת האיום הנשקף ממנו קשורים לעובדה כי הוא מצליח לקשור לאורך זמן שחקנים בעלי משקל סגולי שונה, אשר לכמה מהם רקע אידאולוגי שונה והנמצאים בזירות שונות. יתר על כן, ככל שעובר הזמן וללא החלשה ניכרת של הכוח המניע אותו (איראן) או "הוצאת" חברה מרכזית כמו סוריה ממנו, חברותיו אינן רואות סיבה – בייחוד בסביבה אסטרטגית נפיצה – לזנוח את הקשרים הצבאיים ביניהן.

בהסתמך על ההתבטאויות שנשמעו בשנה האחרונה מפי חברות הציר, ניתן להתרשם כי רמת התיאום ושיתוף הפעולה ביניהן גברה וכי אף מתקיימת ערבות הדדית מסוימת. למשל, בכירים סורים הצהירו כי אם ישראל תתקוף שוב את חזבאללה בלבנון, "דמשק לא תשב בחיבוק ידיים"¹⁸ ובכירים איראנים הודיעו כי איראן "תגיב בכל אמצעה ובכל כוחה אם ישראל תתקוף את סוריה"¹⁹. גם מהתבטאויותיהם של ראשי ארגוני הטרור הפלסטינים עולה כי חברות הציר מחויבות יותר מבעבר לשמור על האינטרסים של חברותיהן,²⁰ ובמקרים מסוימים אף לצאת להגנתן.²¹ קשה להעריך איזה שיקול יכריע בסופו של דבר בעיני חברות הציר בסיטואציה שאחת או יותר מהן יותקפו. בתרחיש זה, לא מן הנמנע כי דרך פעולתם תהיה שונה מבעבר, ולפיכך אי-אפשר לפסול היחלצות הדדית. ככל מערך מדיני, גם הציר הנדון דינמי בטבעו ונתון לשינויים, ומידת לכידותו תלויה באיזו מידה שותפות האינטרסים בין חברותיו מתקיימת כאמור בכל זמן נתון. גם אם היחלצות לעזרה הדדית אפשרית בנסיבות ייחודיות בלבד, ואף שחברות הציר לא יצאו זו להגנת זו בעבר – אין זה אומר כי הן לא יעשו כך בעתיד. אי-אפשר להוציא מכלל חשבון תיאום זמנות התקפות משותפות או ניצול לחימה בין ישראל לחברה אחרת כדי לפתוח חזית שנייה ושלישית.

בעת הנוכחית הציר עונה על הצרכים של חברותיו – שמבינות את מגבלותיהן ומנמיכות בהתאם את רמת הציפיות שלהן לעזרה הדדית. יתר על כן, הציר מושתת על מערך עמום של שחקנים שאינן שותף לאותה אידאולוגיה ולאותו סט של יעדים ארוכי טווח. אמנם הוא הגביר את כוחו הצבאי, אך הוא סובל מיכולת סיוע מוגבלת, מבעיות יסוד ומאילוצים פנימיים המקשים עליו לפעול כמעריך מאוחד. מטבע הדברים, מידת לכידותו תלויה במידה רבה גם בהתנהגותם של שחקנים חיצוניים שביכולתם להשפיע על העדפותיהן של השחקניות המרכזיות. אם כן, יתרונו מסתכם ביכולתו לתאם מדיניות ולתחזק מאבק מזוין באמצעות שליחים.

האיום הטמון בו עלול לגבור אם תהיה איראן בעלת יכולת גרעינית. הדבר עשוי לתרום לכך שהציר יגדיל את מספר חברותיו, ומחלוקות ביניהן, שנראות כעת מהותיות, עלולות להיזנח ביתר קלות לטובת אימוץ מודוס אסרטיבי וקיצוני

מבעבר. אם תחצה איראן את הסף הגרעיני, ההתנהגות של יתר חברות הציר עשויה להיראות יותר כהשתרכות אחר כוח עולה מתוך רצון לחלוק בשלל. לאיראן יהיה קל יותר בעת ההיא גם להכתיב לבעלות בריתה מדיניות אסרטיבית יותר, העולה בקנה אחד עם האינטרסים שלה, ויהיה פחות מקום לשיקולים מתחרים וליכולת של שחקנים חיצוניים לתקוע טריז ו"למשוך" החוצה חברה זו או אחרת. יהיו לכך השפעות מרחיקות לכת על האופן בו מנהלים מלחמות ובו עושים שלום במזרח התיכון.

הערות

- 1 עקב דומיננטיות השיעים בעיראק ואף ניסיונות התקרבות לאיראן ולסוריה מצד מדינות דוגמת קטאר וטורקיה, אפשר לזהות גם שחקנים אלו כרדיקליים או רדיקליים למחצה.
- 2 ראו למשל: עוזי רבי, "הסדר השיעי: חזון איראני וחשש ערבי", בתוך: עוזי רבי (עורך), **זמן איראן**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2008.
- 3 מיכאל מילשטיין, **מוקאוומה: עלייתו של אתגר ההתנגדות והשפעתו על תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל**, מזכר 102, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל אביב, דצמבר 2009.
- 4 הערכה דומה השמיע ראש חטיבת המחקר באמ"ן, בדיון בוועדת החוץ והביטחון של הכנסת, **הארץ**, 5 במאי 2010.
- 5 אסד לבכירים אמריקאים: "גם במקרה של הסכם שלום עם ישראל, תהיה מוכנה סוריה רק להפסקת אש ולהצבת שגרירות בדמשק [...]" **הארץ**, 3 באוקטובר 2010. ראו גם: נשיא סוריה: "מחיר ההתנגדות אינו גבוה ממחיר השלום", רויטרס, 28 במרץ 2010.
- 6 ראש אמ"ן בכינוס השנתי של המכון למחקרי ביטחון לאומי, 15 בדצמבר 2009.
- 7 ברק רביד, "ראש הממשלה בנימין נתניהו: איראן מנסה לחרחר מלחמה בין ישראל לסוריה", **הארץ**, 11 במאי 2010.
- 8 **הטיימס** דיווח לאחרונה כי ברשותו תצלומי לוויין המוכיחים כי חזבאללה מעביר בחופשיות כלי נשק רבים, ובהם טילי קרקע-קרקע, מבסיס בעיר אדזה בסוריה ללבנון. לפי הדיווח, מוצאם של כלי הנשק במתקן מסוריה או מאיראן ו"כוחות חזבאללה מורשים לתפעל את המתקן בחופשיות [...]" *Times Online*, May 28, 2010.
- 9 *Jane's Defence Weekly*, March 31, 2010.
Charles Levinson, "Iran arms Syria with radar", *The wall street journal*, June 30, 2010.
- 10 ראש אמ"ן בכינוס השנתי של המכון למחקרי ביטחון לאומי, 15 בדצמבר 2009.
- 11 הערכה דומה השמיע סגן הרמטכ"ל, האלוף בני גנץ, בכינוס "מצב האומה" במכון למחקרי ביטחון לאומי, 17 במאי 2010.
- 12 בזמן מלחמת לבנון השנייה ובעקבות המצב הכלכלי באיראן נמתחה ביקורת פנימית, גם אם מוגבלת, על המשטר בשאלה מדוע הכספים הללו לא מופנים לטובת רווחתם של אזרחי איראן. לשאלת היקף הסיוע של איראן לחזבאללה ראו: Defense Intelligence Agency, *Unclassified Report on Military Power in Iran*, April 2010. http://media.washingtontimes.com/media/docs/2010/Apr/20/Iran_Military_Report.pdf
- 13 אפרים קם, "האיתוללה, החזבאללה, וחשן נסראללה", **עדכן אסטרטגי**, כרך 9, גיליון 2, אוגוסט 2009.
- 14 "היועץ לביטחון לאומי ג'יימס גונס: איראן עלולה להגיב ללחץ הבינלאומי בתקיפת ישראל", **הארץ**, 30 בינואר 2010.

- 15 במאי 2010 החליט נשיא ארצות הברית ברק אובמה להאריך את הסנקציות על סוריה בשנה נוספת, והממשל משהה עד רגע זה את מינוי השגריר החדש לסוריה, שהוחזר לפני חמש שנים בעקבות רצח ראש ממשלת לבנון לשעבר רפיק אל-חרירי.
- 16 אלוף פיקוד הצפון הדגיש את ההעמקה הניכרת של מעורבות איראן בלבנון כלקח ממלחמת לבנון השנייה ולאחר הסתלקותו של עמאד מורניה וכן את העמקת התפקיד השלילי והסיוע שסוריה מעניקה לארגון, סיוע שגם הוא העצים מאוד מאז מלחמת לבנון השנייה. ראו: כנס במכון למחקרי ביטחון לאומי: מענה ביטחוני לאיום משתנה, 24 בינואר 2010.
- 17 **אל-סיאסה** (כווית) דיווח ב־30 במאי 2010 כי בפסגה המשולשת בדמשק (ב־25 בפברואר 2010) אמר נשיא סוריה בשאר אל-אסד לנשיא איראן אחמדינג'אד ולמזכ"ל חזבאללה חסן נסראללה כי הוא רואה בחזבאללה חלק בלתי נפרד מצבא סוריה ויספק לו את כל הציוד הדרוש, תוך כדי שמירה על עצמאות הארגון. על פי הדיווח, הקצה אסד לארגון שני בסיסי צבא, אחד ליד העיירה עדרא, סמוך דמשק, ואחד ליד אתר הנופש בלודאן, בגבול סוריה-לבנון, ואף הבטיח כי במקרה של מתקפה על לבנון תשלח סוריה לחזבאללה 5,000 לוחמים מהכוחות המיוחדים, ובהם מומחים לטילים ומערכות להגנה אווירית, שיפעלו בפקודו של חזבאללה. ממרי, 2 ביוני 2010.
- 18 **הארץ**, 30 באפריל 2010.
- 19 סמזכ"ל חזבאללה: "גאים בהשתייכות לציר האיראני-סורי". סגן מזכ"ל חזבאללה, נעים קאסם ציין שארגונו מתייחס להאשמתו בהשתייכות לציר האיראני-סורי כאות כבוד, אך אמר שאין מדובר בציר אלא בתיאום עמדות בין איראן, סוריה וארגוני ההתנגדות בלבנון ובפלסטין. **אל-וטן** (ערב הסעודית), 31 במארס 2010.
- 20 מזכ"ל הג'האד האסלאמי רמדאן שלח אמר בנוגע למתקפה על איראן כי פגישותיו של אחמדינג'אד עם בשאר אל-אסד, עם חסן נסראללה ועם מנהיגי הפלגים הפלסטיניים מלמדות שמתקפה על גורם כלשהו מבין גורמים אלה פירושה מתקפה על כולם.
- אל-חיאאת** (לונדון), 25 במארס 2010. נעים קאסם, סגן מזכ"ל חזבאללה, טען כי ישראל תשלם מחיר כבד על תקיפה באיראן: "ישראל או ארצות הברית לא יכולות פשוט להפציץ את איראן ולצפות שהעניינים ימשיכו להתנהל כסדרם – כל התקפה על איראן עלולה להצית את כל האזור [...]". רויטרס, 18 במארס 2010.

מוסף מיוחד:

**טרור המתאבדים:
אל־קאעדה, חמא"ס וישראל**

המאמרים במוסף זה מתבססים על הרצאות שנשאנו בערב עיון שהתקיים במכון למחקרי ביטחון לאומי ב־22 במארס 2010 בנושא: "אל־קאעדה, ישראל והמערכה נגד הטרור".

עבדאללה עזאם והשפעת משנתו הרעיונית על תפיסת הג'האד והאסתשהאד של אל-קאעדה וחמא"ס

אסף מליח

ארגון אל-קאעדה ותנועת חמא"ס מוכרים היטב ברחבי העולם, אולם לא רבים מכירים את מי שהגה את רעיון הקמת ארגון אל-קאעדה ותמך רבות בהקמתה וביסוסה של תנועת חמא"ס – השייח' הפלסטיני עבדאללה עזאם. במאמר זה אתחקה אחר הקשר של עבדאללה עזאם לשני הארגונים האסלאמיים הרדיקלים הללו ואחשוף את השפעתו המכרעת על הנדבכים המרכזיים באג'נדה שלהם – הג'האד (מלחמת הקודש)¹ והאסתשהאד (מות קדושים).

עבדאללה עזאם וארגון אל-קאעדה

הקשר הפלסטיני לג'האד העולמי החל עוד בשנות השמונים, בימי מלחמת אפגניסטן. קשר זה קרם עור וגידים עוד לפני שהוקם ארגון אל-קאעדה, כאשר אלפי מתנדבים מוסלמים ערבים ולא ערבים, ובהם כמה עשרות פלסטינים, הגיעו לאפגניסטן כדי לסייע למג'אהדין האפגנים בלחימתם נגד הפולש הסובייטי ונגד המשטר האפגני הפרו-סובייטי. המתנדבים הפלסטינים לחמו כתף אל כתף עם מתנדבים מוסלמים מלאומים שונים, ויצרו עמם קשרי חברות עמוקים. מי שריכז את הגעתם, אימונם ושליחתם לשדה הקרב באותה תקופה היה השייח' הפלסטיני עבדאללה עזאם, שהסתייע בתלמידו-מעריצו וחברו הקרוב אוסאמה בן לאדן. עבדאללה עזאם נולד בשנת 1941 בכפר סַלַת אל-חַאדְת'יה, מצפון מערב לג'נין. בעקבות מלחמת ששת הימים הוא עבר עם משפחתו לירדן, ושם הצטרף בשנת 1969 ל"אחים המוסלמים". בשנת 1973 סיים בהצטיינות את לימודי

ד"ר אסף מליח הוא מומחה בעל שם עולמי לאסלאם הרדיקלי, בדגש על הג'האד העולמי וארגון אל-קאעדה. הוא משמש חוקר בנושא המזרח התיכון הערבי במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בר-אילן ויועץ חיצוני למכון למדיניות ואסטרטגיה שבמרכז הבינתחומי בהרצליה.

התואר השלישי ב"שורשי ההלכה" באוניברסיטת "אל-אזהר" הדתית שבקהיר. בשנת 1981 עבר לערב הסעודית, ובאותה שנה הושאל מאוניברסיטת המלך עבד אלעזיז שבג'דה ללמד באוניברסיטה האסלאמית באסלאמאבאד שבפקיסטן, צעד שאפשר לו להתקרב לג'האד האפגני שעניין אותו מאוד בתקופה ההיא. בשנת 1984 התפטר עזאם מהאוניברסיטה האסלאמית, והשתקע עם משפחתו בעיירת הגבול הפקיסטנית פֶּשָׁאור, שם הקים עם אוסאמה בן לאדן את "המשרד למתן שירותים למג'אדה'ין", שפעל כמרכז לגיוס מתנדבים מוסלמים ותרומות מכל רחבי העולם למען המג'אדה'ין האפגנים וכן עסק בתחומים שונים כמו חינוך, בריאות, הסברה, מתן סיוע צבאי, מימון והקמת מחנות אימונים.²

עבדאללה עזאם היה זה שהניח את היסודות להקמת ארגון אל-קאעדה, והיה לאורך כל תקופת מלחמת אפגניסטן, ולמעשה עד היום, למורו הרוחני של אוסאמה בן לאדן. על בסיס רעיון אֶל־קאעֶדָה אלצֶלֶפָה (הבסיס המוצק), שהגה עזאם ונזכר לראשונה במאמר באותו השם בירחון **אלג'האד** (אפריל 1988), הכריז אוסאמה בן לאדן בסוף נובמבר-תחילת דצמבר 1989 בפשאור על הקמת הארגון. המאמר נפתח בפסקה:

"כל עיקרון חייב שיהיה לו חיל חלוץ שיישא אותו. [חיל החלוץ] יישא במחיר יקר ויסבול קרבנות רבים בזמן שהוא סולל את הדרך אל החברה [האסלאמית]. אין אמונה, בין שהיא ארצית ובין שמימית, שאינה זקוקה לחיל החלוץ הזה, שישקיע את כל מה שיש לו למען ניצחון אמונתו. חיל החלוץ הזה הוא הבסיס המוצק (אל-קאעדה אלצלפה) של החברה המיוחלת".³

עזאם ציין כי יקום אדם ש"מכר את עצמו לאללה" ויקרא בקולי קולות לדבוק באללה. סביב אדם זה תתאסף קבוצה מובחרת, שתהיה הבסיס המוצק של החברה האסלאמית, והוא יתעמת עם ה"ג'אהל'יה" המקיפה אותו. אין מנוס מכך שהאדם אשר ינהיג את הקבוצה המובחרת הראשונה יתחיל באיסוף האנשים ובחינוכם על ברכי האמונה: "יחוד האל וייחוד השמות והתארים (של האל)."⁴

באותו מאמר מאפריל 1988 קבע עזאם שמונה קווים מנחים לטיפול חיל החלוץ שיהיה הבסיס המוצק: הראשון – אין מנוס מכך שחיל החלוץ יגדל בתוך כבשן התלאות וגלי האסונות. השני – על ההנהגה המדריכה להשתתף במסע הייסורים, הזיעה והדם. אין מנוס מכך שההנהגה תהיה חיקה החם של התרנגולת שתחת כנפיה יגדלו האפרוחים הללו, ואין מנוס מתקופה ארוכה של טיפוח וחינוך. השלישי – אין מנוס מכך שחיל החלוץ יתנזר מההנאות הזולות של העולם הזה ושיהיה לו צביון שונה, אשר יתבטא בפרישות ובסגפנות. הרביעי – על חיל החלוץ להיות מלא באמונה איתנה וחדור תקווה גדולה לזכות בניצחונו. החמישי – אין מנוס מהתעקשות ומהחלטה תקיפה להמשיך במסע, לא משנה כמה זמן הוא יימשך. השישי – הצידה לדרך היא מהצרכים החשובים ביותר במסע, ובכללה

המידות הטובות, אורך הרוח והתפילה. השביעי – על חיל החלוץ לדבוק ב"אמונת הידידות וההתנערות מאחריות", שפירושה הפגנת נאמנות וידידות ("וְלֹאֲךָ") כלפי המאמינים מצד אחד ושנאה כלפי ה"כופרים" והתנערות מאחריות ("בְּרֹאֲךָ") להם מצד שני (במונח "כופרים" התכוונו עזאם וחכמי דת אחרים לא רק לעובדי האלילים, כפי שמופיע בקוראן, אלא גם ל"עמי הספר" – היהודים והנוצרים). השמיני – אין מנוס מכך שחיל החלוץ יכיר את התכניות העולמיות הנרקמות נגד האסלאם.⁵

כדי להחדיר באותו חיל חלוץ את הכמיהה לִאֲסֵתְשָׁהָאד (מות קדושים) כתב עזאם את הדברים האלה: "הַשְׁהִידִים הם אלו שכותבים את ההיסטוריה של האומות, שכן ההיסטוריה של האומות לא נכתבת אלא בזיעה ודם, הם אלו שבונים את ארמון התהילה, שכן ארמונות התהילה לא נבנים אלא באמצעות גולגולות ואיברים שנקרעו מהגוף, הם אלו ששומרים את עץ הדת הזו מפני קמילה והתייבשות, שכן עץ הדת הזו לא יושקה אלא בדם, הם הפיקחים, שכן הם ידעו את דרכם לאללה, ואילו אחרים מקוננים עליהם ואחרים לועגים למחשבתם, הם אשר אוהבים את המוות כדי שיוענקו להם החיים (שאחרי המוות)..."⁶

עבדאללה עזאם הועיד לחיל החלוץ את יישום תיאורית הג'האד האסלאמי העולמי שהגה באפגניסטן. שורשי תיאוריה זו צומחים משני מקורות: הראשון – פסוק הקוראן: "אולם את הנמנעים, החוטאים לנפשותיהם, ישאלו המלאכים במותם: 'למה לא הצטרפתם ליורדים למלחמה ומה היו מעשיכם?' וכאשר יענו: 'היינו חלשים וחסרי כוח במקומותינו', יוגד להם: 'האם אין ארץ אללה נרחבת? הלוא יכולתם להגר ממקומכם ולהצטרף למלחמה'. חוטאים אלה, מעונם וסופם האיום הוא הגיהנום" ["פרשת הנשים", פסוק 97]. השני – החובה האישית שכפה האסלאם על מאמיניו משחר ימיו: להדוף את האויב התוקף את אדמות האסלאם.⁷

תיאורית הג'האד האסלאמי העולמי מחולקת לשני מסלולים: עיקרי ומשני. את עיקר הכוח המוסלמי העולמי יש לרכז באדמה אסלאמית אחת שהג'האד מתקיים בה ובה הסיכוי הטוב ביותר לנצח את הכופרים התוקפים ולהקים את משכן האסלאם (בתקופת עזאם הייתה זו אפגניסטן), לשחררה, ולאחר מכן לעבור לאדמה אסלאמית אחרת שמתקיימים בה אותם תנאים (בתקופת עזאם הייתה פלסטין בעדיפות ראשונה), וכן הלאה עד שחרור כל האדמות האסלאמיות והקמת הח'ליפות האסלאמית, שתשתרע מאינדונזיה שבמזרח עד מרוקו וספרד שבמערב. אולם עד שחרור כל האדמות האסלאמיות יש לקיים, בו בזמן ובמידת האפשר, ג'האד גם באדמות האסלאמיות שעתידות להיות משוחררות (למשל מצרים ואלג'יריה) וכן באדמות שמתקיים בהן עימות בין המוסלמים "העשוקים" לשליטיהם המוסלמים או הלא מוסלמים (למשל בפיליפינים).⁸

עזאם לא רק חידש את רעיון הג'האד האסלאמי העולמי אלא גם פיתח אותו והחדירו לתודעת המוסלמים בעולם באופן מעשי ולא רק באופן תיאורטי, כמו שעשו מוסלמים רדיקלים אחרים. הוא היה הראשון בעולם שפסק כי הג'האד האסלאמי העולמי לשחרור אפגניסטן ושאר האדמות האסלאמיות הכבושות הוא חובה אישית המוטלת על כל המוסלמים, ובעצם גיוסם וליכודם של אלפי המתנדבים המוסלמים הערבים והלא ערבים תחת קורת גג אחת היו הוא ובן לאדן חלוצים בהצלחתם גם ליישם, ולא רק לחדש, את רעיון הג'האד האסלאמי העולמי.

יצוין כי עבדאללה עזאם הדגיש את העובדה שהג'האד לשחרור אפגניסטן החל דווקא נגד השליטים המוסלמים ה"כופרים" ("האויב הקרוב") ולא נגד הסובייטים ("האויב הרחוק").⁹ הדגשה זו חשובה, שכן היא מאותתת למשטרים בעולם הערבי והמוסלמי, שאינם שולטים לפי ה"שריעה" (החוק הדתי המוסלמי) ובכך פוגעים ברעיון ה"חאכְמִיָה" (ריבונות האל עלי אדמות), כי עובדת היותם מוסלמים אינה מעניקה להם חסינות מפני הג'האד הלוחמני וקיימת לגיטימציה להפלתם בכוח בכל עת.

אף שלא ידוע מתי בדיוק הוקם ארגון אל־קאעדה, פרט לסמיכות להתנקשות בחיי עזאם, כלומר בסביבות נובמבר 1989, ידוע ששם הארגון נזכר רשמית בפשאוור רק לאחר מותו של עזאם בסוף נובמבר־תחילת דצמבר 1989. דבר ברור נוסף הוא שעבדאללה עזאם סיים את חייו כמורו הרוחני של אוסאמה בן לאדן וכידידו הקרוב ושכן לאדן המשיך לדבוק ברעיון הג'האד האסלאמי העולמי שהגה מורו. לא בכדי אימץ בן לאדן לארגונו את השם "אל־קאעדה", שהוא בעל משמעות סמלית הקושרת בין השניים.

עבדאללה עזאם ואוסאמה בן לאדן הודפים את הטענות בדבר נטישת הג'האד בפלסטין

עבדאללה עזאם ספג חצי ביקורת רבים על "נטישת" פלסטין והליכתו לאפגניסטן. לא זו בלבד, הוא הואשם בהחלשת הג'האד בפלסטין בעקבות משיכת צעירים פלסטינים וערבים לאפגניסטן. אלא שעזאם, חסיד הגישה ש"ההגנה הטובה ביותר היא ההתקפה", לא נשאר חייב. בהרצאה שנשא בעצרת אשר ארגנה "ההתאחדות הלאומית של הסטודנטים בכווית" בראשית שנת 1989 הוא תקף בחריפות רבה את מבקריו:

"יוכיח אותי מי שיוכיח אותי, ומי שרוצה שיביט בעיניי ברוגז ובכעס [...] ריבוני אמר לי – אלה המאמינים שיושבים בחיבוק ידיים אינם שווים למג'אֶהֶדִין (לוחמי הקודש) בממונם ובנפשם, ושכרם יהיה רב יותר משל הראשונים [...] אֶמְרוּ – זה פלסטיני סורר ומורה שזנח את בעייתו ויצא אל מחוץ לארצו להיות עבד

נרצע לאנשים זרים. אמרו מה שתמצאו. בנוגע לג'האד, אני עבד נרצע לג'האד האפגני, מכיוון שאני מצאתי את האסלאם האמיתי כאן [...] מצוות הלחימה היא מצווה המוטלת על כל מוסלמי שיכול לשאת נשק [...] אם איננו יכולים לעבוד את אלה בארץ הזאת, עלינו להגר לארץ אחרת שנוכל לעבוד בה את אלה, שאם לא כן, נמות חלשים וסופנו גיהנום [...] אלה עורר בלבי תקווה לטעום את מתיקות הג'האד בפלסטין בשנים 1969–1970. לאחר מכן מוגרה פעילות ההקרבה בירדן ונסגרו הגבולות, פעילות הג'האד צומצמה, והמחשבה ה"ג'האדית" בין האנשים נאסרה. חשבת: היכן יש ג'האד, ומצאתי כברת אדמה ששמה אפגניסטן וניסיתי להגיע אליה, ואללה הנחה לי את הדרך להגיע אליה".¹⁰

בהקדמה לספר **ד'פריאת פלסטין (זיכרונות פלסטין)** הסביר עבדאללה עזאם מדוע "זנח" את הג'האד בפלסטין לטובת הג'האד באפגניסטן. עזאם תיאר את רצונו העז לשחרר את פלסטין ואת מסגד אלאקצא, ובתוך כך יצר זיקה בין המלחמה באפגניסטן למאבק הפלסטיני. כך כתב עזאם:

"אני פלסטיני, ולו מצאתי דרך [להיכנס] לפלסטין ולרחבת [מסגד] אלאקצא, הייתי מעדיף להילחם בה [...] מי שחושב שה'ג'האד" באפגניסטן הוא הזנחה של הבעיה האסלאמית בפלסטין, הרי שהוא מדמיין [...] סיפור הדמים בכאבול הוא סיפור מלחמת פלסטין הפצועה [...] אנו מצהירים בפני היהודים וגורורותיהם ובפני האמריקאים והקומוניסטים: לא ננוח ולא נשקוט עד אשר נשוב לג'האד בפלסטין. אכן, הושם חוצץ בינינו ובין הג'האד בפלסטין בגלל הנסיבות ובגלל השמירה בגבולות, אבל אין זה אומר שהפסקנו לחשוב על פלסטין [...] פלסטין קודמת לאפגניסטן, אולם לאחר שידינו נכבלו באזיקים ונסגרו הגבולות, סירבנו להמשיך לחיות כך ויצאנו לארץ המאבק, אפגניסטן".¹¹

בנוגע לטענות כי הוא מושך צעירים פלסטינים לאפגניסטן ובכך מחליש את הג'האד בפלסטין, טען עזאם כי על הפלסטינים להגר לאפגניסטן מכיוון ששם הם יתחזקו מבחינה דתית וירכשו את הניסיון הצבאי והמנטלי שסייע להם לשחרר את פלסטין. בעצרת שקיימה "ההתאחדות האסלאמית למען פלסטין" בדצמבר 1988 באוקלהומה סיטי, במלאות שנה לפרוץ האינתיפאדה הפלסטינית, אמר עזאם:

"בני פלסטין, הגיע זמנכם להישבע אמונים למוות, טוב למות בכבוד [...] בני פלסטין, אין חזרה אחרי היום, לכו אחר המוות, לא מכבר נפתחה לכם הדרך, הגיע הזמן לעלות למדרגת ההכנה והמוות למען אלה ("אִסְתִּשְׁהָד") [...] בני פלסטין, ההזדמנות שלכם להתאמן בכל סוגי הנשק [באפגניסטן] פתוחה, זו הזדמנות פז, אל תחמיצו אותה [...]".¹²

בן לאדן, כמו עזאם, חטף חצי ביקורת לא מעטים על שהזניח את הג'האד בפלסטין והתמקד באפגניסטן, בעיראק ובמקומות אחרים. תשובתו לביקורת כלפיו הייתה זהה לזו של עזאם – כי סדר הקדימויות נקבע לא לפי איזו אדמה חשובה יותר אלא מה דחוף יותר וקרוב יותר לחיי האנשים. כדוגמה הוא הביא את מקרה אפגניסטן של שנות השמונים.¹³

עבדאללה עזאם ותנועת חמא"ס

עבדאללה עזאם נקשר לתנועת חמא"ס מיום הקמתה (דצמבר 1987). הוא ראה בחמא"ס את חוד החנית בעימות הדתי נגד היהודים בפלסטין וממשיכת דרכה של התנועה האסלאמית (שלוחת "האחים המוסלמים"), שהוא עצמו היה פעיל בה בשנות השישים. בריאיון לרשות אֶלְג'ִיזֶה (דצמבר 1998) הצהיר אוסאמה בן לאדן כי לאחר פרוץ האינתיפאדה הראשונה עמד עֶזָאם בקשר הדוק עם תנועת חמא"ס וכי ספריו זכו לתפוצה רחבה בגדה המערבית וברצועת עזה.

לא רק העובדה שעזאם וחמא"ס נמנו עם אותה תנועת אם – תנועת "האחים המוסלמים" – חיזקה את הקשר ביניהם אלא גם לקרבה האידאולוגית היה משקל חשוב, אם לא החשוב ביותר. בחינת מצעה של התנועה, שהתפרסם ב־18 באוגוסט 1988, אל מול משנתו הרעיונית של עזאם ממחישה לנו את הקרבה האידאולוגית הזו. כך לדוגמה נכתב בסעיף 6 באמנת חמא"ס כי נאמנותה של התנועה נתונה לאללה, האסלאם הוא אורח חייה, והיא פועלת למען הנפת דגלו של אללה על כל סנטימטר מאדמת פלסטין.¹⁴ סעיף 7 באמנה מגדיר את תנועת חמא"ס "תנועה אסלאמית עולמית שאנשיה פזורים בכל רחבי העולם ופועלים למען חיזוק השפעתה". מלבד זה, סעיפים 14 ו־15 באמנה קושרים את בעיית שחרור פלסטין לשלושה מעגלים: המעגל הפלסטיני, המעגל הערבי והמעגל האסלאמי. מכיוון שכך, סעיפים אלו קובעים ששחרור פלסטין הוא חובה אישית המוטלת על כל המוסלמים באשר הם. בכך סעיפים 7, 14 ו־15 יוצרים זיקה ישירה בין אמנת חמא"ס לתיאורית הג'האד האסלאמי העולמי של עזאם. סעיף 11 באמנה מגדיר את אדמת פלסטין כאדמת הקדש (נֶקֶף) שאין רשות לשום אדם לוותר עליה או לשאת ולתת ולו על שעל אחד ממנה. עוד מגדיר סעיף זה את כל האדמות שהיו אי־פעם – ועודן – "נֶאֶר אֶלְאֶסְלָאם" (משכן האסלאם) כאדמות ששייכות למוסלמים עד אחרית הימים.¹⁵ סעיף 12 באמנה קובע כי אם האויב פולש לאדמת המוסלמים, ה"ג'האד" נעשה חובה אישית המוטלת על כל המוסלמים, ואין המוסלמים נדרשים לבקש רשות משום גורם לצאת ל"ג'האד" נגד הפולש.¹⁶ סעיף 13 באמנה מגדיר את העימות המתנהל עם היהודים על השליטה בפלסטין כעימות דתי, וויתור על חלק כלשהו ממנה כמוויתור על חלק מהדת. לכן גם דוחה סעיף זה מכול וכול את זְמֻת השלום ואת הוועידות הבינלאומיות שנועדו להסדיר את הבעיה הפלסטינית וקורא לפתרון הבעיה רק בדרך של ג'האד לוחמני.¹⁷ סעיף 16 באמנה מדגיש את החינוך האסלאמי כצעד בדרך לשחרור פלסטין, לצד ההכרח ללמוד בצורה מעמיקה את האויב.¹⁸ סעיף 22 באמנה מצביע על היהודים ("האויבים") כעל מי שהשתלטו על התקשורת העולמית באמצעות הונם. עוד מצביע הסעיף על היהודים כמי שאחראים לרוב המהפכות והמלחמות שאירעו בעולם, כגון המהפכה הצרפתית, המהפכה הבולשביקית, מלחמת העולם הראשונה ומלחמת העולם

השנייה. כן הם אחראים ל"הצהרת בלפור", שהם השיגו אותה בזכות עושרם.¹⁹ סעיף 32 באמנה מצביע על שאיפות ההתפשטות של הציונות, בעודו מפנה את הקורא ל"פרוטוקולים של זקני ציון" המפרטים את תכניותיה. הוא מכריז על תנועת חמא"ס כעל חוד החנית במעגל העימות עם הציונות העולמית ומדגיש כי לעמים הערביים והאסלאמיים שמור התפקיד הבא (בעימות) נגד היהודים "סוחרי המלחמות".²⁰

אף שלא תמיד עלה מצעה של תנועת חמא"ס בקנה אחד עם המשנה הרעיונית של עזאם – למשל בהקשר של אימוץ הלאומיות הטריטוריאלית ("הַטְּוִיָּה") מצד חמא"ס והכללתה כחלק מהאמונה הדתית לעומת דחיית הלאומיות הטריטוריאלית ואימוץ הגלובליות האסלאמית מצד עזאם – לא היה בכך כדי להפריע לעזאם לתמוך בתנועה זו, הן פיננסית והן אידאולוגית.²¹ ייתכן שההכרה כי התעלמות מההיבט הלאומי של הבעיה הפלסטינית תותיר את חמא"ס מחוץ למשחק הפלסטיני אפשרה לעזאם להתפשר עם התנועה בעניין זה.

על דבר אחד לא היה עזאם מתפשר עם חמא"ס לו היה בחיים, והוא הנכונות של חמא"ס לחתום על "הַדְּנָה" (חווה שלום זמני ארוך טווח) עם ישראל, כמו שקרה לאחר הניצחון בבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית ב־25 בינואר 2006.²² עזאם – בהסתמכו על פסקי הלכה של חכמי דת מוסלמים שקדמו לו ועל פסוק 36 שב"פרשת החזרה בתשובה" שבקוראן: "אך בעובדי אלילים הילחמו בלא הפסקה אם הם נלחמים בכם, ודעו כי אללה הוא עם היראים" – קבע שאפשר לקיים חווה שלום זמני עם היהודים ה"כופרים", כלשונו, רק בתנאי שהוא משרת את האינטרסים של המוסלמים ואינו מאיים עליהם ובתנאי שהוא לא יכלול סעיפים מסוימים כמו ההכרה בזכותם על פיסה מאדמות המוסלמים, שכן אדמת האסלאם איננה שייכת לאיש, זולת אללה, ואין לאף אחד זכות לשאת ולתת עליה. מאחר שמבחינת עזאם חווה שלום זמני עם ישראל מעניק הכרה בזכותם של היהודים ה"כופרים" על פלסטין, הוא אסר בתכלית האיסור לחתום עליו כל עוד מדינת ישראל קיימת.²³ טיעון זה מסביר את הקריאה של אִיִּמָן אלִּטְ'וִאֵהֲרִי, סגנו של בן לאדן, ב־6 במארס 2006 לממשלת חמא"ס שלא לכבד את ההסכמים אשר נחתמו עם ישראל ("הסכמי הכניעה" כלשונו) ולהמשיך בג'האד נגדה עד שחרור פלסטין.²⁴

עבדאללה עזאם העריך מאוד את השייח' אחמד יאסין, מנהיגה הרוחני של חמא"ס, וכינה אותו "סמל העמידה האיתנה של התנועה האסלאמית". בעצרות אסלאמיות בארצות הברית, שהוא הוזמן אליהן כאורח כבוד ונכחו בהן נציגי תנועת חמא"ס, הוא נהג לחלוק כבוד ליאסין מעל במת הנואמים. כך עשה למשל בעצרת שקיימה "ההתאחדות האסלאמית למען פלסטין" בדצמבר 1988 באוקלהומה סיטי, באומרו:

"מכאן אני רוצה לפנות לאדם המשותק אשר חינך את הדור, אשר עמד מול היהודים באמצעות האבנים הללו – אחמד יאסין – ברכות מעל הבמה הזו, האיש אשר מניע דור אבל הוא לא יכול לנוע".²⁵

עזאם חלק כבוד לשייח' אחמד יאסין גם בכתביו, בהציבו אותו בראש רשימת בני התנועה האסלאמית "שפעלו למען שחרור פלסטין מאז שנת 1948 ושבזכותם חזרו צעירים רבים בתשובה". עזאם ייחד ליאסין מקום מרכזי בהוצאת צעירי התנועה האסלאמית לרחובות בראשית האינתיפאדה הפלסטינית הראשונה. הוא הדגיש כי אף שהאינתיפאדה הפלסטינית הראשונה החלה בפעולות צבאיות אשר ביצעו פעילי הג'האד האסלאמי והפת"ח, ואף שתנועת חמא"ס פעלה בתחילה כחלק ממערך הג'האד הפלסטיני נגד ישראל ולא כמובילה שלו, בזכות כושר הארגון של יאסין ואופייה האסלאמי המיוחד של התנועה, היא התבלטה עד מהרה בזירה הפלסטינית, וזכתה בתמיכה ציבורית פלסטינית רחבה.²⁶

הקרבה שחש עזאם לתנועת חמא"ס וההיכרות שלו עמה באו לידי ביטוי בספר שכתב על אודותיה **חמא"ס – השורשים ההיסטוריים והאמנה**. עזאם חותר להוביל את הקורא למסקנה הסופית שהגיע אליה, כלומר, רק חמא"ס מסוגלת להשיב את פלסטין לידי המוסלמים בעידן הנוכחי.

עזאם עסק רבות בגיוס כספים למען תנועת חמא"ס הן בסיוריו במדינות ערב והן באמצעות סניפי "המשרד למתן שירותים למג'אהדין" בארצות הברית. אחד הציגויות להעברת כספי תרומות לחמא"ס היה מוסדות שפעלו מטעם אש"ף בגדה המערבית וברצועת עזה, כגון "אגודת הצעירים הפלסטינים" ו"התאחדות הסטודנטים של פלסטין".²⁷

תנועת חמא"ס אימצה לחיקה בחום רב את עבדאללה עזאם ואת קריאתו לדבוק בג'האד ולבקש את המוות למען אללה (אֶסְתִּישָׁהָד). באיגרת מטעם התנועה, שהתפרסמה בפברואר 1990 לזכרו של עבדאללה עזאם, נכתב כי היא הושפעה מאוד מצוואתו, בעיקר בעניין הג'האד והקרבת הנפש:

"המילים שכתבת בצוואתך נחרטו כה עמוק בנפשותינו [...] לכן יהיה ערב לנו להיענות להן למען יישארו כנברשת שתאיר לצעירינו את דרך הג'האד" [...]. כאשר אנו קוראים בצוואתך: "אהבת הג'האד השתלטה עלי, על חיי, על נפשי, על רגשותי, על לבי" [...] כאשר אנו קוראים בצוואתך לבניך: "חיי אלוהים, לא יכולתי לחיות בלול שלי עמכם כמו שחיה התרנגולת עם אפרוחיה בעוד אש הייסורים שורפת את לבבות המוסלמים" [...] וכאשר אתה חוזר על אמרת יחידי הסגולה שחיו לפניך: "השתוקקו למוות ויוענקו לכם החיים", נכנסות מילותיך הכנות לנפשותינו עד כי הפכו אצל צעירינו ללבה שיוקרת את האש שלה על חיילי האויב העושק, באופן שהיית שבע רצון מקיומה של חמא"ס ובאופן ש[חמא"ס] הפכה למזופת בכל רחבי העולם".²⁸

ביטויים נוספים להערכה הרבה שרחשה תנועת חמא"ס לעבדאללה עזאם ולראייתה אותו כחלק אינטגרלי ממנה אנו רואים בהכרזתה על שביתה כללית בגדה המערבית וברצועת עזה ב-27 בדצמבר 1989, במחאה על ההתנקשות בחייו;²⁹ באיגרת התנחומים שפרסמה התנועה לאחר ההתנקשות בירחון אלג'האד, שהציבה אותו בראש "קדושיה";³⁰ באיגרת שכתבה התנועה לזכרו בגיליון 90 של השבועון להיב אלמערפה (10 בפברואר 1990), שהיא הבטיחה בו לנקום את דמו;³¹ ובמאמר שהקדישה לו התנועה בירחונה פלסטין אלמסלמה (ינואר 1990) תחת הכותרת "חכם הדת בוגר אוניברסיטת אלאזהר ד"ר עבדאללה עזאם בשיירת הקדושים".³² את אות ההוקרה הגדול ביותר העניקה חמא"ס לעזאם באמצעות כינוי הזרוע הצבאית של התנועה בגדה המערבית בראשית שנות התשעים על שמו – "גדודי השהיד עבדאללה עזאם". כעבור שנים אחדות אוחד שמה של הזרוע הצבאית של חמא"ס בגדה עם שמה של הזרוע הצבאית של התנועה ברצועת עזה, לשם "גדודי השהיד עז אלדין אלקסאם".³³ בסוף שנת 2006 עשתה חמא"ס מחווה גדולה נוספת לעזאם כאשר קראה על שמו את האקדמיה הצבאית שלה באַלנַצִ'ראת שבמרכז רצועת עזה. בכניסה לאקדמיה מוצב שלט שכתוב עליו: "ברוכים הבאים לאקדמיה על שם השהיד הדוקטור עבדאללה עזאם". בתחתית השלט יש ציטוט מדברי עזאם: "המוסלמי הוא בעל התהילה הרבה ביותר כשהוא מקיים את הג'האד למען אללה".³⁴

פֶּאט'ס עֵאִיש, בעבר תלמידו של עזאם באוניברסיטה הירדנית וכיום האחראי על תיק פלסטין בשלוחה הירדנית של תנועת "האחים המוסלמים", סיפר כי רבים ממנהיגי חמא"ס אז וכיום – ובהם יותר ממאה ממגורשי חמא"ס ללבנון בסוף 1992, וכן רבים מפעילי "גדודי עז אלדין אלקסאם", הזרוע הצבאית של תנועת חמא"ס, ובהם יוסף אלסורקג'י, לשעבר מפקד "גדודי עז אלדין אלקסאם" בגדה המערבית שנהרג ב"אינתיפאדת אל-אקצא" (האינתיפאדה הפלסטינית השנייה) – היו מחסידיו של עזאם.³⁵ מחמד פֶּאט'ס צִוְּאלַחָה, יושב ראש "הליגה האסלאמית" בבריטניה, ממייסדי תנועת חמא"ס ואחד מחסידיו של עזאם, ציין כי השפעתו של עזאם ניכרה היטב בגדה המערבית וברצועת עזה:

"ישנו דור שלם של תועמלנים צעירים שהאינתיפאדה הפלסטינית התבססה עליהם בגדה המערבית וברצועת עזה, דור שלם שהושפע מהשייח' עבדאללה עזאם ומרעיונותיו. השפעתו על הדור בשלמותו ולא רק על יחידים הייתה ברורה".³⁶

דוגמה טובה להשפעתו של עזאם על תפיסת הג'האד והאסטרטגיה של פעילי "גדודי עז אלדין אלקסאם" אנחנו מוצאים במקרה של סַעִיד חֶסֶן אַלְחוֹתַרִי, מחבל חמא"ס שביצע את פיגוע ההתאבדות בדיסקוטק "דולפידיסקו" בדולפינריוס ב-1

ביוני 2001, פיגוע שנהרגו בו 21 ישראלים. אלחותרי כתב צוואה לפני צאתו לביצוע הפיגוע, ובה ציטט מדברי עבדאללה עזאם:

"אני אומר לעולם שתומך בציונים בכסף ובנשק את מה שאמר לפני ה"שהיד" עבדאללה עזאם: אם ההכנה ("אֶצְדָּאד") נחשבת טרור – אנחנו טרוריסטים, אם ההגנה על הכבוד נחשבת לקיצוניות – אנחנו קיצוניים, ואם הלחימה במלחמת הקודש ("ג'האד") נגד האויבים נחשבת פונדמנטליזם – אנחנו פונדמנטליסטים".³⁷

מבצע "חומת מגן", שצה"ל פתח בו בסוף מארס 2002, סיפק דוגמה נוספת להשפעת משנתו הרעיונית של עזאם על חמא"ס. במבצע נמצאו במסגדי חמא"ס ובמוסדותיה וכן בבתים של פעילי התנועה כמויות גדולות של ספרים, מאמרים, קלטות וידאו ואודיו, אמרות של עבדאללה עזאם וסיסמאות שמהללות אותו. במבצע נכנס צה"ל ל"אגודת הצעירים המוסלמים", אחד ממוסדות החינוך והרווחה של חמא"ס, ומצא בו עבודה אקדמית שכתבה סטודנטית מחברון על אודות עבדאללה עזאם. העבודה הוקדשה ל"מֶג'אֶהֶדִין שנלחמים למען אללה, ל'שהידים' שנפלו על קידוש שם אללה, לבניו של עבדאללה עזאם ולכל מי שהתחנך על ברכי עבדאללה עזאם והלך בעקבותיו בפלסטין". אין ספק שהימצאות העבודה במוסד חינוך של חמא"ס מעידה לא רק על העניין הרב שעוררה דמותו של עזאם בקרב התנועה אלא גם על החשיבות שהעניקה התנועה להטמעת האידיאולוגיה שלו בקרב הדור הצעיר.

לסיכום

דרכיהם של עבדאללה עזאם ואוסאמה בן לאדן הצטלבו בשנת 1984 בנקודה קריטית מאוד בחיי השניים. עזאם, חכם דת מוסלמי בעל שם עולמי, מקושר היטב למנהיגי המֶג'אֶהֶדִין האפגנים, דמגוג מהמעלה הראשונה, סמכותי וכריזמטי, שבה את לבו של בן לאדן הצעיר והשאפתן, ש"התחזק" בדת וביקש לינוק ידע ולהיכנס בעובי הקורה של הג'האד האפגני. בן לאדן העניק לעזאם תמיכה פיננסית אדירה בשלב שעבר לִפְשָׁאןִר והחל את דרכו בגיוס המתנדבים המוסלמים הערבים והלא ערבים למען הג'האד האפגני. עזאם, שהיה ידוע בכינוי "אבי המתנדבים המוסלמים הערבים והלא ערבים", היה לבן לאדן לא רק דמות אב שהחליפה את דמותו של אביו המת אלא גם מעיין מִפְּנֵה של חֻכְמָה דתית ואידיאולוגיה אסלאמית קיצונית שהוא לא הכיר קודם לכן. עזאם היה זה שהנחיל לבן לאדן את תפיסת הג'האד והאֶסְתִּיִּשָּׁהֶאד שמנחה אותו ואת ארגון אל־קאעדה יותר משני עשורים.

הקשר של עזאם לפלסטין לא נותק מעולם. הוא ראה בחמא"ס את חוד החנית בעימות הדתי של המוסלמים נגד היהודים בפלסטין ואת החיבור שלו למקום שהשתוקק לחזור אליו. לכן הוא שמר על קשר הדוק עם התנועה והקפיד

לתמוך בה כספית ואידיאולוגית. חמא"ס ראתה בו מורה דרך, והציבה אותו בראש "קדושה".

על אף היותו של עזאם מורה דרך עבור חמא"ס ואל-קאעדה כאחד, קיים ריחוק וניכור בין שני הארגונים הללו מכמה סיבות: הראשונה – הנכונות של חמא"ס לחתום על "הַדְנָה" עם ישראל היא בבחינת חציית קו אדום בעיני בן לאדן ואלט'ואהרי; השנייה – בן לאדן ואלט'ואהרי מוחים על האופן שחמא"ס מיישמת את ה"שריעה" (החוק הדתי המוסלמי) ברצועת עזה; השלישית – החתימה של חמא"ס ופת"ח על "הסכם מכה" (8 בפברואר 2007) סללה לטענת אלט'ואהרי את הדרך למכירת פלסטיין ליהודים; הרביעית – האפיפוק שחמא"ס מפגינה כלפי ישראל מאז סיום מבצע "עופרת יצוקה" (ינואר 2009), אשר מתבטא בירידה ניכרת בשיגור רקטות לעברה, נתפס על ידי בן לאדן וסגנו כמפגן של חולשה; החמישית – חמא"ס חוששת מהתבססות ארגון אל-קאעדה וארגוני ג'האד עולמי המזוהים עמו ברצועת עזה משני טעמים עיקריים: חשש מפני איום על ההגמוניה של חמא"ס כמובילת הזרם האסלאמי ברצועה, וחשש מפני פגיעה באינטרסים של חמא"ס בעקבות פעילותם המשוחררת רסן של גורמים אלו נגד ישראל בזמנים שחמא"ס מעוניינת ברגיעה. רק במקרה אחד פרגן ארגון אל-קאעדה לתנועת חמא"ס: כאשר חמא"ס השתלטה על רצועת עזה ביוני 2007; אז בירך אלט'ואהרי את חמא"ס, ואמר שהוא מקווה כי היא תשלט על פי ה"שריעה".

הערות

- 1 יובהר כי משמעות המילה "ג'האד" במאמר היא תמיד במובן הצר והלוחמני, ולא במובן הרחב שלה.
- 2 אסף מליח ושאוול שי, **מכאבול לירושלים – אל-קאעידה, הג'האד האיסלאמי העולמי והענימות הישראל-פלסטיני**, (תל אביב: הוצאת מטר, 2009), פרק ראשון ושני.
- 3 עבדאללה עזאם, "הבסיס המוצק", **אלג'האד**, 41 (אפריל 1988), עמ' 4.
- 4 עבדאללה עזאם, **מילים מקו האש הראשון**, ללא ציון מקום, הוצאה לאור ותאריך. ראו: <http://www.angelfire.com/id/azzam/images/30.zip>, 11 ביולי 2000.
- 5 עזאם, "הבסיס המוצק", עמ' 4–5.
- 6 עבדאללה עזאם, "מי הם השיידים", **להיב אלמערכה** (פשאור), 86 (13 בינואר 1990), עמ' 29. השבועון **להיב אלמערכה** יצא לאור מטעם "המשרד למתן שירותים למג'א'הדין", ועזאם היה עורכו הראשי עד מותו.
- 7 עבדאללה עזאם, **מלחמת קודש של עם מוסלמי**, (ללא ציון מקום, הוצאה לאור ותאריך), עמ' 54; עבדאללה עזאם, **בג'האד... הלכה ומאמץ אינטלקטואלי לגזור הלכה**, (פשאור: המשרד למתן שירותים למג'א'הדין, ללא תאריך), עמ' 135.
- 8 הרחבה בעניין ראו: Asaf Maliach, "Bin Ladin, Palestine and al-Qa'ida's operational strategy", *Middle Eastern Studies*, (May 2008), pp. 362-364.
- 9 עבדאללה עזאם, **בים הקרב**, (פשאור: המשרד למתן שירותים למג'א'הדין, 1989). ראו: <http://www.angelfire.com/id/azzam/images/32.zip>, 11 ביולי 2000.
- 10 עבדאללה עזאם, **הגשמת העבדות**, (כווית: קלטת וידאו ביתית, 1989).

- 11 עבדאללה עזאם, **זכרונות פלסטיין**, (פשאור: מרכז השיד עזאם להסברה, ללא תאריך).
ראו: <http://www.angelfire.com/id/azzam/images/41.zip>, 11 ביולי 2000.
- 12 עבדאללה עזאם, **עבדאללה עזאם**, (אוקלהומה סיטי: ההתאחדות אסלאמית למען פלסטיין, 1988), קלטת וידאו.
- 13 אוסאמה בן לאדן, "שני הפיצוצים באלריאצ' ובאלח'בר הם איגרת לאמריקאים שלא הבינו את משמעותה. סודאן מכרה את האפגנים הערבים במחיר זול מאוד, ולא אשוב אליה פעם שנייה", **אלקדס אלערבי**, 2350 (27 בנובמבר 1996), עמ' 5.
- 14 לשם השוואה ראו: עבדאללה עזאם, **ההגנה על אדמות המוסלמים – החשובה שבחובות האישיות**, (רבת עמון: מכתבת אלרסאלה אלחדית'ה, 1987), עמ' 70 (הגרסה הארוכה).
- 15 לשם השוואה ראו: עזאם, **ההגנה על אדמות המוסלמים – החשובה שבחובות האישיות**, עמ' 70, 73 (הגרסה הארוכה); וגם: עבדאללה עזאם, **הצטרף לשיירה**, (צנעא: מכתבת אלג'יל אלג'דיד, 1990), עמ' 17.
- 16 לשם השוואה ראו: עזאם, **ההגנה על אדמות המוסלמים – החשובה שבחובות האישיות**, עמ' 42 (הגרסה הארוכה).
- 17 לשם השוואה ראו: עזאם, **ההגנה על אדמות המוסלמים – החשובה שבחובות האישיות**, עמ' 73 (הגרסה הארוכה); וגם: עבדאללה עזאם, **חודש בין הענקים**, (פשאור: מרכז השיד עזאם להסברה, 1989). ראו: <http://www.angelfire.com/id/azzam/images/47.zip> (11 ביולי 2000).
- 18 לשם השוואה ראו: עבדאללה עזאם, **שסתום הביטחון**, (פשאור: המשרד למתן שירותים למג'אהדין, 1989), קלטת וידאו. אשר לתוכני החינוך, עזאם הדגיש כי יש צורך ללמד קודם כול את החינוך הדתי, ורק לאחר מכן אפשר ללמד נושאים אחרים כמו יסודות המשטר החברתי והכלכלי. לדברי עזאם, היפוך בסדר הדברים הוא בבחינת "זריעת זרעים באוויר וציפייה שזרעים אלו יצמחו להיות עצים באוויר", ראו: עבדאללה עזאם, **החינוך למלחמת קודש והבנייה**, (פשאור: המשרד למתן שירותים למג'אהדין, ללא תאריך), עמ' 20.
- 19 לשם השוואה ראו: עבדאללה עזאם, "די לנו שהבורא יעזור לנו וינעים את חיינו", **אלג'האד**, 61 (נובמבר 1989), עמ' 7.
- 20 לשם השוואה ראו: עזאם, "די לנו שהבורא יעזור לנו וינעים את חיינו", עמ' 7; וגם: עבדאללה עזאם, **ציר המפנה ההיסטורי** (פשאור: מרכז השיד עזאם להסברה, ללא תאריך), עמ' 8. השימוש בביטוי "היהודים סוחרים המלחמות" רווח בדברי עזאם שאפילו כתב ספר בשם **סוחרים המלחמות**, בהתכוונן ליהודים.
- 21 עבדאללה עזאם, **השאלות והתשובות בנושא מלחמת הקודש**, (פשאור: המשרד למתן שירותים למג'אהדין, ללא תאריך). ראו: <http://www.angelfire.com/id/azzam/images/36.zip> (11 ביולי 2000); עבדאללה עזאם, **חמא"ס – השורשים ההיסטוריים והאמנה**, (פשאור: המשרד למתן שירותים למג'אהדין, 1990), עמ' 128.
- 22 "משעל מציע לישראל חוזה שלום זמני מותנה", **BBCArabic**, (31 בינואר 2006). ראו: http://news.bbc.co.uk/hi/arabic/middle_east_news/newsid_4665000/4665576.stm
- 23 עזאם, **חמא"ס – השורשים ההיסטוריים והאמנה**, עמ' 90–93.
- 24 "נוסח דברי אימן אלט'ואהרי", **אלג'זירה**, (6 במארס 2006). ראו: <http://www.aljazeera.net/news/archive/archive?ArchiveId=313733>
- 25 עזאם, **עבדאללה עזאם**, קלטת וידאו.
- 26 עזאם, **חמא"ס – השורשים ההיסטוריים והאמנה**, עמ' 79, 82.
- 27 עזאם, **השאלות והתשובות בנושא מלחמת הקודש**, עמ' 31.
- 28 חסני אדהם, ג'ראר, **הקדוש עבדאללה עזאם – איש תעמולה ובית ספר של מלחמת**

- 29 **קודש**, (רבת עמון: דאר אלצ'יאא', 1990), עמ' 267.
- 30 כרוז 51 של תנועת חמא"ס שכותרתו "ביום השנה השלישי לאינתיפאדה, עמנו דבק בססמתו הנצחית: ג'האד – ניצחון או מות קדושים", 17 בדצמבר 1989; ב-22 בדצמבר 1989 התפרסם תיקון לכרוז 51, ובו שונה תאריך השביתה המתוכננת מ-25 בדצמבר 1989 ל-27 בדצמבר 1989 בנימוק של התחשבות בפלסטינים מבני העדה הנוצרית, שיום חגם חל ביום זה.
- 31 מודעת תנחומים מטעם תנועת חמא"ס, שפורסמה בגיליון 63 של ירחון **אלג'האד**, (ינואר 1990), עמ' 54.
- 32 ג'ראר, **שם**, עמ' 268.
- 33 ללא מחבר, "חכם הדת בוגר אוניברסיטת אל-אזהר ד"ר עבדאללה עזאם בשיירת הקדושים", **פלסטיין אלמסלמה**, 5–6 (ינואר 1990), עמ' 8.
- 34 אביבה שאבי ורוני שקד, **חמאס – מאמונה באללה לדרך הטרור**, (ירושלים: כתר, 1994), עמ' 299.
- 35 http://www.terrorism-info.org.il/malam_multimedia/Hebrew/heb_n/html/hamas_073.htm, אתר המרכז למורשת המודיעין (מל"מ), (26 ביוני 2009).
- 36 כאט'ם עאיש, "תחת המיקרוסקופ – עבדאללה עזאם – חלק 1", **אלג'זירה**, (20 בפברואר 2003).
- 37 מחמד כאט'ם צואלחה, "תחת המיקרוסקופ – עבדאללה עזאם – חלק 1", **אלג'זירה**, (20 בפברואר 2003).
- 38 סעיד חסן אלחותרי, "צוואת הקדוש סעיד חסן אלחותרי מבצע פעולת ההקרבה בתל אביב", **המרכז הפלסטיני להסברה** (אתר האינטרנט של חמא"ס), (13 באפריל 2010). ראו: <http://www.palestine-info.info/arabic/Hamas/shuhda/alhotri/alhotri.htm>;
- 39 הציטוט של אלחותרי לקוח מתוך: עבדאללה עזאם, "כדי שהאומה האסלאמית לא תמות לעולמי עד", **אלג'האד**, 63 (ינואר 1990), עמ' 29.

אל-קאעדה: מאזן ביניים של חולשות ועוצמות

אסף מוגאדם

יותר משמונה שנים לאחר מתקפת 11 בספטמבר, התחושה הגוברת בקרב מומחים לטרור נגדי משורות האקדמיה, הממשלה וצוותי חשיבה היא שארגון אל-קאעדה נוחל תבוסה במלחמה נגד אויביו בראשות המערב, ובפרט בידי ארצות הברית.¹ אכן, יש סימנים רבים המחזקים את ההערכה כי אל-קאעדה נמצא בקשיים, ובהם אבדן של מנהיגים מבצעיים חשובים; תבוסה או כמעט תבוסה של ארגונים המסונפים לאל-קאעדה מחוץ למפקדה האפגנית-פקיסטנית; ואי-ספור אתגרים אידיאולוגיים המופנים לפתחו של הארגון בידי כמה מבעלי בריתו לשעבר. עם זאת, למרות תבוסות אלה ואחרות, כמה תכניות מוצלחות ולא מוצלחות מהשנה החולפת הן תזכורת חד-משמעית לתחכום, לכושר ההסתגלות ולגמישותה של תנועת הג'האד העולמית בראשות אל-קאעדה.² ב-27 באוגוסט 2009 למשל ניסה עבדאללה חאסן טאליאה אסירי, אזרח ערב הסעודית, להתנקש בחייו של סגן שר הפנים של ערב הסעודית, הנסיך מוחמד בן נאייף, באמצעות התקן מתוחכם במיוחד שהסתיר על גופו או בבגדיו התחתונים.³ המחבל המתאבד היה חבר לשעבר באל-קאעדה בחצי האי ערב (להלן AQAP ובשמו המלא Al Qaeda in the Arabian Peninsula), שהוליך שולל את ממשלת ערב הסעודית לחשוב כי זנח את הטרור. בחג המולד 2009 הפגין האזרח הניגרי עומאר פארוק עבדול-מוטאלאב כושר המצאה ותחכום מרשימים בעת שניסה לפוצץ חומרי נפץ שהסתיר בתחתוניו בטיסה מס' 253 של חברת התעופה "נורת'ווסט", אך נתפס בידי נוסעים ערניים. בחודש דצמבר 2009 פוצץ את עצמו הומאם חאליל אל-בלאעווי, אזרח ערב הסעודית, בבסיס של

ד"ר אסף מוגאדם הוא מנהל לימודי טרור ומרצה במרכז ללחימה בטרור ב"ווסט פוינט". ספרו האחרון הוא **הגלובליזציה של מות קדושים: אל-קאעדה, הג'האד הסלפי, והתכשטות פיגועי ההתאבדות**, ההוצאה לאור של אוניברסיטת ג'ון הופקינס, בלטימור 2008 (להלן: מוגאדם, **הגלובליזציה של מות קדושים**). המחבר מביע את תודתו העמוקה לד"ר ג'יימס פורסט על הערותיו והארותיו החשובות למאמר זה.

הסיי-איי-אי בחוסט, שבאפגניסטן, והרג בתוך כך שבעה קציני סיי-איי-אי. בלאעווי שימש מודיע של הארגון הירדני GID, ושיחק משחק כפול מתוחכם למדי שהוא הטעה בו את מפעיליו הירדנים לחשוב כי רכש את אמונם.

למרות שנים של מאמצים מצד ממשלות המערב להציג נרטיב נגדי לנרטיב הג'האדיסטי של אל-קאעדה, נכון לשנת 2010, האידיאולוגיה המנחה של אל-קאעדה, זרם הג'האד הסלפי, ממשיכה לקנות לה קהל מעריצים, ואילו האינטרנט – הבימה המרכזית שבאמצעותה הארגון מפיץ את האידיאולוגיה שלו – ממשיך לשמש צינור לקיצוניות אלימה בשם הארגון. במאמר זה אפרט את המאזן הנוכחי של החולשות והעוצמות של ארגון אל-קאעדה. בסיכומי של דבר, הסכסוך בין אל-קאעדה ובין המערב הפך למלחמת תפיסות הסובבת על השאלה – מי משני הצדדים מזיק יותר ל"אומה" (Umma) האסלאמית.

כרטיס הניקוד של אל-קאעדה

למרות דיבורים הנשמעים בשנים האחרונות המנבאים את נפילתו הקרובה של ארגון אל-קאעדה, הארגון נשען על כמה עוצמות ליבה שיבטיחו את הרלוונטיות שלו בעתיד הקרוב. העוצמה הראשונה והבולטת ביותר היא העובדה שלאחר הפריסה מחדש לאורך אזור הגבול שבין אפגניסטן לפקיסטן הצליח אל-קאעדה לבסס לעצמו חוף מבטחים. חוף מבטחים שכזה חשוב לא רק מפני שהוא מספק שטח אימונים, אלא גם בזכות ההזדמנות שהוא נותן לארגון להתחבר לארגונים הדומים לו בהשקפתם. העובדה שהמקום הבטוח הנוכחי של אל-קאעדה אידאלי פחות מקודמו באפגניסטן איננה חשובה לצורך העניין.

העוצמה השנייה של הארגון היא שעדיין הטיעונים האידיאולוגיים המרכזיים שלו מהלכים קסם, ובראשם הטענה כי ארצות הברית הכריזה מלחמה נגד האסלאם. בידיעה ששאר התנאים שווים, כל עוד נמשכת הנוכחות של כוחות אמריקאיים על אדמת מדינות ערביות ומוסלמיות, תימשך יכולתו של אל-קאעדה להעביר אנשים לצד שלו. האשמת ארצות הברית בקשירת קשר נגד האסלאם קלה ונוחה יותר לאל-קאעדה כל עוד יוכל להצביע על הנוכחות של כוחות אמריקאיים במזרח התיכון.

עוצמת ליבה שלישית של אל-קאעדה היא שהאידיאולוגיה הג'האד-סלפית שלו ממשיכה להלך קסם. אחד המאפיינים הבולטים ביותר שלה הוא פתיחותה לחברים חדשים. אימוץ עיקרי הג'האד הסלפי קל לביצוע, ומכאן שקל להפוך לחסיד (אם לא לחבר פורמלי) של אל-קאעדה. להבדיל מארגונים או מכתות אחרות, המחייבים עמידה בבחינות קבלה מחמירות או מיישמים נהגים אחרים המגבילים את מאגר החברים הפוטנציאליים, אל-קאעדה מקבל את המגויסים בזרועות פתוחות. קל יחסית לקבל את עיקרי החשיבה שלו. אין צורך בהיכרות

עמוקה עם התאולוגיה האסלאמית כדי להיות מזוהה עם התנועה, ומנקודת מבט ארגונית, הדבר אף יכול להזיק מאחר שבורות היא קרקע פורייה להקצנה. מה שנדרש הוא רק הזדהות עם השקפת העולם הבסיסית אשר אידיאולוגיה דתית זו מציגה, שלפיה האסלאם נמצא בירידה בעקבות קנוניה אנטי-אסלאמית, ורק ג'האד, המובן אך ורק במונחים צבאיים, יכול לגאול את הדת האסלאמית ולהשיב עטרה ליושנה. במילים אחרות, עצמת הקשרים החלשים היא זו שהופכת את הג'האד הסלפי לקוסם כל כך לאחדים, ולאידאולוגיה שכל כך מתסכל להתמודד איתה בעיניים מערביות. הפתיחות הרבה של האידאולוגיה הג'האדיסטית-סלפית וגם היעדר אידאולוגיות חלופיות המסוגלות להתחרות עם הג'האד הסלפי מושכים מספר גדל והולך של תומכים לשורות התנועה.

עוצמת ליבה רביעית של אל-קאעדה היא שלמרות הצלחות מזדמנות של המערב בסגירת אתרי אינטרנט ג'האדיסטיים, האינטרנט ממשיך לעבוד לטובתו של הארגון ולא נגדו. לחצים רבים הופעלו על ארצות הברית ועל בעלות בריתה למצוא תשובה הולמת שתתמודד עם מאמצי ההסתה והתעמולה של הג'האד העולמי. באזור השבטים בגבול שבין אפגניסטן לפקיסטן ובצמתיים האזוריים של אל-קאעדה ביססו הארגון והמסונפים לו מסע תקשורתי נחוש. בחגורה השבטית למשל, תקליטורי דיווידי, סרטים ותוצרי מדיה אחרים שהופקו בידי סניפים מקומיים של מחלקות תקשורת של אל-קאעדה כמו "אל-סהאב", "אולפני "אומאט" הפקיסטניים ותומכי הטליבאן (Ummat Studios),⁴ וכן מרכז התקשורת של ארגון הטרור ג'אנדאללה, מציגים תעמולה ג'האדיסטית באורדו, בפשטו, בערבית ובשפות אחרות. מרכז התקשורת של אל-פאג'ר מספק עותקים של סרטי וידאו, כגון אלה בגרמנית, באיטלקית, בצרפתית, בטורקית, וכן בשפות רבות נוספות.

כמה סימנים המעידים שהארגון נחלש מאוד בשנים האחרונות מקזזים כמה מהיתרונות שנמנו לעיל. סימנים אלה כוללים את לכידתם של כמה מבכירי אל-קאעדה כמו אבו פאראג' אל-ליבי (במאי 2005) ואת חיסולם של בכירים אחרים כמו חמזה רביה (נובמבר 2005); אבו ליח' אל-ליבי (ינואר 2008); אבו סולימן אל-ג'אזאירי (מאי 2008); אבו חבאב אל-מסרי (יולי 2008); סאלח אל-סומאלי (דצמבר 2009); וסעיד אל-מסרי (מאי 2010).

לצד חיסולם של מנהיגים בכירים בארגון אל-קאעדה אפשר לציין את התבוסה או את הכמעט תבוסה של כמה מהמסונפים המקומיים של אל-קאעדה. אל קאעדה בחצי האי ערב, לפני לידתו מחדש בתיומן, חדל מלהתקיים למעשה, ואילו אל-קאעדה בעיראק הוא צל של הארגון שהיה בעבר. אל-קאעדה ספג מכות נוספות: סדרה של נטישות ועריקות בידי ג'האדיסטים מוערכים לשעבר כמו עבדול קאדיר בן עבדול עזיז, ד"ר פאדל או השייח' הסעודי סלמן אל-עודה. הנטישות האחרונות באו בעקבות גינויים קודמים של פעולות מבודדות של אלימות ג'האדיסטית

קיצונית שנשמעו מפי תאולוגים מכובדים בקהילה הג'האדיסטית, ובהם אבו באשיר אל-טרטוסי ואבו מוחמד אל-מקדיסי, שגינו את חוסר התוחלת בפיגועי לונדון ואת הפיכתם של אזרחים שיעים ליעד שיטתי של אל-קאעדה בעיראק, בהתאמה. גם אישים בעלי השפעה שולית בתנועה הג'האדיסטית הרחיקו את עצמם מהטקטיקה האלימה של אל-קאעדה. מוסדות מובילים מהאסכולה הדיאובנדית, כגון דאר אל-עולום דיאובנד, פרסמו "פאתוות" (פסקי הלכה אסלאמיים) בגנות הטרור, ואילו חברים לשעבר בארגון הקיצוני חזב אל-תחריר הקימו צוות חשיבה נגד טרור, מוסד שנועד להשמיע התנגדות לאלומות טרור. מלבד זה, במקומות כמו אלג'יריה ובמדינות אחרות בעולם המוסלמי החלו להתגבש התאגדויות מחאה על פיגועי התאבדות וצורות אחרות של אלימות קיצונית.

כמה חולשות מרכזיות ואתגרים לטווח ארוך שארגון אל-קאעדה ייאלץ להתמודד עמם תורמים להחרפת בעיותיו. נקודת התורפה הראשונה שלו היא במישור המבני; במישור זה נאלץ הארגון להתמודד עם התנהגות שאינה מטיבה עמו מצד המסונפים המקומיים. הדוגמה הברורה ביותר לארגון מסונף לאל-קאעדה "שפרק עול" והוציא לאל-קאעדה שם רע היא זו של אל-קאעדה בעיראק בתקופתו של זרקאווי, כאשר הטבח הסיטוני של מוסלמים שיעים הביא להתרחקות של חברים רבים באומה המוסלמית. בעיות אלה ושכמותן מלמדות על אתגרים לאל-קאעדה הטבועים במבנה שלו כארגון עולמי. המבנה המרושת של אל-קאעדה אינו יתרון בלבד, והוא עלול להיות גם מכשול.

תחרות מצד מדינות וגופים על-מדינתיים מציבה אתגר נוסף לפתחו של הארגון. איראן היא אחת הבעיות האלה עבור אל-קאעדה בשל אי-ציותה הנמשך למערב בכלל, ולארצות הברית בפרט, המטיל דופי באמינותו של אל-קאעדה, המבקש לבסס את עצמו ככוח האנטי-אמריקאי המוביל בעולם המוסלמי. "ההצלחות" של מדיניות החוץ האיראנית – דוגמת מסעה הנחוש להשגת נשק גרעיני, התפקיד האזורי ההולך וגדל שהיא מבקשת למלא ועמדתה העוינת כלפי ישראל – הן חדשות רעות לאל-קאעדה מכיוון שהן מזכירות לתומכים הנוכחיים והעתידיים של הארגון את הפער בין מה שהארגון מטיף לו ובין מה שהוא עושה בפועל. הן מדגישות את חוסר הצלחתו של אל-קאעדה לתקוף את ישראל ולפעול נגד איראן למרות השיח הג'האדיסטי המתלהם של התנועה אל מול ישראל ואיראן. מלבד זה, אל-קאעדה תופס תנועות אסלאמיות פופולריות כמו "האחים המוסלמים" ו"חזבאללה" כאיום. יכולתו של חזבאללה לעמוד מול ישראל במלחמת לבנון השנייה בשנת 2006 הציגה את הקבוצה השיעית המיליטנטית כתנועה היחידה בעולם המוסלמי המסוגלת להילחם במדינה היהודית. כמו הדוגמה של איראן, ההצלחה הפוליטית והצבאית של חזבאללה חותרת תחת יכולתו של אל-קאעדה לתבוע לעצמו את תפקיד ההובלה בשם הקהילה האסלאמית באופן כללי.

בתוך כך, הגינויים וההתנערות של אנשים שהיו חלק מדור המייסדים של ארגון אל-קאעדה הציבו בפני הארגון את האתגרים הגדולים ביותר שלו, דהיינו האתגרים הנשקפים לו במישור האידיאולוגי. אל-קאעדה מצא את עצמו בעמדה לא נוחה של צורך להגן על עצמו נגד האשמות שלפיהן מעשיו מובילים למוות של מוסלמים רבים חפים מפשע. אין זה משנה אם אל-קאעדה מעודד אקטיבית או מממן מעשי הרג אלה בעזרת הצדקות אידאולוגיות של לחימה במוסלמים בוגדים; מעלים עין ממוות של מוסלמים, תוך כדי הסתמכות על ההיגיון של "המטרה מקדשת את האמצעים" או אם הוא מנסה באמת ובתמים להקטין ככל האפשר את מספר הנפגעים מקרב המוסלמים. העובדה אשר אין עליה עוררין, שהתקפות הארגון עד כה לא זו בלבד שלא הצליחו להביא מזור וגאולה לאומה האסלאמית אלא שהן גם העלו את מספר הקרבנות המוסלמים, היא חולשתו המרכזית של אל-קאעדה, חולשה שעל המערב להמשיך לחשוף.

בסופו של דבר, אחד הקרבות החשובים ביותר במלחמה הכוללת נגד אל-קאעדה יהיה קרב התפיסות. אל-קאעדה וארצות הברית לכודים בקרב שבו הם מנסים לטעון כי הצד האחר פוגע ב"אומה" (Umma) המוסלמית. אל-קאעדה טוען שארצות הברית פוגעת במוסלמים בהכריזה מלחמה נגד האסלאם, בהשפילה את ה"אומה" באמצעות הכיבוש המתמשך של אדמות אסלאמיות, ובתמיכתה בישראל ובממשלות ערביות ומוסלמיות רודניות. מנגד, ארצות הברית מפנה את אצבעה אל התוצאות הממשיות של פעולות אל-קאעדה בעולם האמיתי – הרג של מוסלמים רבים חפים מפשע וחוסר יכולתו של הארגון להציע שיפורים הניתנים למדידה בחייהם של מוסלמים מן השורה. הקרב יוכרע על בסיס יכולתו של אחד הצדדים לקבע את עליונותו בקרב התפיסות הזה. הצד המיומן יותר יצליח להבליט את החולשה הנתפסת של היריב, אך גם יוכיח כי כוונותיו ותוצאות מעשיו מסייעות ל"אומה". הוא גם יצליח להסיט טוב יותר את תשומת הלב מההאשמות ומהטענות המופנות אליו מהצד שכנגד. כדי להביס את אל-קאעדה בקרב התפיסות תצטרך ארצות הברית לעשות הרבה יותר בכל אחת משלוש חזיתות אלה של הקרב על התפיסה. רק אם תוכל ארצות הברית להציג באופן משכנע את התוצאות המחרדות של פעולותיו של אל-קאעדה, לשכנע את ה"אומה" בדבר הכוונות הנדיבות של אמריקה אל מול העולם האסלאמי ולהגן על עצמה במיומנות טובה יותר נגד האשמות חסרות בסיס, היא תנחל הצלחה במלחמה נגד אל-קאעדה.

הערות

- 1 ראו למשל: Kristen Chick, "CIA Director says Al Qaeda on the Run as a Leader Killed in US Drone Strike," *Christian Science Monitor*, 18 March 2010.
- 2 תנועת הג'האד העולמית מוגדרת במאמר זה כתנועה על-לאומית של ארגוני ג'האד דומים לה, בראשות אל-קאעדה. היא כוללת ארגונים מסונפים ואנשים פרטיים, רשתות וארגונים הקשורים לארגון. המונח "מסונפים" מתייחס לארגונים בעלי קשרים פורמליים עם אל-קאעדה, אשר על פי רוב אימצו לעצמם את השם "אל-קאעדה", דהיינו הארגונים המושפעים מהאידאולוגיה המנחה של אל-קאעדה, אשר לא נשבעו אמונים לבן-לאדם. ברור לי כי חלוקה זו אינה מושלמת וכמה ארגונים הקשורים לאל-קאעדה לא אימצו את האידאולוגיה שלו בצורה מלאה וכן כי ארגונים אחרים נופלים ב"תחום האפור" שבין שותפים ובין מסונפים. עם זאת, לצורך מאמר זה אסתפק בחלוקה זו. לדיון במקורות ובשלבי ההתפתחות של אל-קאעדה והאידאולוגיה המנחה שלו, ולתיאור השינוי שעבר הארגון לתנועת ג'האד עולמית, ראו:
Assaf Moghadam, *The Globalization of Martyrdom: Al-Qaeda, Salafi Jihad, and the Diffusion of Suicide Attacks* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2008), pp. 62-151.
- 3 דיווחים קודמים על כך שהמתנקש החביא את ההתקן בפי הטבעת שלו טרם אושרו.

אל-קאעדה וטרור המתאבדים – החזון והמעש

יורם שוייצר

מבוא

טרור המתאבדים אינו תופעה חדשה בהיסטוריה של הטרור המודרני. תנועת חזבאללה בלבנון השתמשה בו לראשונה, ובעקבותיה אימצו את דפוס הפעולה הזו גם ארגונים אחרים ברחבי העולם. המאפיין את טרור המתאבדים המודרני, להבדיל מפיגועי ההתאבדות שהיו במשך ההיסטוריה מהמאה הראשונה לספירה עד המחצית השנייה של המאה העשרים, הוא שפיגועי ההתאבדות האחרונים בוצעו באמצעות שימוש בחומרי נפץ שנישאו על גופו של המתאבד או על גבי פלטפורמה ניידת כלשהי שנהג המתאבד לתוך מטרתו ופוצץ את עצמו עמה.

15 שנים בערך לאחר שהוכנס טרור המתאבדים לרפרטואר הטרור העולמי אימץ אותו גם ארגון אל-קאעדה והפך אותו לסמלו המסחרי. הארגון שיפר את אופן הפעלתו של טרור המתאבדים והעניק לו משמעות דרמטית, ולעתים אף קטלנית הרבה יותר מזו שהייתה מוכרת עד אותה עת. הבנת דרך התנהלותו של אל-קאעדה בתחום הטרור, בדגש על טיפוח והפצת טרור המתאבדים, טמונה בהבנת הקוד האידיאולוגי ותפיסת ההפעלה והניהול הפרקטי שלו, אשר תואמים זה את זה. הלימה זו עוברת כחוט השני ברטוריקה האידאולוגית והתעמולתית שמנהיגי הארגון מפרסמים, ובה הם מבטאים את השקפת עולמם הסלאפיסטית-ג'האדיסטית, ובה בעת היא מוגשמת בדרך ביצוע פעולות הטרור של אל-קאעדה, הנוקט טרור ראוותני וקטלני במיוחד באמצעות מחבלים מתאבדים. חשוב לציין כי מכיוון שאל-קאעדה רואה בעצמו אוונגרד ומורה דרך לשותפיו לדרך הג'האד העולמי, הוא מבקש, מתוקף מעמדו המיוחד, להנחיל למוסלמים ברחבי העולם את השקפת עולמו המיליטנטית בכלל ואת הדרך לניהול נכון של המאבק המזוין באמצעות מתאבדים בפרט. עם זאת, אל-קאעדה אינו דורש כי כל אלה הפועלים

יורם שוייצר הוא ראש פרויקט הטרור והלוחמה בעצמות נמוכה וחוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי.

במחנה "הג'האד העולמי" יסורו למרותו ויצייתו לפקודותיו, אלא להפך, הוא מעודד אותם לפעול על פי דרכם כדי להגשים ביחד את הייעוד של הג'האד העולמי אשר הוא מטיף לו.

תפיסת האיסטישהאד של אל-קאעדה

בפרשנותו של בן לאדן לציווי האסלאם הוא הציב את חובת הג'האד, ובתוכה את האיסטישהאד כעיקר אמונה, מלבד חמש המצוות המסורתיות שכל מוסלמי חייב לקיים, ובכך הוא הפך את "המרטריות האסלאמית" לערך ארגוני עליון באל-קאעדה. בצד היותו של דפוס פעולה זה כלי טקטי יעיל במיוחד, הוא הפך למותג ארגוני ולמודל לחיקוי, המבטא את נכונות הלוחמים המוסלמים להקרבה עצמית עילאית, כפי שלתפיסתם ציום האל. הנכונות להקריב את הנפש ללא סייג מגלמת את היתרון המוסרי של הלוחם המוסלמי על פני כלל יריביו, ויתרונה משתווה לערכה הטקטי, ואף עולה עליו בחשיבותו. אל-קאעדה, שבנה את האתוס הארגוני שלו על התנדבות מרצון של חבריו להקרבה עצמית ומימושה בפועל בביצוע פיגועי התאבדות, שקד להנחיל את עקרון האיסטישהאד למצטרפים החדשים לשורותיו. בדרך זו הפכה נכונותו של מי שביקש להיות חבר פעיל באל-קאעדה להקריב את עצמו לתכונה החשובה ביותר שחיפש הארגון בקרב המתגייסים לשורותיו¹, והקרבת החיים בדרך האל תוארה במונחים של הפקת הנאה עילאית: "אנו מבקשים ממך את עונג ההתבוננות אל פניך, ומשתוקקים לפגוש אותך שלא בעת צרה [...] קח אותנו אליך [...]".² בן לאדן עצמו, בדברי העידוד שלו לחברי הארגון לדבוק בדרך זו – משום חשיבותה הערכית ויעילותה בהפחדת יריביהם – קרא לעדת הנוהים אחריו "להיות חרוצים בביצוע פעולות ההתאבדות: פעולות אלה, השבח לאל, הפכו למקור גדול לטרור ופחד לאויב [...] אלו הן הפעולות החשובות ביותר".³ גם בהתייחסו לעצמו אמר: "אני לא מפחד מהמוות. להפך, מות קדושים הוא תשוקתי. מות הקדושים שלי יוביל להולדתם של אלפי אוסאמות".⁴ מלבד זה, המסר העובר בדברי ההאדרה לתופעת ההקרבה העצמית מתבטא במה שהפך לססמה שגורה בקרב שוחרי האיסטישהאד: "אנו אוהבים את המוות יותר מאשר יריבינו אוהבים את החיים". מסר זה מבקש להקרין את חוסר היראה של לוחמי הג'האד מאבדן החיים הגשמיים עלי אדמות, הזמניים ממילא, לטובת חיי הנצח הטהורים בגן עדן. הססמה מבטאת את עומק האמונה של הלוחמים המוסלמים הטהורים אל מול חולשת הרוח, הרפיון, הנהנתנות וחוסר הערכים של יריביהם. הצלחת הארגון להנחיל את אתוס האיסטישהאד לרבים מחבריו ולשכנעם להתנדב לפעולה השתקפה גם בעדות אחד ממפקדיו הבכירים, שהיה אחראי לשיגור מתאבדים רבים: "מעולם לא חסרו לנו מתאבדים פוטנציאליים – יש לנו מחלקה שנקראת "מחלקת המתאבדים". כאשר נשאל אם

עדיין היא פעילה, ענה בחיוב וציין: "היא תמיד תהיה כל עוד אנחנו בג'האד נגד הכופרים והציונים"⁵.

לשיטתו של אל-קאעדה, ההקרבה למען האל היא זו שתבטיח את ניצחונו המובטח של האסלאם על הכפירה, את ניצחון הרוח על החומר, הנפש על הגוף, החיים שמעבר לעולם הזה על המציאות בחיי היום-יום, ובעיקר את ניצחון הטוב על הרע. בתפיסתו, פעולת ההקרבה מבטאת את תחושת ההשלמה הרגשית וההצדקה המוסרית של המעשה בעיני המבצעים ובעיני הארגון.

מחזון למעש

כדי לממש את חזונו באופן מעשי ולנהל מלחמת ג'האד אקטיבית באמצעות מערכת של פיגועי התאבדות הקים הארגון מנגנון ייעודי בשם "יחידת פיגועי חוץ-לארץ", שהייתה אחראית לביצוע פיגועי הארגון מחוץ לאפגניסטן. יחידה זו גם הייתה אחראית לטפח קשרים ולסייע לפעילי טרור שפעלו מחוץ למסגרת הארגון אך אימצו את דוקטרינת הפעולה שלו. מלבד זה הייתה יחידה זו אמונה על גיוס פעילים חדשים לשורותיו ועל הכשרתם למשימות מבצעיות ולוגיסטיות לקראת ביצוע פיגועים בחוץ-לארץ. היחידה נוהלה מאפגניסטן ומפקיסטן, ועמדה בקשר עם נציגיה בשלוחות שונות ברחבי העולם. היחידה היא חלק אינטגרלי במבנה ההיררכי של הארגון, וכפופה ישירות למפקד היחידה הצבאית. בראשות היחידה עמדו תמיד פעילים מבצעיים בכירים בעלי ניסיון וותק מבצעיים, ובהם חאלד שיח מוחמד, שהיה המתכנן והמוציא לפועל של פיגועי ה-11 בספטמבר (עצור מאז מארס 2003), מחמד רביע (חוסל ב-2005), אבו עבידה אל מצרי (נפטר ממחלה ב-2008) ואבו צאלח אל סומאלי (חוסל ב-2009).⁶ אף שאל-קאעדה סייע עוד בראשית שנות התשעים למבצעי פיגועי טרור, הוא החל לבצע עצמאית פיגועים רק מאוגוסט 1998, למרות המוניטין הרב שהוא צבר במשך השנים, שלכאורה שיך לו אחריות לעשרות רבות של פיגועי טרור ברחבי העולם. בפועל, בשנים 1998–2010 ביצע הארגון בעצמו בסך הכול כעשרה פיגועי טרור, שרובם המכריע היו פיגועי התאבדות. אל-קאעדה ניסה לבצע עוד מספר דומה של פיגועים במדינות שונות ברחבי העולם, אך הללו סוכלו. מלבד זה, ידוע כי הארגון היה מעורב בפיגועים שבוצעו בזירות הלחימה באפגניסטן, בפקיסטן ובעיראק; לכמה מהם הוא סייע בעקיפין ולמקצתם היו אחראים שותפיו מהטליבאן ומאל-קאעדה בעיראק.

קיימים כמה הסברים למיעוטם היחסי של פיגועי אל-קאעדה בחוץ-לארץ:

א. מדיניות מפקדי הארגון תועדפה כך שתתמקד בביצוע מספר מצומצם יחסית של פיגועים, אך שהללו ייתפסו כ"פיגועי בוטיק", דהיינו פיגועים איכותיים במיוחד, אשר תוכננו ביסודיות רבה ולאורך זמן ניכר, כדי להבטיח את הצלחתם וכדי שישמשו מודל לחיקוי לשותפיו לדרך.

ב. למרות דימוי העוצמה שבנה לעצמו ארגון אל-קאעדה בזכות פעולות הראווה שביצע, ובעיקר בזכות מערכת תעמולה משוכללת שפיתח, בסופו של דבר, מדובר בארגון קטן יחסית בהיקף כוח האדם שלו, שהיו בו ככל הנראה בשיא כוחו מאות חברים פעילים בלבד. מלבד זה, המשאבים הכספיים העומדים לרשותו מוגבלים ואינם משתווים לאמצעיה וליכולותיה של מדינה, ולו גם הקטנה ביותר. כל אלה הם מגבלה ניכרת ליכולתו לבצע פעילות טרור רחבת היקף נגד שלל יריביו.

ג. מעורבות הארגון בעשור האחרון, בשתי זירות לחימה מרכזיות באפגניסטן (שלהי 2001–2003), בעיראק (2003–2010), ולאחרונה בעימות חזיתי ואינטנסיבי עם כוחות מתוגברים של ארצות הברית ונאט"ו בזירת אפגניסטן – פקיסטן ("אפ-פק"), אילצה את מפקדי אל-קאעדה למקד את תשומת לבם בעיקר בהישרדות הארגון, וצמצמה את המשאבים הפנויים שלו לטובת פעילות הטרור מחוץ לאזורי הלחימה הללו. זו אחת הסיבות להסתמכותו הגוברת על פעילות שותפיו הקרובים שהוא מסייע להם.

ד. מפקדיו ופעיליו המבצעיים הבכירים של מנגנון פיגועי חוץ-לארץ, האחראי כיום לטרור מחוץ לזירת "אפ-פק", הם מטרה מרכזית וחוזרת לניסיונות מעצר וחיסול מצד צבאות ושירותי הביטחון של מדינות רבות ברחבי העולם. מאמצים אלה נשאו פרי, ורבים ממפקדיו ובכירי פעיליו אבדו.

למרות כל אלה, ביצע אל-קאעדה מאז 1998 ואילך שורה של פיגועי ראויה חמורים, ובהם שלושה פיגועי התאבדות עד מתקפת 11 בספטמבר וכשבעה אחריו, לצד כמה ניסיונות לביצוע פיגועי ראויה שלא עלו יפה. ייתכן שסיכולם מעיד על מידת הלחץ והקושי שהארגון נתון בהם, ובעיקר היחידה הייעודית שלו.

הפיגועים שקדמו לפיגועי ה-11 בספטמבר כללו את תקיפת השגרירויות של ארצות הברית בקניה ובטנזניה (אוגוסט 1998) באמצעות מתאבדים, תקיפה שנהרגו בה 224 ונפצעו כ-5,000 בני אדם; את תקיפת המשחתת האמריקאית USS Cole (באוקטובר 2000) באמצעות מתאבדים, שנהרגו בה 17 מלחים ונפצעו כארבעים; ואת פיגוע "שליח", פיגוע התאבדות שבוצע ב-9 ספטמבר 2001 על ידי שני מתחזים לעיתונאים שפוצצו את עצמם והרגו את מסעוד שאה, מנהיג "החזית הצפונית", שהייתה אופוזיציה עיקרית לשלטון הטליבאן באפגניסטן, כדי לקדם את האינטרסים של מארחיהם מהטליבאן. ההתנקשות נגד מסעוד שאה בוצעה יומיים לפני המתקפה בארצות הברית, ונועדה ככל הנראה למנוע תגובה יעילה נגד הטליבאן ואל-קאעדה בידי "החזית הצפונית" בהנהגתו. הפיגוע ב-11 בספטמבר בוצע כמתקפת מתאבדים רבת-משתתפים, והיה חדשני הן בהיבטים האסטרטגיים של מטרותיו, מספר הקרבנות שנגרמו בגללו, הנזק הכלכלי העצום שגרם והשלכותיו,

שחרגו הרבה מעבר לזירה שבוצע בה, והן בהיבט הטקטי אופרטיבי של שילוב כמה דפוסי פעולה קטלניים, חטיפת מטוס, התבצרות עם בני ערובה ופיגוע התאבדות תוך כדי שימוש במטוסים העמוסים דלק כחומר נפץ ליזימת הפיצוצים.

לאחר מתקפת ה־11 בספטמבר, שהייתה כמובן גולת הכותרת של פיגועי אל־קאעדה, ביצע הארגון עוד כמה פיגועי התאבדות. שניים מהם בוצעו על ידי מתאבדים אחדים: הראשון על ידי ניזאר נוואר, שהתפוצץ סמוך לבית כנסת יהודי בעיר ג'רבה בתוניסיה (2002);⁷ והשני על ידי ריצ'רד קולווין ריד – ה־"Shoe Bomber", שמפעיליו הנחו אותו לפוצץ מטוס של חברת "אמריקן איירליינס" באוויר לקראת נחיתתו בארצות הברית, באמצעות חומר נפץ שהטמינו בנעליו (דצמבר 2001). שאר הפיגועים בחוץ־לארץ בוצעו בידי תאי טרור שגויסו, אומנו, הונחו ופוקחו בידי פעילים מבצעיים בכירים של היחידה לפיגועי חוץ־לארץ. הפיגוע הראשון בוצע בקניה בנובמבר 2002, וכונן ישירות נגד יעדים ישראליים במובסה באמצעות רשת טרור שהונחתה על ידי פאזול הרון, פעיל מבצעי בכיר במנגנון פיגועי חוץ־לארץ, בעל ניסיון קודם בזירה, שפיקד על הפעולה בשטח. ההתקפה במובסה בוצעה סימולטנית וכללה ניסיון יירוט מטוס נוסעים של חברת "ארקיע" באמצעות ירי טילים, ובו בזמן פיצוץ מכונת תופת נהוגה בידי שני מתאבדים במלון שהתארחו בו תיירים ישראלים. בטורקיה ביצע בנובמבר 2003 תא טרור מקומי שהונחה על ידי מפקדת אל־קאעדה שני פיגועי התאבדות כפולים בהפרש של חמישה ימים זה מזה. באיסטנבול הותקפו ב־15 בנובמבר שני בתי כנסת – "נווה שלום" ו"בית ישראל" – באמצעות משאיות תופת. בפיצוצים נהרסו בתי הכנסת ונהרגו 27 בני אדם, רובם טורקים מוסלמים, שישה יהודים, ונפצעו כ־300 אנשים. ב־22 בנובמבר בוצעו עוד שתי התקפות בו בזמן נגד יעדים בריטיים: שתי משאיות תופת התפוצצו בסניף של בנק HSBC ובקונסוליה הבריטית באיסטנבול. בפיגועים אלה נהרגו שלושים בני אדם, ובהם הקונסול הכללי הבריטי, וכ־400 נפצעו. רוב הקרבנות היו טורקים מוסלמים.⁸ ביולי 2005 ביצע תא טרור שאוכוון על ידי מפקד יחידת מבצעי חוץ־לארץ בפיקוח פעיל מבצעי בכיר מתקפת מתאבדים על מערכת התחבורה בלונדון נגד שלוש רכבות ואוטובוס. בפיגועים אלה נהרגו 52 ונפצעו עשרות רבות. ההתקפה בוצעה בידי שלושה אזרחים בריטים ממוצא פקיסטני ואחד נוסף מג'מייקה, אשר התארגנו בעיר מגוריהם לידס, ולאחר שהוכשרו במחנה אל־קאעדה בפקיסטן שוגרו למשימת ההתאבדות.

ראוי לציין כי ניסיונות נוספים לבצע פיגועי התאבדות בבריטניה באכוונת אל־קאעדה סוכלו בשנים 2004–2009, הבולט בהם היה ניסיון של תא טרור מקומי לבצע פיגועי התאבדות בשבעה מטוסים לכל הפחות בזמן טיסתם, אך אלה נבלמו בשלבים הסופיים של הכנתם באוגוסט 2006.⁹ מלבד זה, בשנתיים האחרונות ניסה אל־קאעדה כמה פעמים לבצע פיגועי התאבדות בארצות הברית

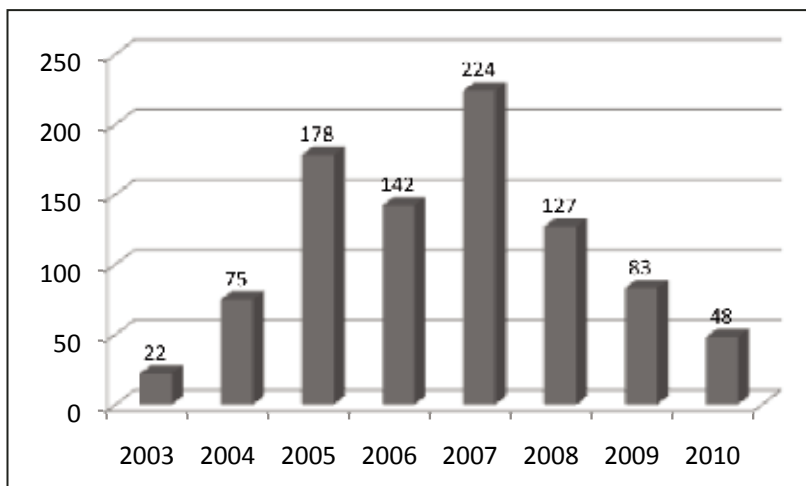
באמצעות מגויסים אזרחים אמריקאים ממוצא מוסלמי, ונראה כי יעדי תחבורה, כמו הרעיון המבצעי שהנחה את המתאבדים בלונדון, הם מטרה מועדפת הן באוויר והן במערכת של רכבות התחתית. הניסיונות לא עלו יפה.¹⁰

שותפי אל-קאעדה מאמצים את האיסטישהאדיה

בין ארגוני הטרור שאימצו את השקפת עולמו הסלאפיסטית ג'האדיסטית של אל-קאעדה פשה והתרחב השימוש בפיגועי ההתאבדות. הדבר בלט בעיקר בקרב ארגונים ורשתות טרור ששיתפו עמו פעולה באופן הדוק יותר. בין אלה אפשר לציין את ארגון הג'מעה אסלאמיה, הפעיל בדרום מזרח אסיה, שבצע שורה של פיגועי התאבדות באינדונזיה, ובהם הפיגוע בבאלי ב־12 באוקטובר 2002, שנהרגו בו 202 בני אדם, והפיגוע במלון מאריוט ב־5 באוגוסט, שנהרגו בו 12 בני אדם ונפצעו 150.¹¹ מלבד זה, ארגוני טרור מעיראק, מערב הסעודית, מתימן וממדינות המגרב ואלג'יריה שנשבעו אמונים לבן לאדן, ובעקבות כך הכריזו על איחוד עם אל-קאעדה וזכו לאישור מהנהגת הארגון, החלו גם הם לבצע פיגועי התאבדות. בערב הסעודית החלה סדרה של פיגועי ההתאבדות בשנת 2003, בעיקר נגד מגוריהם של זרים שעבדו בממלכה ולאחר מכן כווננו נגד גורמי הביטחון והממשל בממלכה. הפיגוע האחרון בוצע על ידי הארגון המאוחד של אל-קאעדה בערב הסעודית ובתימן, הנקרא גם אל-קאעדה בחג'אז (Al-Qaeda in the Arabian Peninsula) לאחר שבינואר 2009 הוכרז רשמית על האיחוד שלהם עם אל-קאעדה.¹² כוון נגד סגן שר הפנים ובוצע בידי מתאבד סעודי שהגיע לפגישה עמו ופוצץ את עצמו באמצעות מטען חומר נפץ שהוטמן בתחתוניו, אך נכשל בהרג קרבנו המיועד. ארגון זה היה אחראי גם לשיגורו של עבד אל מוטלב, מתאבד עם מטען נפץ שהוסלק בתחתוניו אשר ניסה לפוצץ מטוס של חברת "אמריקן איירליינס" מעל שמי דטרויט שהוא טס עמו (דצמבר 2009). זו הייתה הפעם הראשונה שארגון זה פעל מחוץ לערב הסעודית ולתימן, ויתכן אף כי תאם את הפעולה עם אל-קאעדה. גם ארגון אל-קאעדה במגרב האסלאמי, שעל איחודו עם אל-קאעדה הוכרז בספטמבר 2006,¹³ ביצע כמה פיגועי התאבדות לאחר האיחוד, אשר כמה מהם כווננו נגד בכירי הממשל באלג'יריה ונגד גורמי או"ם הפועלים במדינה, ובו בזמן נעשו ניסיונות לבצע פיגועי התאבדות במרוקו. ארגון נוסף שנשבע אמונים לאל-קאעדה וזכה לאימוצו אל חיקו הוא ארגון אל-שבאב הסומלי. ארגון זה נשבע אמונים לבן לאדן, ובעקבות קבלת ברכת אל-קאעדה שיפר את הרמה ואת הדרגה של מטרותיו, והחל לבצע פיגועי התאבדות, בעיקר נגד בכירי הממשל והכוחות הזרים הפועלים בסומליה. גם ארגון זה פעל לאחרונה לראשונה מחוץ לסומליה כאשר ביצע שני פיגועי התאבדות מקבילים בקמפאלה בירת אוגנדה בסיום משחק הגמר בגביע העולמי בדרום אפריקה (יולי 2010).

תרשים 1: פיגעי התאבדות בעיראק 2003–אוגוסט 2010

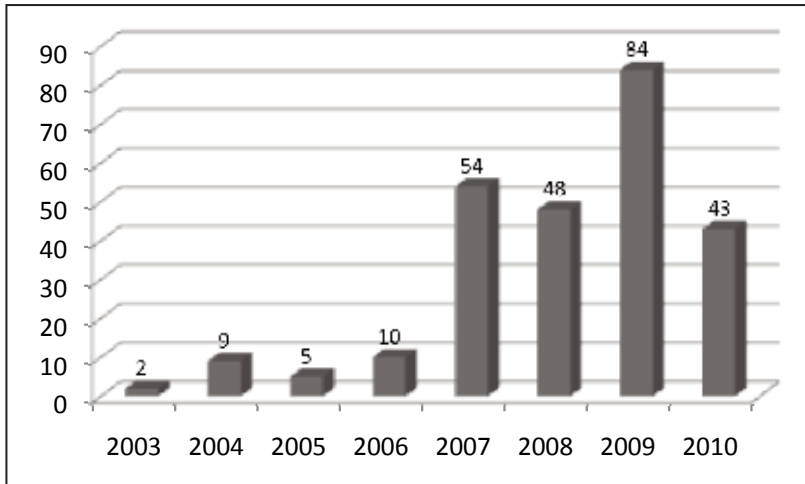
סך-הכול 899 פיגועים

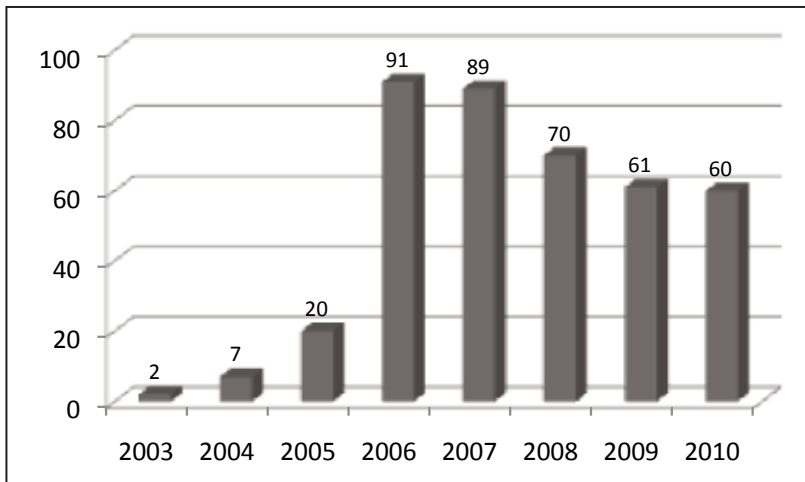
ראוי להדגיש כי שני הארגונים – אל-קאעדה בחג'אז ואל-שבאב הסומלי – שעד כה לא פעלו ואף לא איימו על יעדים ישראליים, שינו לאחרונה את מדיניותם, במישור הרטורי לפחות. כך קרא סגן מפקד אל-קאעדה בחג'אז לתקיפת האינטרסים של ישראל ותומכיה בכל העולם, ובייחוד כדי לחסום את גישתה של ישראל לים האדום,¹⁴ ואילו מנהיג אל שבאב הכריז בנובמבר 2009 כי ארגונו הקים יחידה מיוחדת בשם "גדודי אל-קודס", שתתמקד בפגיעה באינטרסים של ישראל באפריקה, ואף תעביר פעילים לשטחי ישראל והרצועה כדי לסייע ב"הוצאת הישראלים מהמקומות הקדושים".¹⁵

בעקבות התנהלות של שני ארגונים אלו בתקופה האחרונה, בעיקר בתחום פיגועי ההתאבדות, ראוי להתייחס לאיומיהם כסימן לרצינות כוונותיהם. ההשפעה המרכזית של אל-קאעדה על תפוצת פיגועי ההתאבדות ניכרה בזירות הלחימה העיקריות בעיראק, באפגניסטן ובפקיסטן. בעיראק בוצעו עד כה יותר מ-800 פיגועי התאבדות (ראה תרשים 1), חלקם הגדול בידי גורמי הג'האד העולמי ואנשי אל-קאעדה בעיראק. אמנם המספר המדויק של הפיגועים שבוצעו בידי גורמים אלה אינו ידוע, אך נראה כי כמה מהם לפחות בוצעו בידי ארגונים שיעיים כחלק ממאבק עדתי מול יריביהם הסונים. מלבד זה, השפעת אל-קאעדה על תפוצת טרור המתאבדים באה לידי ביטוי בשנים האחרונות גם בפעילות הטליבאן באפגניסטן ובפקיסטן (ראה תרשימים 2 ו-3). בשתי המדינות בוצעו בשנים האחרונות מאות פיגועי התאבדות שהפכו את ההקרבה העצמית לטקטיקה יעילה, קטלנית ומעשה שגרה בפעילותם.

תרשים 2: פיגועי התאבדות בפקיסטן 2003–אוגוסט 2010 סך-הכול 255 פיגועים

תרשים 3: פיגועי התאבדות באפגניסטן 2003–אוגוסט 2010 סך-הכול 398 פיגועים

סיכום

משנת 1998, אז נכנס אל-קאעדה בכל כובד משקלו לזירת מפעילי המתאבדים כמי שנושא על נס את ההקרבה העצמית בדרך האל כסמל וכערך ארגוני מלכד, הוא הפך את השימוש בדפוס פעולה זה לכלי המרכזי המוביל שלו ושל אחדים משותפיו לדרך הג'האד העולמי. אל-קאעדה היה זה שהפך את טרור המתאבדים מבעיה לוקאלית לאפידמיה בינלאומית חוצת גבולות. בשל כך הפכו אזרחים תמימים רבים בעולם מצופים פסיבים ב"תאטרון טרור המתאבדים"¹⁶ שהתרחש במקומות רחוקים מהם למשתתפים בעל כורחם ולקרבתיו.

כמי שביצע יחסית מעט פיגועי התאבדות ברור שהשפעתו על תפוצת השימוש בדפוס פעולה זה עולה לעין ערוך על חלקו הנומינלי. אפשר לייחס לכך כמובן את אחריותו למתקפת הטרור הדרמטית בארצות הברית, אך גם ליכולת ההפקה של מערכת תעמולה משוכללת שהוא מנהל במקצועיות ובתחכום רב לאחר ביצוע פיגועים שלו או של אחרים המזוהים עמו, גם אם עשו זאת ללא תיאום עמו.

הלך הרוח הטוטלי, הרצחני והבלתי סלקטיבי, המתלווה לתפיסת האיסתישהאדיה מבית מדרשן של הקבוצות הסלאפיסטיות-ג'האדיסטיות, הפועלות על פי הדגם שהציב להן אל-קאעדה, מצביע על כך שכל הנראה פיגועי ההתאבדות צפויים להמשיך וללוות את זירות הטרור המקומית והבינלאומית כל עוד ימשיך אל-קאעדה לפעול, להפיץ את תורתו ולתמוך במימושה. על פי הדוקטרינה ודפוס הפעולה המוכרים של אל-קאעדה, ברור כי הוא שואף להציב רף גבוה יותר ויותר הן בראויותנות הפעולות והן בהיקף הנפגעים והנזק הנגרם בגללן עבור שותפיו וכי עד שארגון זה והאידאולוגיה הקיצונית המופצת על ידו לא ייתקלו במענה ראוי הן במישור הרעיוני והן במישור המעשי, צפויה תופעת המתאבדים להסלים ואולי אף להתרחב למדינות נוספות שטרם טעמו את נחת זרועם של אל-קאעדה ושותפיו.

בהיבט הישראלי יש לנחרצותו של אל-קאעדה בצירוף שותפיו לדרך, בעיקר אלה המצויים עמו בקשרי איחוד ושיתוף פעולה מבצעי, להפיץ את פיגועי ההתאבדות למספר רב של יעדים בחוץ-לארץ נגד שלל יריביו, משמעות של התרעה אסטרטגית. בעקבות התקפות התאבדות שכבר ביצע אל-קאעדה נגד יעדים ישראליים ויהודיים שגרמו הרוגים ונפגעים ורצונו המוצהר של הארגון ושותפיו להמשיך בכך, ראוי להתייחס לכוונותיו ברצינות מחמירה ולהיערך לקראתן, תוך כדי זיהוי מאגר הארגונים ורשתות הטרור השותפים לכוונה זו. מבחינה זו אפשר לראות בפיגוע הראווה שבוצע בנובמבר 2009 במומביי על ידי ארגון "צבא הטהורים", המקורב לאל-קאעדה (ובוצע לא כפיגוע התאבדות קלאסי עם פיצוץ התוקפים במטרותיהם אלא כפיגוע הקרבה עצמית שהסתיים במותם של תשעה מעשרת התוקפים), תמרור אזהרה ותזכורת לממשותה של סכנה זו.

הערות

- 1 National Commission on Terrorist Attacks upon the United States, 9/11 Commission report, Washington, United States, 2004, p. 234.
- 2 עבד אל עזיז מוקרן, מתוך: **סאות אלג'האד**, גיליון 18, 3 ביוני 2004.
- 3 Quoted in Christopher M. Blanchard, *Al Qaeda: Statements and Evolving Ideology*, CRS Report for Congress RL32759 (Washington, D.C.: Congressional Research Service, Library of Congress, 2005), p. 10.
- 4 "Osama says Taliban Rejected US Billions for Arrest", *Ausaf*, December 28, 1998, pp. 1, 7.
- 5 Fouda Yosri and Nick Fielding, *Masterminds of Terror*, Arcade Publishing, New York 2003, p. 114.
- 6 Oreg, Aviv, "Terror Analysis: Al-Qaeda's Special Operations Unit", CeifiT, April 10, 2008, <http://www.ceifit.com/?categoryId=27211&itemId=40843>
- 7 Hedges Chris, "Tunisian Killed in Synagogue Blast Was Unlikely Convert to Militancy", June 9, 2002, <http://www.nytimes.com/2002/06/09/world/tunisian-killed-in-synagogue-blast-was-unlikely-convert-to-militancy.html?sec=&spon=&pagewanted=all>
- 8 "Istanbul rocked by double bombing", BBC, November 20, 2003. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3222608.stm>
- 9 Michael Holden and Matthew Jones, "Briton Guilty of Trans-Atlantic Airline Bomb Conspiracy," Reuters (December 9, 2009). <http://www.reuters.com/article/idUSTRE5B83VL20091209>
- 10 "Najibullah Zazi", *New York Times*, February 22, 2010. http://topics.nytimes.com/topics/reference/timestopics/people/z/najibullah_zazi/index.html?s=oldest&
- 11 Suddath, Claire, "Bryant Neal Vinas: An American in Al-Qaeda", July 24, 2009. <http://www.time.com/time/nation/article/0,8599,1912512,00.html#ixzz0wFLGPkoO>
- 12 "Bali death toll set at 202", BBC, February 19, 2003. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/2778923.stm>
- 13 Elegant, Simon "A New Wave Of Terror?", August 10, 2003, <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,501030818-474520,00.html#ixzz0wfNNxc9E>
- 14 Abdul Hameed Bakier, "Al-Qaeda Leaders in the Arabian Peninsula Speak Out," *Terrorism Focus* 6, No. 3, January 28, 2009. http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=34420
- 15 "Profile: Al-Qaeda in North Africa", BBC, June 3, 2009. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/6545855.stm>
- 16 Sheila MacVicar. "Al Qaeda Bombers Learn from Drug Smugglers: New Technique of Storing Bomb Materials Inside Body Cavity Nearly Kills a Saudi Prince", CBS Evening News, September 28, 2009. <http://www.cbsnews.com/stories/2009/09/28/eveningnews/main5347847.shtml>
- 17 Wadhams, Nick, "Suicide Bombing Marks a Grim New Turn for Somalia". *Time*. Thursday, December 3, 2009. <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1945398,00.html>
- 18 כפרפוזה על הביטוי שטבע בראיין ג'נקינס ממכון ראנד עוד בשנות השבעים, שתיאר את הטרור כתאטרון.

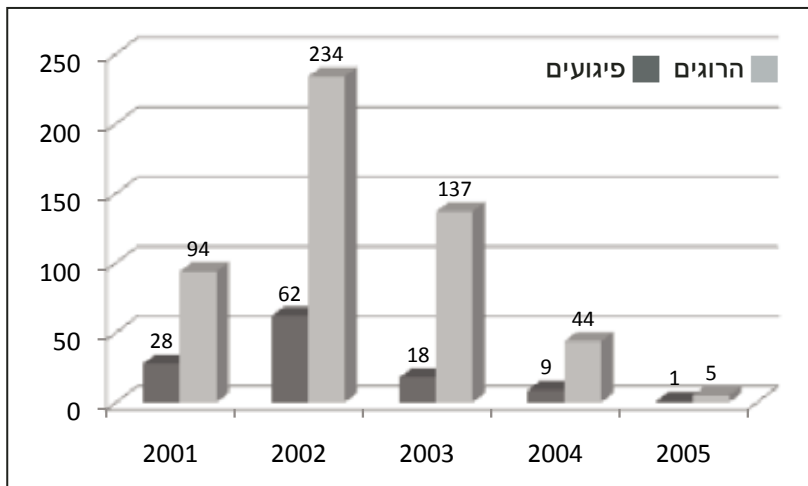
הבסת טרור המתאבדים ביהודה ושומרון 2005–2002

גבי סיבוני

מבוא

מאמצע שנת 2005 חדל טרור המתאבדים שמקורו ביהודה ושומרון מלהיות גורם משמעותי במאבק של צה"ל בטרור הפלסטיני. זה היה סופו של תהליך ארוך ותובעני שהחל עם החלטת ממשלת ישראל להורות לצה"ל לפעול בערים הפלסטיניות במבצע "חומת מגן". קשה לקבוע מתי הסתיים התהליך הזה, אולם אפשר לזהות כי סמוך לאמצע שנת 2005 ירדו פיגועי טרור המתאבדים לרמה הנמוכה ביותר, ומאז נמשכת מגמה כללית זו.

תרשים 1: היקף פיגועי הטרור נגד מדינת ישראל מאזור יהודה ושומרון 2001 עד אמצע 2005¹

ד"ר גבי סיבוני הוא ראש פרויקט צבא ואסטרטגיה וחוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי.

תופעת פיגועי ההתאבדות נחקרה ונלמדה לרוב בעבודות ובמאמרים.² מחקרים אלה עסקו בעיקר בתופעת ההתאבדות ככלי נשק בידי ארגוני הטרור, אולם אף שעברו כבר קרוב לעשר שנים מפרוץ אירועי הלחימה³ עם הפלסטינים, לא נחקרו לעומק מאפייני הלחימה של צה"ל וכוחות הביטחון מול הטרור בכלל ומול טרור המתאבדים בפרט, שהיה הקטלני מכל צורות הטרור.⁴

מטרתי במאמר זה היא לנסות להבין מה היו מרכיבי הפעולה העיקריים שהובילו להישג האמור. המאמר מתמקד בלחימה בטרור באזור יהודה ושומרון, ואינו עוסק בטרור מרצועת עזה, שהתפתח וקיבל צורות שונות במשך השנים. מחקר על הלחימה מול טרור זה מחייב מאמר נפרד.

מאמר זה בא לספק תמונה היסטורית של תהליכי סיכול טרור המתאבדים, ובו כמה חלקים. בחלקו הראשון נבחנות ההנחיות המדיניות של ממשלת ישראל לצה"ל משנת 2000, עם פרוץ הלחימה, עד החלטת הממשלה שהובילה את צה"ל ל"חומת מגן". הנחיות מדיניות אלה היו הבסיס לפעולתו המבצעית של צה"ל באזור יהודה ושומרון. בחלק השני של המאמר נבחנים מימוש ההנחיות בפועל והתפתחות המענה הצבאי והביטחוני לטרור המתאבדים. בחלק זה של המאמר מנותחים תהליכי גיבוש האסטרטגיה הצבאית ללחימה בטרור באזור יהודה ושומרון כמו שזו התפתחה בשנים ההן; מנותח המונח "הכרעה צבאית" בקשר לסוג הלחימה הזו; וכן נבחנים עקרונות הלחימה בטרור שהתפתחו ויושמו בפועל באזור יהודה ושומרון בשנים ההן. החלק האחרון של המאמר עוסק בניתוח של המרכיב הערכי בלחימה. ללחימה בטרור המתאבדים היה פוטנציאל רב לפגוע פגיעה קשה בערכי הלחימה של צה"ל. בפועל, צה"ל ושירות הביטחון הכללי הצליחו להביס את טרור המתאבדים, וצה"ל הצליח לשמר את היסודות הערכיים העמוקים שלו. בחלק האחרון במאמר נבחן המרכיב הזה בלחימה.

ההנחיה המדינית לצה"ל

ההנחיה המדינית ניתנה לצה"ל לראשונה באוקטובר 2000, ועודכנה במאסר 2001. החלטת הממשלה הנוגעת ליציאה למבצע "חומת מגן" במאסר 2002 יכולה להתפרש גם היא כסוג של הנחיה מדינית ממוקדת. הנחיית הממשלה מאוקטובר 2000 כללה את הסעיפים האלה:

1. מתן ביטחון ותחושת ביטחון לתושבי מדינת ישראל
2. צמצום היקף האלימות ועצמתה⁵
3. מניעת הישגים לצד השני בעקבות הפעלת אלימות
4. מניעת בינאום הסכסוך
5. יישום מדורג ומידתי של הפרדה ביטחונית
6. מניעת הידרדרות אזורית

7. חידוש המשא ומתן והגעה להסכם.

עם תחילת הלחימה החל צה"ל לפעול בהתאם לתכניות האופרטיביות שהתגבשו לקראת ההבנה ששנת 2000 עלולה לסמן את הפריצה של מעשי איבה עם הפלסטינים, אולם בשנים ההן התקשתה ממשלת ישראל להגדיר בבהירות מיהו האויב בלחימה. האם העימות הוא מול אוסף ארגוני טרור או שמא מדינת ישראל ניצבת מול מערכה פלסטינית מאורגנת. כך גם התקשתה הממשלה להגדיר את תפקידו של יושב ראש הרשות הפלסטינית, יאסר ערפאת, בניהול הלחימה. דומה היה שערפאת נהנה מכל העולמות: הן כגורם ממתן בעיני חברי הקהילה הבינלאומית והן כגורם המוביל את העימות כמו שמיצב את עצמו כלפי פנים. בעקבות קשיים אלו הגביל צה"ל את פעולתו במרחב, ואף לא מיצה את הפוטנציאל ואת היכולת לפעול בשטחי A, שהוענקו לו בנספח הביטחוני של ההסכם אוסלו. כך נדרשה מדינת ישראל לפיגועים נוספים לפני שהחליטה לפעול.

מיד לאחר הפיגוע במלון פארק בנתניה קיבלה ממשלת ישראל החלטה שהורתה על פעולה צבאית נרחבת נגד הטרור הפלסטיני. החלטת הממשלה גם הסירה באחת את המגבלות על פעולת צה"ל בכל השטח וקבעה כי ערפאת אויב. להלן פירוט להנחיה המדינית ל"חומת מגן" כפי שגורמה בנוסח החלטת הממשלה בלילה שבין 28 ל-29 במרץ 2002:

1. הממשלה התכנסה הלילה לישיבה מיוחדת על רקע ההסלמה וההחמרה בטרור הפלסטיני.
 2. הממשלה אישרה עקרונות לתכנית פעולה מבצעית נרחבת נגד הטרור הפלסטיני.
 3. ישראל תפעל להכריע את תשתית הטרור הפלסטיני על כל חלקיה ומרכיביה, ולשם כך תקיים פעילות נרחבת עד השגת המטרה.
 4. ערפאת, שהקים את קואליציית הטרור נגד ישראל, הוא אויב, ובשלב זה יבודד.
 5. הממשלה אישרה גיוס מילואים כנובע מהצורך המבצעי כדי לאפשר לצה"ל פעילות רציפה ולאורך זמן במוקדי הטרור.
- למעשה, החלטה זו נתנה את האות לתחילת הלחימה האפקטיבית ובניית היכולת המבצעית המתאימה ללחימה מסוג זה. עיקרי התהליכים נגעו להתחלת פעולה בערים הפלסטיניות ובמחנות הפליטים, לבנייה של יכולות מבצעיות ויכולות מודיעיניות, ולבסוף בפיתוח של דפוס פעולה פיקודי שריכוז את עיקר משאבי המערכת הביטחונית בצורה ממוקדת להישג הנדרש.
- כעבור שנה ושלושה חדשים ממבצע "חומת מגן" (יוני 2003) הוכרזה הפסקת אש עם הפלסטינים (הודנה). זו הסתיימה לאחר פחות מחודשיים בעקבות פיגועים קשים. עם סיומה של הפסקת האש נמשכה הלחימה, וארגוני הטרור התאמצו לבצע

פיגועים בתמיכת חזבאללה, שהעמיק את אחיזתו בקרב תשתיות הטרור באזור יהודה ושומרון והיה לגורם המדרבן החשוב ביותר בהוצאה של פיגועים על ידי העברה של כסף וידע טכני וחיבור בין ארגונים וחוליות מפגעים.

התפתחות המענה המבצעי

כאמור, מאמצעיתיה של שנת 2002 ועם הכניסה לערים ולמחנות הפליטים החל להתפתח דפוס פעולה שאפשר לכוחות פיקוד המרכז ומפקדת צה"ל ביהודה ושומרון לקיים ספיקה גבוהה של מבצעי סיכול ומבצעי מודיעין בכל המרחב, תוך כדי הכוונה מודיעינית של שירות הביטחון הכללי. פעולות אלה החלו לתת את אותותיהן כשקטן היקף פיגועי ההתאבדות. בו בזמן ומתוך הבנה שיש לספק הקשר רחב לפעילות המבצעית הענפה, הוחל בשלהי שנת 2003 בתהליך חשיבה מקביל. תהליך זה, שהונע באוגדת אזור יהודה ושומרון ונתמך על ידי פיקוד המרכז, נגע בכמה מרכיבים, ובהם המרכיב האסטרטגי הכולל, תוך כדי ניסיון לגבש ולהציע אסטרטגיה צבאית כוללת לפעילות המבצעית, אגב הניסיון לבחון מה משמעותה של הכרעה בעימות עם הפלסטינים; ולבסוף – כפועל יוצא מכך – לגבש תפיסה מבצעית שלמה שהיה אפשר לגזור ממנה עקרונות לחימה.⁶ תהליך זה, שהבשיל בשנת 2004, הביא למיקוד הפעילות המבצעית ואפשר להעמיק את ההישג.

האסטרטגיה הצבאית

בתהליך החשיבה שהתקיים בצה"ל נבחנו ונותחו כמה אסטרטגיות צבאיות. בתהליך מקדים נבחנו כמה אסטרטגיות חלופיות אפשריות:

- 1. אסטרטגיה של התשה⁷** – אסטרטגיה המבקשת להתיש את הצד שמנגד. זו אסטרטגיה המבקשת להכריע את גורמי הטרור על ידי התשה ושחיקה של היכולת והרצון להפעיל טרור. השימוש במונחים ובפעולה כדי "להמחיש את מחיר ההפסד", כדי "לנצח בנקודות" או כדי "לצרוב את התודעה והאתוס הפלסטיני" הם תולדה של אסטרטגיה זו.
- 2. אסטרטגיה של הכרעה⁸** – אסטרטגיה המבקשת להכריע את הצד הפלסטיני על ידי פעולה כוחנית ולגרום לו לקבל את עמדת ישראל ולשתק את יכולתו לפעול. השימוש במונח "הכרעה" נמצא בעיית, ולכן נותח; כדי ליצור לו את ההקשר המתאים ללחימה.
- 3. אסטרטגיה של מצב ביטחוני סביר** – זוהי אסטרטגיה המבקשת לנהל את הסכסוך (להבדיל מהרצון להתיש או להכריע). אסטרטגיה זו מבקשת ליצור "מצב סביר"⁹ כדי לספק מצע נוח למדינאות להשיג את יעדיה (אם אלה מזוהים, ומתקיימים).

כחלק מתהליך הבחינה נותח המונח "הכרעה" בלחימה מול הטרור באזור יהודה ושומרון כדי לנסות להבין אם פעולתם של צה"ל וכוחות הביטחון תוכל להכריע את הטרור הפלסטיני בהתאם להגדרה הצבאית הקלאסית. תהליך זה העלה את התובנות האלה: בקשר לרמת הפעולה של הכוחות המבצעיים בשטח (הרמה הטקטית) למונח הקלאסי "הכרעה צבאית" יש תוקף רב. כאן אנו עוסקים בממד ההתנגשות הפיזית בין כוחות צה"ל לגורמי הטרור. המשימות מתוחמות בזמן ובמרחב, וזיהוי תוצאות הביצוע – מידי. רמת הפעולה הכוללת של מפקדת כוחות צה"ל באזור יהודה ושומרון אופיינה כרמת ביניים מערכתית המקשרת בין זו הטקטית לזו האסטרטגית הצבאית הכוללת של צה"ל. החלת המונח "הכרעה טקטית" למרחב הזה בעייתית. כך התבהרה התובנה שלא תמיד על היעד המערכתי לבקש הכרעה ולא תמיד השגתו של יעד זה כרוכה בהכרעה טקטית של יכולות האויב. כך הוחלט להתמקד בהשגה של מצב ביטחוני סביר ובהתאם לזמן כיעד מרכזי של הלחימה. לבסוף נותח ההקשר האסטרטגי-צבאי של הלחימה. כן זוהה שבהקשר האסטרטגי אין כל יכולת להשתמש במונח "הכרעה". תימוכין לגישה זו היה אפשר למצוא בספרו של ישראל טל **ביטחון לאומי**. שם נכתב:

מדינה המאמצת אסטרטגיה מוחלטת, החותרת להשגת מטרות מלחמה יומרניות, ללא התייחסות למציאות של גבולות הכוח, נוחלת בסופו של דבר מפלה ומשלמת על כך מחיר גבוה. האסטרטגיה של הפשרה נגזרת ממטרות לאומיות מתונות ואיננה מגדירה יעד סופי קשיח.¹⁰

לפי ניתוח זה גובשו המסקנות האלה: (א) יש לסלק את המונחים "הכרעה אסטרטגית" ו"הכרעה מערכתית" מהטרמינולוגיה של העימות; (ב) יש להמשיך להשתמש במונח "הכרעה טקטית" ולתבוע הכרעה מכוחות צה"ל בכל מפגש עם האויב; (ג) לבסוף, מתוך ההבנה שהיעד האסטרטגי והמערכתי המיטבי אינו הכרעה כי אם יצירה של מצב ביטחוני סביר לאורך זמן, הוחלט לאמץ את האסטרטגיה המבקשת לספק מצב ביטחוני סביר למדינת ישראל.

בשל הצורך בפעילות ממוקדת הוגדרו שלוש מטרות מבצעיות עיקריות שנדרשו להיות תואמות לסביבת הפעולה המבצעית: אלה הוגדרו כדלהלן: הראשונה – נטרול יכולת ביצוע טרור אפקטיבי¹¹ לעבר אוכלוסייה ישראלית ובעורף ישראל; השנייה – ניתוק הקשר שבין ההנהגה ומנגנוני הרשות הפלסטינית לפעילות הטרור בתוך אזור יהודה ושומרון ובעורף ישראל וכך לשפר את היכולת ליצור מציאות אסטרטגית נוחה יותר לשיח מול הרשות הפלסטינית בעתיד; והשלישית – יצירת בידול מרבי בין האוכלוסייה הפלסטינית לטרור. מכאן נגזרה התפיסה המבצעית וגוססו והוטמעו עקרונות הלחימה.

גיבוש תפיסה מבצעית כוללת

בתהליך הגיבוש של תפיסה מבצעית כוללת נבחנו שתי גישות פעולה עיקריות: מצד אחד נבחנה גישת הפעולה מנגד, שהתבססה על יכולות טכנולוגיות אשר אפשרו פגיעה מרחוק בגורמי טרור לפי מודיעין מדויק. גישה זו התבססה בעיקר על יכולות הפעלה של אש אווירית מדויקת. בתהליך הבחינה של התפיסה המבצעית הוחלט לבחון באיזו מידה גישה זו משרתת את האסטרטגיה הכוללת ואם גישת לחימה זו יעילה מגישות אחרות. מצד אחר נבחנה גישת המגע הישיר, שנגעה ליכולת של כוחות צה"ל לפעול קרקעית בכל המרחב תוך כדי ביצוע פעולות סיכול במגע ישיר עם גורמי הטרור.¹²

בסופו של התהליך הוחלט למקד את הפעולה המבצעית של כוחות צה"ל ביהודה ושומרון בחתירה למגע ישיר עם גורמי הטרור ולהמעיט ככל הניתן בשימוש באש מנגד לצורכי סיכול. זו נתפסה כגישת פעולה לה פוטנציאל ההרתעה הגדול ביותר על גורמי הטרור מבין החלופות האחרות. אלה מצאו את עצמם במקרים רבים רדופים וטרודים בשרידותם האישית. מלבד זה, אפשרה גישה זו קטלניות ופגיעה בסביבה נמוכות יותר, וכך הושג יעד הבידול בין אוכלוסייה לטרור בפעילות הסיכול המבצעי, והדבר הגדיל את האפקטיביות המבצעית הכוללת.

מלבד זה, זוהי הצורך להעמיק את הסינרגיה הכוללת בין כל היכולות של צה"ל. לקח זה נלמד מהלחימה ומשהיית צה"ל בלבנון לפני הנסיגה של שנת 2000. שם היה אפשר לראות כיצד צה"ל אינו מממש את מלוא היכולות, ולכן הושארה הלחימה בפועל בידי הכוחות הטקטיים בלבד.¹³ כך פעלו מפקדי צה"ל לוודא כי ימומש כל סל היכולות והעליונות היבשתית בשילוב העליונות באוויר, במודיעין ובמידע. לצורך כך הופעלו יכולות רבות של יחידת הסיגינט 8200 של אגף המודיעין ויחידות מודיעין אחרות. כן הושם דגש רב על יצירה של שפה משותפת ודפוס פעולה משולב עם שירות הביטחון הכללי.

התפתחות עקרונות לחימה

כחלק מובנה מתהליכי החשיבה שהתקיימו בסוף שנת 2003 ובתחילת 2004, גובשו עקרונות ללחימה לחיילי צה"ל בפיקוד המרכז ובאזור יהודה ושומרון. אלה נוסחו כדי להיות מוטמעים בקרב מפקדי צה"ל לצורך מיקוד התכנון והפעילות המבצעית, ואפשר למצוא בהם את העקרונות האלה:

חינויות המטרה – ביטחון ואורח חיים תקין לתושבי מדינת ישראל. שימור והעמקת הבנת משמעות המשימה ביהודה ושומרון בנוגע לביטחון הכולל של מדינת ישראל, מהביטחון ותחושת הביטחון האישי עד יציבות הביטחון הלאומי.

רציפות מערכתית וטקטית – בחינה מתמדת של המשימות כדי לשרת את היעדים האסטרטגיים והמערכתיים של מדינת ישראל באמצעות:

א. רציפות מבצעית – מימוש מאמצים הגנתיים והתקפיים בצורה רציפה ומתמשכת בכל המרחב ובכל זמן. דגש הושם על קיום רציפות מבצעית התקפית מתוך ההבנה שדפוס פעולה זה פוגע מאוד ביכולת השיקום של תשתיות טרור. לצורך זה נדרשים מודיעין איכותי, סדר כוחות התקפי גמיש ומשמעותי, מערכת פיקוד ואישור מבצעים מבוצרת ופעילות יזומה בהיעדר מודיעין.

ב. מדיניות אזרחית יציבה – חתירה לקיום מדיניות אזרחית יציבה ומתמשכת כדי לאפשר קיום אורח חיים תקין לכלל האוכלוסייה האזרחית במרחב. **אפקטיביות משימתית** – ביצוע אפקטיבי של משימות במינימום מחיר (אבדות, שחיקה), מינימום משאבים כלכליים, במהירות רבה ובנזק מזערי לאוכלוסייה חפה מפשע, לתשתיות אזרחיות ולערכי טבע ונוף.

מיצוי האפקטיביות המבצעית והמודיעינית בכל הרמות – חיסכון בכוחות וניצול מתמיד ויעיל של כלל המשאבים המבצעיים ומשאבי המודיעין (ומודיעין קרבי), לצורך מימוש עליגונות בלחימת המגע תוך כדי מזעור שחיקה של יתרונות טכנולוגיים בלחימה. בהקשר זה ומתוך הבנה אסטרטגית רחבה פעלה מפקדת כוחות צה"ל באזור יהודה ושומרון לצמצם ככל הניתן את סדר הכוחות שהוקצה ללחימה בטרור.

יצירת הרתעה בכוח ואמצעים – יצירה ושימור הרתעה על ידי בחירה של דפוסי פעולה מבצעית יצירתית ומפתיעה, תוך כדי חתירה לגמישות מחשבתית ויצירתיות מבצעית ועל ידי ניסיון מתמיד להוציא את גורמי הטרור משיווי משקל. שילוב של מאפייני פעילות ניידת, חשאית, גלויה וסמויה (מסוערבת), בעלת חתימה נמוכה ככל הניתן תוך כדי שימוש בלחמת מגע ישיר ופחות בלחימה מנגד.

הפרדה מרבית בין טרור לאוכלוסייה – איתור דרכים ושיטות מבצעיות להקטנת הפגיעה באוכלוסייה חפה מפשע, בשל הצורך המוסרי ובשל הצורך להקטין את המוטיבציה להצטרף למעגל הטרור.

הסברה אמינה, יוזמת וזמינה – קיום מאמץ מתמיד ובכל הרמות להסברה אמינה יזומה וזמינה, כדי לשפר ולשמר את הלגיטימציה בצה"ל ובדעת הקהל המקומית והבינלאומית.

למידה ארגונית ובין-ארגונית – קיום תהליכי למידה רחבים ככל הניתן על ידי ביצוע תחקירי אמת, שיתוף מידע ולקחים בין כוחות וארגונים ועל ידי קיום חניכה מתמשכת וחוצה מדרגים.

מענה לאתגרי העתיד – קיום מתמיד של תהליכי חשיבה, תכנון ומענה לאתגרים עתידיים כדי לאפשר בנייה של מוכנות מבצעית לתרחישים מבצעיים שונים, כגון תהליכים מוכוונים הסדר או הסלמה בפעילות הטרור.

בד בבד עם אלה הופעל תהליך בניין כוח ואימונים רחב היקף. בתהליך זה הוכנסו יכולות חדשות ליחידות השדה, שופר מערך המודיעין הקרבי והיחידות החטיבתיות של חיל הרגלים אורגנו בגדודי סיור שהיו יעילים יותר בלחימה מול הטרור. תהליכים אלה עם ההפעלה וההטמעה של עקרונות הלחימה על ידי הכוחות המבצעיים יצרו סינרגיה מבצעית שהיו שותפים לה שירות הביטחון הכללי ושאר גורמי המודיעין. מלבד המרכיבים המבצעיים, יש לתת גם משקל גבוה לבנייתה של גדר ההפרדה. בניית הגדר במרחבים הרגישים יצרה חיץ פיזי שהוסיף על הקושי של גורמי הטרור להוציא פיגועים לתוך שטח מדינת ישראל. כך משנת 2004 עד אמצע 2005 הובס טרור המתאבדים והוסר בפועל מסדר היום הציבורי של מדינת ישראל.

המרכיב הערכי בלחימה

הלחימה בשנים 2002–2005 העמידה את צה"ל מול דילמות ערכיות מורכבות. מצד אחד היה לחץ ציבורי לתת לצה"ל יד חופשית למגר את הטרור, והאמרה "תנו לצה"ל לנצח" בלטה בשיח הציבורי, ומצד אחר עמדו איזוני מערכות המשפט בישראל למבחן וכן ההבנה של הדרג המדיני ומפקדי צה"ל שיש קווים ערכיים בלחימה ואין לחצות אותם. עוצמתו של טרור המתאבדים העמידה מול צה"ל אתגר שהיה לו פוטנציאל לשבש את הנורמות הערכיות היסודיות שחונכו עליהן מפקדים וחייילים. קשיים אלה לא רק נגעו למבצעי לחימה ולפגיעה בבלתי מעורבים בזמן לחימה, אלא באו לידי ביטוי גם בפעילות השגרתית השוחקת של חיילי צה"ל במחסומי הדרכים, במבצעי המעצרים ובפעילות השגרה. מפקדי צה"ל פעלו תוך כדי ניסיון למצוא את שביל הזהב. דוגמה להתמודדות זו היה אפשר לראות בדילמות שעלו בקשר למוסריות ולערכיות של הריסת בתי מחבלים. השימוש בכלי זה – ששימש בשנים הראשונות של הלחימה – הופסק בעקבות המלצותיה של ועדה שהוקמה בצה"ל בתחילת 2005 ובחנה את מדיניות הריסת הבתים לצורך הרתעה. על מורכבות השימוש בכלי הזה אפשר ללמוד מפסיקת בג"ץ בתחילת 2009 שאישרה לחרוג ממדיניות זו ולאטום כמה מבתי המחבלים מהפיגוע בשיבת מרכז הרב בירושלים. דוגמה נוספת נגעה להתפתחותו של "נוהל שכך"¹⁴, שהציב דילמות ערכיות משמעותיות. ניהול זה הושם לפתחו של בג"ץ, והוא אסר את השימוש בו. בד בבד עם התמודדות מערכתית זו נדרשו מפקדי צה"ל להתמודד גם עם אירועים ערכיים ברמת החייל והמפקד היחיד. בהקשר זה כתב אליקים רובינשטיין:

מצאותות זו הציבה בפני המשפט הישראלי אתגר. זו תקופת מבחן לנו, משפטני השירות הציבורי כנאמנים של ערכי מדינת ישראל ושל המשפט הציבורי בה. יש השואלים אם הכללים המשפטיים הקיימים רלוונטיים כאשר מדינה נאלצת להלחם בתופעה בלתי אנושית של מחבלים מתאבדים. אך היש גם

אמת בטענה הנשמעת מפי גורמים שונים כי המציאות השתנתה ולכן גם על המשפט להשתנות? [...] אני מאמין כי אצלנו העקרונות הם בני קיימה ומייצגים רעיון מתמיד של צדק ואולם ביישומם אסור להתעלם מהשינויים בפניה של המציאות.¹⁵

הלחימה בטרור הייתה רצופה מהמורות ערכיות נפיצות, אולם בסופו של דבר הצליח צה"ל לצאת מלחימה זו תוך שמירה על הנורמות הערכיות הבסיסיות שלו.

סיכום

הצלחתו של צה"ל להביס את טרור המתאבדים תחמה את השפעתו וצמצמה אותו לממדים נסבלים. על כך כתב מאיר אלרן:

אם הייתה האנתפאדה אמורה לקעקע את אשיות החברה הישראלית, להכניסה לסחרור ללא כיוון ולהוציאה משיווי משקל, היא נכשלה בכך [...] גם בתקופות הקשות ביותר האמין הציבור הישראלי, ככלל, כי יש לו היכולת לעמוד בפני מתקפת הטרור הקשה. במרבית המקרים שנבחנו הביע רובו של הציבור אופטימיות ואמונה כי העתיד יהיה טוב יותר – הן לפרט והן לכלל.¹⁶

בתהליך לחימה תובעני, תוך כדי הסתגלות מהירה של כוחות צה"ל ושירות הביטחון הכללי לשינויים המתחייבים, הובס טרור המתאבדים. תהליך שינוי זה, שזוהה בתהליך מחשבתי עמוק, הוא דוגמה ליכולת של המערכות הביטחוניות במדינת ישראל להתמודד עם אתגרים רבים ומורכבים שעוד נכוונו לנו בעתיד. שנות השקט האחרונות, בניית המערכת הביטחונית הפלסטינית בתמיכת ארצות הברית והמעורבות הבינלאומית לשיפור המציאות הכלכלית של הפלסטינים באזור יהודה ושומרון, כל אלה יצרו מצב מיוחד ונוח, שלא היה אף במימי אוסלו. כך הדרג המדיני יכול לקבל עתה החלטות מתוך עמדת כוח ובהתאם לאינטרסים הביטחוניים של מדינת ישראל.

הערות

- 1 מקור הנתונים: מחלקת ההיסטוריה של צה"ל.
- 2 יורם שוויצר ושירי גולדשטיין פרבר, **אל-קאעדה והגלובליזציה של טרור המתאבדים**, מזכר 76, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל אביב, יוני 2005.
- ראו גם: נחמן טל, "ישראל וטרור המתאבדים", **עדכן אסטרטגי**, כרך 5, גיליון 1 (יוני 2002); וגם: שאול קמחי ושמואל אבן, "מי הם מתאבדי הטרור, טיפולוגיה של מתאבדי הטרור", **עדכן אסטרטגי**, כרך 6, גיליון 2 (ספטמבר 2006).
- 3 אירועים אלה קיבלו את הכינוי "האנתפאדה השנייה". שם זה מטעה לעתים כי למעשה צה"ל נלחם במערכה צבאית מול ארגוני טרור וכוחות ביטחון של הרשות הפלסטינית. למיטב הידע של כותב מאמר זה הלחימה מול הפלסטינים בשנים האלה לא תוחקרה בצורה משמעותית גם בצה"ל.
- 5 במאמר 2001 שונתה ההנחיה שלעיל, ובמקום המילים "צמצום היקף האלימות

- וּעֲצַמְתָּה" נכתב "הפסקת האלימות".
- 6 פרק זה נכתב תוך כדי הסתייעות בגרסה הלא מסווגת של המסמך: תמורות ואתגרים בלחימה בטרור, דו"ח סיום תפקיד של מפקד כוחות צה"ל באזור יהודה ושומרון, תת־אלוף גדי איזנקוט, מאי 2005.
- 7 יהושפט הרכבי, **מלחמה ואסטרטגיה**, מערכות, תל אביב 1992, עמ' 126.
- 8 שם.
- 9 יהושפט הרכבי, **הכרעות גורליות**, עם עובד, תל אביב 1986, עמ' 51. שם הרכבי מפרט את תפיסתו בנוגע לטרור כמס קבע המשולם על ידי החברה המודרנית ובנוגע ליכולת לנהל את הלחימה בטרור לרמה נסבלת.
- 10 ישראל טל, **ביטחון לאומי, מעטים מול רבים**, דביר, תל אביב 1996, פרק 7 – מטרות המלחמה.
- 11 טרור אפקטיבי הוגדר "טרור בהיקף או באיכות המגבילים את יכולת הפעולה של הדרג המדיני לקבל החלטות".
- 12 ניתוח מקיף של שתי גישות הלחימה האלה אפשר לקרוא בתוך: גבי סיבוני, "תפיסת הלחימה הצבאית בטרור: בין מגע ישיר ללחימה מנגד", **עדכן אסטרטגי**, כרך 9, גיליון 1 (אפריל 2006).
- 13 ראו בהקשר זה גם את הדברים שאמרו תת־אלוף שמואל זכאי ואלוף עמוס מלכא ביום עיון שנערך במכון למחקרי ביטחון לאומי לציון עשור לנסיגה מלבנון, ב־28 במאי 2010.
- 14 שימוש בבן המקום לצורכי כניסה לבתי מחבלים וקריאה להם לצאת. נוהל זה מוכר גם בשם "נוהל אזהרה מוקדמת".
- 15 אליקים רובינשטיין, "על ביטחון וזכויות אדם בימי לחימה בטרור", **משפט וצבא**, 16 (2003).
- 16 מאיר אלרן, **חוסן לאומי בישראל: השפעות האנתפאדה השנייה על החברה הישראלית**, מזכר 81, מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, תל אביב 2005.